

Friedrich Nietzsche

DINCOLO DE BINE ȘI DE RĂU

Prolog la o filozofie a viitorului

Prefață

Presupunând că Adevărul e o femeie, nu-i oare întemeiată bănuiala că toți filozofii, în măsura în care au fost dogmatici, s-au priceput prea puțin la femei? Că gravitatea înspăimântătoare și insistența neîndemânatică pe care au manifestat-o până acum în urmărirea Adevărului au fost mijloace stângace și necuviincioase pentru a cuceri o femeie? Cert este că Adevărul nu s-a lăsat cucerit: - și toate sistemele dogmatice se prezintă azi dezolate și descurajate, *dacă* se mai poate spune că sunt încă „prezentabile“! Căci există zeflești care afirmă că ele s-au prăbușit, că toate aceste sisteme zac la pământ, mai mult, că sunt pe punctul de a-și da ultima lor suflare. Dar, vorbind serios, există motive temeinice pentru speranța că toate tipurile de dogmatism filozofic, oricât s-ar fi pretins ele de solemne, definitive și absolute, au fost doar un fel de copilării distinse și stângăcii de începător. Și poate că nu sunt prea departe timpurile când se va înțelege din ce în ce mai bine că piatra unghiulară a atât de sublimelor și absolutelor edificii filozofice pe care filozofii dogmatici le-au înălțat până în prezent au fost în fond doar câteva superstiții populare ce își au obârșia în timpuri imemorabile; de pildă superstiția sufletului care nu a încetat nici până astăzi, în chip de credință în subiect și în Eu, să iște tot felul de dezordini; ori poate câte-un joc de cuvinte, câte o capcană gramaticală sau vreo generalizare îndrăzneală a unor fapte deosebit de intime, deosebit de personale, foarte omenști, mult-prea omenști. Să sperăm că filozofia dogmatică a fost doar o făgăduială peste milenii, precum a fost în timpurile mai îndepărtate astrologia, în serviciul căreia se pare că s-a depus mai multă muncă, bani, perspicacitate și răbdare decât pentru oricare altă știință autentică: - ei și pretențiilor ei „suprapământene“ îi datorăm marele stil monumental din Asia și Egipt. Se pare că, pentru a-și imprima eternele lor exigențe în inima omenirii, toate lucrurile mari trebuie să se înfățișeze mai întâi în chip de măști monstruoase și înspăimântătoare: o asemenea mască a fost filozofia dogmatică, de exemplu, sub forma învățaturii Vedanta din Asia sau sub cea a platonismului în Europa. Să nu ne arătăm nerecunoscători față de ea, chiar dacă va *trebui* să mărturisim că cea mai rea, cea mai tenace și cea mai primejdioasă dintre toate erorile a fost aceea a unui dogmatic, și anume, născocirea lui Platon despre spiritul pur și despre Binele în sine. Însă de acum înainte, când această eroare e depășită și Europa poate respira ușurată după acest coșmar sau cel puțin se poate bucura... de un somn mai binefăcător, noi, *cei care avem îndatorirea de a veghea*, noi suntem moștenitorii întregii energii ce s-a dezvoltat în lupta împotriva acestei erori. Fără îndoială, se pune problema de a așeza Adevărul cu capul în jos, de a nega însuși *perspectivismul* - condiție fundamentală a oricărei vieți întregi -, de a vorbi despre spirit și despre Bine precum a făcut-o Platon. În chip de doctori, ne este îngăduit chiar să ne întrebăm: „de unde a apărut o asemenea boală la Platon, cea mai frumoasă plantă a antichității? Socrate cel rău a fost acela care i-a inoculat-o? Să fi fost oare Socrate într-adevăr corupătorul tineretului? Și-a meritat el paharul cu cucută?“ - Însă lupta împotriva lui Platon sau, ca s-o spunem mai clar și mai „popular“, lupta împotriva tiraniei clericalo-creștine de-a lungul mileniilor - căci creștinismul este un platonism pentru „norod“ - a creat o stare de minunată tensiune a spiritului în Europa, stare necunoscută până atunci pe pământ; cu un arc atât de întins se pot ochi de acum cele mai îndepărtate ținte. Firește, europeanul resimte această tensiune ca pe o durere; au avut loc deja două încercări grandioase pentru destinderea arcului: mai întâi prin iezuitism, iar mai apoi prin raționalismul democratic: - libertatea presei și lectura ziarelor ne-au îngăduit să ajungem la rezultatul că spiritul nu se mai percepe cu atâta ușurință în chip de „durere“! (Germanii au inventat praful de pușcă - respectele mele! dar revanșa a venit în ziua în care au inventat tiparul.) Însă noi, cei care nu suntem nici iezuiți, nici democrați, și nici măcar îndeajuns de germani, noi, *bunii europeni*, spirite libere, *foarte libere* - noi mai resimțim această durere a spiritului și întreaga încordare a arcului său! Și poate că avem și săgeata, ținta, cine știe? Țelul...

SILS-MARIA, *ENGADINUL DE SUS*, Iunie 1885

Partea întâi: despre prejudecățile filozofilor

1

Voința de adevăr, cea care ne va mai ademeni în tot felul de aventuri periculoase, cea veridicitate faimoasă despre care toți filozofii de până acum au vorbit cu venerație: ce de probleme ne-a pus această voință de adevăr! Ce probleme ciudate, răutăcioase, dubioase! Povestea e lungă, - și, totuși, pare să fi început chiar acum. Ce-i de mirare dacă devenim în cele din urmă neîncredători, ne pierdem răbdarea și ne întoarcem din drum? Că ne deprindem de la acest sfinx să punem, la rândul nostru, întrebări? Cine e de fapt cel care ne pune aici întrebări? Ce anume din noi năzuiește de fapt la „adevăr“? - În fond, noi am zăbovit îndelung în fața problemei originii acestei voințe, - până când, în cele din urmă, ne-am împotmolit cu totul în fața unei probleme și mai profunde. Am cugetat asupra valorii acestei voințe. Presupunând că noi vrem adevărul: de ce nu mai degrabă neadevărul? Sau incertitudinea? Sau chiar neștiința? - Oare problema valorii Adevărului este cea care s-a prezentat în fața noastră, sau noi fost-am cei care am pășit în fața ei? Care dintre noi e aici Oedip? Și care e Sfinxul? Precum se pare, este vorba de un rendez-vous de probleme și de întrebări. - Și fi-vom oare crezuți? - ni se pare că, la urma urmei, problema nici nu a fost pusă până în prezent, - că noi suntem cei dintâi care am zărit-o, am privit-o în față, am înfruntat-o. Căci ea comportă un risc, și poate că nici nu există vreun altul mai mare.

„Cum ar putea lua naștere un lucru din contrariul său? De exemplu, adevărul din eroare? Sau voința de adevăr din voința de a înșela? Sau acțiunea dezinteresată din egoism? Sau contemplația pură și senină a înțeleptului din ardoare? O astfel de geneză este cu neputință; a visa despre aceasta e o nebunie sau chiar mai rău; lucrurile supreme trebuie să aibă o altă origine, una proprie lor, - ele nu ar putea lua naștere din această lume efemeră, înșelătoare, iluzorie și mizeră, din această harababură de amăgiri și poftă! Mai curând în sânul Ființei, în veșnicie, în zeul ascuns, în „lucrul în sine“ - acolo trebuie că se află obârșia lor, și nu în altă parte!“ O astfel de sentință constituie prejudecata caracteristică prin care pot fi recunoscuți metafizicienii tuturor timpurilor; acest gen de apreciere se află îndărătul tuturor procedeelelor lor logice; pornind de la această „credință“ se străduiesc ei către „știință“, către acel lucru care va fi botezat în cele din urmă solemn cu numele de „Adevăr“. Credința fundamentală a metafizicienilor este credința în antinomia valorilor. Nici măcar celor mai prudenți dintre ei nu le-a trecut prin minte să se îndoiască, ajunși la acest prag la care îndoiala era, mai mult decât în oricare altă parte, necesară - chiar dacă s-au lăudat că ei *de omnibus dubitandum*. Și anume, trebuie să ne îndoim, în primul rând, de existența antinomiilor, iar în al doilea rând, să ne întrebăm dacă acele vulgare evaluări și opoziții ale valorilor pe care metafizicienii și-au pus pecetea nu sunt cumva doar niște evaluări superficiale, perspective provizorii, mai mult, doar niște perspective dintr-un anumit unghi, poate că de jos în sus, din „perspectiva broaștei“, ca să folosim o expresie familiară pictorilor. În ciuda întregii valori ce trebuie atribuită adevărului, veridicității, altruismului, s-ar putea să fim nevoiți a atribui o valoare superioară, fundamentală aparenței, voinței de a înșela, egoismului, ar dori. Ar fi chiar posibil ca valoarea acestor lucruri bune și venerabile să consiste tocmai în modul înșelător în care ele sunt înrudite, înnodate, încârligate și poate chiar identice în esență cu acele lucruri rele ce par să le fie opuse. Poate! - Dar cine este dispus să se preocupe de aceste primejdioase „poate“? Pentru aceasta trebuie să așteptăm apariția unui soi nou de filozofi, care vor avea gusturi și înclinații deosebite, opuse celor ale predecesorilor lor, - filozofi ai primejdiosului Poate, în toate sensurile cuvântului. - Și o spun cu toată seriozitatea: văd apărând asemenea noi filozofi.

3

După ce i-am cercetat pe îndelete pe filozofi, după ce le-am citit printre rânduri fără a-i scăpa deloc din ochi, îmi spun că gândirea conștientă, în cea mai mare parte a ei, trebuie să fie considerată de-ocamdată ca una din activitățile instinctive, iar gândirea filozofică, de asemenea; va trebui deci să ne revizuim în întregime concepțiile asupra acestei probleme, așa cum am făcut-o în privința eredității și a calităților „înnăscute“. Precum faptul nașterii nu are nici o importanță în ansamblul cursului anterior și ulterior al eredității, tot astfel nici „conștientul“ nu se opune în vreun mod decisiv instinctivului, - gândirea conștientă a unui filozof, în cea mai mare parte a sa, este condusă tainic de instinctele sale și canalizată pe căi stabilite. Îndărătul întregii logici și a suveranității aparente de mișcare a acesteia se găsesc evaluările sau, mai pe înțeles, exigențele fiziologice pentru menținerea unui anumit mod de viață. Spre exemplu, ideea că Determinatul are o valoare mai mare decât Nedeterminatul, că aparența are o valoare mai mică decât „Adevărul“: asemenea evaluări ar putea fi, în ciuda importanței normative pe care o au pentru noi, doar niște evaluări superficiale, un fel de nerozii, necesare poate pentru conservarea ființelor de felul nostru. Și anume, în presupunerea că nu tocmai omul este „măsura lucrurilor“...

4

Falsitatea unei judecăți nu constituie încă, după părerea noastră, o obiecție împotriva acesteia; iată poate una dintre cele mai surprinzătoare afirmații ale noului nostru limbaj. Problema care se pune este aceea de a afla în ce măsură poate această judecată să favorizeze, să întretină viața, să conserve și chiar să amelioreze specia; iar noi suntem predispuși să afirmăm că judecățile cele mai false (dintre care fac parte judecățile sintetice a priori) sunt pentru noi cele mai indispensabile, că omul nu ar putea trăi fără a admite ficțiunile logice, fără a reduce realitatea la măsura lumii pur imaginare a Necondiționatului, a Identității, fără o neîncetată falsificare a lumii prin noțiunea de număr, - că renunțarea la judecățile false ar însemna renunțarea la viață, negarea vieții. A admite faptul că Neadevărul este o condiție a vieții înseamnă desigur a te opune în mod primejdios sentimentului obișnuit al valorilor; iar o filozofie care își îngăduie această cutezanță se plasează, prin aceasta, dincolo de Bine și de Rău.

5

Ceea ce ne incită să-i privim pe filozofi pe jumătate neîncrezător, pe jumătate batjocoritor este nu într-atât faptul că descoperim fără încetare gradul lor de inocență, - că vedem cât de des și cât de lesne se înșeală și se rătăcesc, pe scurt, copilăria și puerilitatea lor, - cât pentru a vedea cu câtă lipsă de sinceritate dezlanțuie o mare zarvă virtuoză de îndată ce se atinge, chiar de departe, problema veridicității lor. Ei se prefac cu toții că și-au descoperit și obținut opiniile prin exercitarea spontană a unei dialectici înghețate, pure și divin-nepăsătoare (spre deosebire de misticii de tot felul care, mai cinstiți și mai neciopliți, vorbesc de „inspirația“ lor-): în vreme ce este vorba, în fond, de o afirmație arbitrară, de un capriciu, de o „intuiție“, și, cel mai ades, de o aprigă dorință filtrată și spiritualizată pe care o apără prin pretexte născocite ulterior: - ei sunt cu toții niște avocați și ades chiar apărători șireți ai prejudecăților lor botezate de ei „adevăruri“, - ei sunt foarte departe de acel curaj al conștiinței care își mărturisește sieși minciuna, foarte departe de bunul gust al curajului care face ca acesta să-și rostească minciuna, fie pentru a pune în gardă un dușman sau prieten, fie din exuberanță sau pentru a se ironiza pe sine. Tartuferia țeapănă și moralizatoare cu care bătrânul Kant ne ademenește pe potecile întortocheate ale dialecticii menite să ne conducă sau, mai bine zis, să ne seducă la al său „imperativ categoric“ - iată un spectacol care ne face să surâdem, noi, răsfățații care simțim o atât de mare plăcere urmărind micile răutăți ale bătrânilor moraliști și predicatori de morală. Sau iată acel hocus-pocus al formei matematice cu care Spinoza ajunge să-și cuiraseze și să-și mascheze filozofia - mergând până la „iubirea față de propria înțelepciune“, dacă dăm expresiei sensul corect și exact - pentru a intimida de la bun început îndrăzneala agresorului care s-ar încumeta să-și arunce privirea asupra acestei fecioare de necucerit, această Pallas Atena: - câtă timiditate, câtă vulnerabilitate personală ne trădează această mascaradă a unui pustnic bolnav!

6

Am descoperit încetul cu încetul că orice mare filozofie de până acum a fost confesiunea autorului ei, constituind un fel de memorii neintenționate sau neobservate; am remarcat de asemenea că în orice filozofie intențiile morale (sau imorale) formau adevăratul germen din care, de fiecare dată, lua naștere întreaga plantă. De fapt, pentru a explica felul în care au luat naștere în realitate cele mai transcendente afirmații metafizice ale câte-unui filozof, este întotdeauna indicat (și înțelept) să ne întrebăm mai întâi: la care morală trebuie ele (sau vrea el -) să ajungă? Așadar, eu nu cred în existența unui „instinct de cunoaștere“ care ar fi tatăl filozofiei, ci mai degrabă că un alt instinct s-a folosit, aici precum aiurea, de cunoaștere (și de necunoaștere!) doar ca de o unealtă. Însă cel care va examina instinctele primordiale ale omului pentru a afla cât de mult și-au asumat, chiar și în acest caz, rolul de genii inspiratoare (sau de demoni și spiriduși -), va găsi că fiecare dintre ele s-a îndeletnicit odată cu filozofia - și că fiecare dintre ele ar fi vrut să se prezinte pe sine în chip de țel ultim al existenței, de stăpân legitim asupra tuturor celorlalte instincte. Căci fiecare instinct râvnește la stăpânire: și din această postură încearcă el să filozofeze. - Este adevărat că la savanți, la spiritele cu adevărat științifice situația e poate alta - mai „bună“, dacă vreți -, la ei poate că există într-adevăr un fel de instinct de cunoaștere, vreun mic mecanism de ceasornic independent care, întors cu grijă, se achită curajos de sarcina sa, fără ca celelalte instincte ale savantului să participe substanțial. De aceea, adevăratele „interese“ ale savantului se găsesc, de obicei, în cu totul altă parte: în familie, în câștigarea banilor sau în politică; oarecum, este chiar indiferent în care anume latură a științei își aplică el micul său mecanism; prea puțină importanță are dacă tânărul savant „plin de speranțe“ devine un bun filolog sau un bun micolog sau un bun chimist: - faptul că el devine unul sau altul din aceștia nu îl caracterizează defel. Dimpotrivă, în cazul filozofului nu există nimic impersonal; îndeosebi morală sa este cea care oferă o mărturie hotărâtă și hotărâtoare despre cine este el - adică, în privința ierarhiei celor mai intime instincte ale naturii sale.

Cât de răi pot fi filozofii! Nu cunosc nimic mai otrăvitor decât gluma pe care și-a îngăduit-o Epicur la adresa lui Platon și a platonicienilor: el i-a numit dionysokolakes. Cuvântul înseamnă etimologic și la prima vedere „lingușitori ai lui Dionysios“, așadar anexe ale tiranului și lingăi; dar el înseamnă înainte de toate că aceștia „sunt cu toții comedianți care nu au nimic autentic în ei“ (căci Dionysokolax era porecla populară a comedianților). Și în acest din urmă lucru constă de fapt răutatea pe care Epicur a lansat-o împotriva lui Platon: el a fost contrariat de alura maiestuoasă, de punerea în scenă la care s-au priceput Platon și elevii săi -, dar de care Epicur era incapabil! el, bătrânul dascăl din Samos, care, pitit în mica sa grădină din Atena, și-a scris cele trei sute de cărți, inspirate, cine știe? poate de mânia și invidia față de Platon. - A trebuit să treacă o sută de ani pentru ca Grecia să descopere, în sfârșit, cine a fost Epicur, acest zeu al grădinilor. - Și a făcut-o oare într-adevăr?

8

În toate filozofiile există un moment în care „convingerea“ filozofului intră în scenă: sau, ca s-o spunem în limbajul unui mister antic: *adventavit asinus pulcher et fortissimus*.

9

Voi vreți să trăiți „în armonie cu natura“? O, stoici alegeți, câtă înșelăciune a cuvintelor! Imaginați-vă o ființă asemenea naturii, risipitoare fără măsură, indiferentă fără măsură, lipsită de intenții și de considerații, de milă și dreptate, rodnică și pustie și nesigură în același timp, imaginați-vă indiferența personificată în chip de putere - cum ați putea trăi în armonie cu această indiferență? A trăi nu în-seamnă oare tocmai a voi să fii altceva decât această natură? A trăi nu înseamnă oare a evalua, a prefera, a fi nedrept, a fi mărginit, a voi să fii diferit? Și presupunând că deviza voastră „a trăi în armonie cu natura“ înseamnă de fapt „a trăi în armonie cu viața“ cum ar fi cu puțință să nu o faceți? La ce bun să creați un principiu din ceea ce sunteți voi înșivă, din ceea ce trebuie să fiți? - Adevărul este cu totul altul: în vreme ce, extaziați, pretindeți că ați descifrat în natură canoanele legilor voastre, voi vreți cu totul altceva, ciudați comedianți, impostori ce vă înșelați pe voi înșivă! Orgoliul vostru dorește să prescrie și să încorporeze naturii, înseși naturii, morala voastră, idealul vostru; voi pretindeți ca ea să fie o natură „în armonie cu Stoa“ și ați vrea să reduceți toate cele existente la o asemănare cu propria voastră imagine - în chip de enormă și eternă apoteoză și generalizare a stoicismului! Cu toată iubirea voastră de adevăr, vă înduplecați într-atât de îndelungat, de stăruitor, de hipnotizant să priviți natura în chip fals, adică stoic, încât ajungeți să nu o mai puteți privi în vreun alt fel, - și nu știu ce orgoliu abisal vă inspiră în cele din urmă nebuneasca speranță că, din moment ce vă pricepeți să vă tiranizați pe voi înșivă - stoicul fiind propriul său tiran -, natura se va lăsa la rândul ei tiranizată: stoicul nu este, și el, o parte a naturii?... Dar toate acestea sunt o poveste veche și veșnică: ceea ce s-a întâmplat odinioară cu stoicii se mai întâmplă și astăzi din momentul în care o filozofie începe să creadă în ea însăși. Întotdeauna, ea creează lumea potrivit imaginii ei, n-o poate face altfel; filozofia este însuși acest instinct tiranic, voința de putere sub forma ei cea mai spirituală, voința „de a crea lumea“, de causa prima.

10

Râvna și subtilitatea, aș spune chiar șiretenia cu care se aduce pe tapet pretutindeni în Europa zilelor noastre problema „lumii reale și a lumii aparente“ ne dau de gândit și ne obligă să luăm aminte; iar cei care aud în culise doar „voința de adevăr“ și nimic mai mult nu dau dovadă de cele mai ascuțite urechi. Este posibil ca, în cazuri izolate și rare, să fie la mijloc o asemenea voință de adevăr, vreo îndrăzneală exagerată și aventuroasă, vreun orgoliu metafizic al pozițiilor pierdute care în cele din urmă va prefera întotdeauna un dram de „certitudine“ unui belșug de posibilități frumoase; s-ar putea să existe chiar fanatici puritani ai conștiinței care să dorească a muri culcați mai degrabă pe un Nimic cert decât pe un Ceva nesigur. Dar acesta e nihilism, însemnul unui suflet deznădăjduit și dezgustat de moarte, oricât de curajoase ar părea atitudinile unei astfel de virtuți. Dimpotrivă, în cazul gânditorilor mai puternici, mai plini de viață, la cei care mai sunt încă însetați de dorința de a trăi, starea de lucruri pare să fie alta: ei iau poziție împotriva aparenței, vorbesc cu dispreț despre „perspectivism“ și nu acordă mai mult credit propriului lor corp decât aparenței potrivit căreia „pământul este imobil“, lăsând astfel să le scape din mâini, cu o mină aparent bine dispusă, bunul lor cel mai cert (căci în ce ai putea crede cu mai multă certitudine decât în propriu-ți corp?) - cine știe, poate în fond ei caută să recucerească un lucru pe care odinioară l-au posedat cu și mai mare certitudine decât trupul, vreun vestigiu fundamental al anticei credințe de odinioară, poate credința în „sufletul nemuritor“ sau în „Dumnezeul antic“, pe scurt, idei pe solul cărora se putea trăi mai bine, adică mai viguros și mai voios decât pe cel al „ideilor moderne“. Se află aici o atitudine de bănuială față de aceste idei moderne, o neîncredere față de toate cele clădite ieri și astăzi; poate că i se adaugă și un ușor dezgust și sarcasm care nu mai suportă talmeș-balmeșul de concepte eteroclite pe care așa-nu-mitul pozitivism îl oferă cumpărătorilor, greața pe care omul cu gusturi mai rafinate o resimte în fața împetrișării și peticelii de bălci a tuturor acestor pseudofilozofi ai realității care nu au nimic nou și adevărat în afara acestei

împeștritori. Din acest punct de vedere îmi pare că trebuie să dăm dreptate acestor sceptici antirealiști de astăzi care ajung la cunoaștere prin intermediul microscopului: instinctul care îi îndepărtează de realitatea modernă nu a fost contestat, - ce ne privesc pe noi întortocheatele lor poteci care îi conduc îndărăt? Esențialul din ei este nu faptul că ei năzuiesc „îndărăt“, ci că ei năzuiesc deoparte. De-ar avea un pic mai mult de vlagă, de zbor, de curaj, de simț artistic, ei ar râvni dincolo, - și nu îndărăt!

11

Îmi face impresia că în prezent se depun pretutindeni strădani pentru a deturna atenția de la reala influență pe care Kant a exercitat-o asupra filozofiei germane și pentru a tăinuși cu prudență problema valorii pe care el și-o atribuia sieși. Kant era mândru, mai ales și înainte de toate, de tabla sa de categorii; ținând-o în mână, el spunea: „iată cel mai greu lucru care s-a putut întreprinde vreodată pentru cauza metafizicii“. - Să pricepem bine acest „s-a putut vreodată“! El se mândrea cu faptul de a fi descoperit în om o nouă aptitudine, aceea de a emite judecăți sintetice a priori. Să presupunem că el s-a înșelat în această problemă: însă dezvoltarea și înflorirea rapidă a filozofiei germane își are originea în această mândrie și în zelul mai tinerilor gânditori în a descoperi pe cât posibil pricini de mândrie și mai mari - sau măcar câteva „aptitudini noi“! - Dar să cugetăm, e timpul. În ce chip sunt posibile judecățile sintetice a priori? se întreba Kant, - și cum a răspuns el de fapt? În virtutea unei aptitudini. (Din păcate nu a spus-o astfel, în patru cuvinte, ci într-atât de detaliat, de onest și cu o asemenea risipă germană de cugetări profunde și ornamentate încât vesela niaiserie allemande disimulată în acest răspuns a fost scăpată din vedere.) Cu toții au căzut în extaz la ideea acestei noi aptitudini, iar când Kant mai descoperi în oameni și o aptitudine morală pe deasupra, entuziasmul ajunsese la culme: căci pe atunci germanii mai erau încă morali și nu aveau încă habar de „realismul politic“. - Sosise luna de miere a filozofiei germane; toți junii teologi ai Institutului din Tübingen se porniră pe dată să cutreiere pădurile, în căutarea „aptitudinilor“. Și câte nu s-au mai descoperit! - în acea epocă inocentă, îmbelșugată și încă juvenilă a spiritului german pe care răutăcioasa zână a romantismului o umplea cu sunetele fanfarelor și cântecelor sale, pe atunci când încă nu se știa face deosebire între „a descoperi“ și „a inventa“! Principala descoperire a fost aceea a aptitudinii „suprasenzorialului“: Schelling o botează cu numele de intuiție intelectuală, venind astfel în întâmpinarea celor mai arzătoare dorințe ale germanilor săi, a căror inimă năzuia în fond doar la pietate. Cea mai mare nedreptate ce ar putea fi comisă față de această mișcare exuberantă și romantică - ea fiind doar tinerețe, în ciuda deghizării sale îndrăznețe în concepte cenușii și bătrânicioase - ar fi aceea de a o lua în serios și de a o trata cu indignare morală; pe scurt, s-a îmbătrânit, iar visul s-a risipit. A sosit și ziua în care oamenii s-au frecat la ochi; se mai freacă și astăzi. S-a visat: înainte de toți și mai ales bătrânul Kant a făcut-o. „În virtutea unei aptitudini“ - a spus el, sau cel puțin a gândit-o. Dar constituie aceasta un răspuns? O explicație? Sau mai degrabă doar o reluare a întrebării? De ce te face opiu să dormi? „În virtutea unei aptitudini“, prin al său *virtus dormitiva* - răspunde doctorul lui Moliere: *quia est in eo virtus dormitiva, cujus est natura sensus assoupire*.

Însă asemenea răspunsuri își au locul într-o comedie, și a sosit în fine momentul să înlocuim întrebarea kantiană „în ce chip sunt posibile judecățile sintetice a priori?“ cu o alta: „de ce este necesar să credem în astfel de judecăți?“ - răspunsul fiind că aceste judecăți trebuie luate drept adevărate în scopul conservării ființelor speciei noastre; ceea ce nu împiedică bineînțeles ca ele să poată fi false! Sau, ca s-o spunem mai deslușit, mai grosolan și mai radical: judecățile sintetice a priori n-ar trebui să fie defel „posibile“: noi nu avem dreptul la ele, în gura noastră ele sunt tot atâtea judecăți false. Desigur, a le lua drept adevărate este necesar, aceasta e o credință de fațadă, o aparență care face parte din optica și perspectiva vieții. - Și dacă mai trebuie să vorbim despre influența uriașă pe care „filozofia germană“ - sper că se va înțelege dreptul ei la ghilimele - a exercitat-o asupra întregii Europe, fără îndoială că o anumită *virtus dormitiva* a contribuit la aceasta: trândavii distinși, virtuozii, misticii, artiștii, trei sferturi dintre creștini și obscuranțiștii politici de toate naționalitățile au fost încântați să posede, datorită filozofiei germane, un antidot împotriva senzorialismului, încă deosebit de puternic, care se revărsa în acest secol din cel precedent - pe scurt, *sensus assoupire*...

12

În ceea ce privește teoria atomistă a materiei: ea face parte dintre lucrurile cele mai bine contestate din câte există; și poate că astăzi în Europa nu se mai găsește nici un învățat într-atât de neînvățat încât să-i mai atribuie o reală importanță în afară de comoda întrebuintare manuală și casnică (adică în chip de prescurtare a mijloacelor de exprimare) -, aceasta mulțumită mai ales dalmațianului Boskovic, care, alături de polonezul Copernic, a fost cel mai mare și cel mai victorios adversar de până acum al aparenței. În vreme ce Copernic ne-a convins să credem, în ciuda simțurilor noastre, că Pământul nu este imobil, Boskovic ne-a învățat să ne renegăm credința în existența ultimului punct care se mai menținea în acest domeniu, credința în „substanță“, în „materie“, în

ultima rămășiță, în părțica infimă, atomul: acesta a fost cel mai mare triumf repurtat vreodată asupra simțurilor. - Dar trebuie să mergem și mai departe și să declarăm un război fără cruțare, un război la cuțite și faimoasei „necesități atomice“ care continuă să supraviețuiască într-atât de primejdios în domenii pe care nu le-ar bănuși nimeni, laolaltă cu și mai faimoasa „necesitate metafizică“; - de asemenea, este necesar să-i facem de petrecanie celuilalt atomism, și mai nefast, pe care l-a propovăduit mai cu osebire și mai îndelung creștinismul, *atomismul psihic*. Fie-mi îngăduit să desemnez cu acest nume credința care consideră sufletul ca pe un lucru indestructibil, etern, indivizibil, o monadă, un atomon: iată credința ce trebuie extirpată din știință! Între noi fie spus, nu este deloc necesar să suprimăm totodată și „sufletul“, renunțând astfel la una din cele mai vechi și mai venerabile ipoteze din câte există, precum o fac cu neîndemânare naturaliștii, care de-abia au atins „sufletul“, că l-au și scăpat din mâini. Însă calea spre concepții noi, spre rafinamente noi ale ipotezei sufletului este deschisă: iar noțiuni ca „suflet muritor“, „sufletul - multitudine de subiecte“, „sufletul - edificiu colectiv al instinctelor și pasiunilor“ cer de acum înainte drept de cetățenie în știință. Psihologul nou care pune capăt superstiției ce creștea până acum cu o luxuriantă aproape tropicală în jurul noțiunii de suflet se găsește oarecum exilat într-un nou deșert și într-o nouă neîncredere - se prea poate ca sarcina mai vechilor psihologi să fi fost mai ușoară și mai veselă -: în cele din urmă însă el se simte, tocmai prin aceasta, condamnat la a inventa - și, cine știe? Poate și la a *descoperi*.

13

Fiziologii ar trebui să mai chibzuiască înainte de a afirma că instinctul primordial al unei ființe organice este instinctul de conservare. Ființa vie năzuiește înainte de toate să dea *curs liber* puterii sale -viata, ea însăși, este voită de putere -: instinctul de conservare fiind doar o consecință indirectă, una dintre cele mai frecvente ale ei. - Pe scurt, aici precum și în altă parte, atenție față de principiile teleologice inutile! - cum este acela al instinctului de conservare (pe care îl datorăm inconsecvenței lui Spinoza). În acest fel se ordonează metoda ce *trebuie* să fie, în esență, economie de principii.

14

Poate că se găsesc astăzi cinci-șase capete în care să mijească ideea că fizica este, și ea, doar o interpretare și o adaptare (îmi îngădui să spun, o adaptare după noi înșine!) a universului și *nu* o explicație a acestuia: însă, în măsura în care se bazează pe credința în simțuri, ea trece și va mai trebui să treacă multă vreme drept ceva mai mult și, anume, drept o explicație. Ea posedă mărturiile ochilor și ale degetelor, evidența vizibilă și realitatea palpabilă: aceasta exercită asupra unui ev cu gusturi fundamental plebeiene o influență fascinantă, persuasivă, *convingătoare*, - căci acest ev adoptă în mod instinctiv canoanele de adevăr ale etern-popularului senzorialism. Ce este clar, ce este „clarificat“? Mai înainte de toate, ceea ce poate fi văzut și pipăit, - până la acest punct trebuie extinse toate problemele. Dimpotrivă, farmecul gândirii platonice constă de-a dreptul în *rezistentă* ei față de evi-dența senzorială, gândire *aristocratică* a unor oameni care poate că erau dotați cu simțuri mai puternice și mai exigente decât contemporanii noștri, dar care au știut să savureze un triumf superior în a rămâne stăpâni asupra-le și în a arunca peste acest vârtej pestriț - plebea simțurilor, cum spunea Platon - o plasă de concepte palide, reci și cenușii. Există în această manieră platonice de subjugare și interpretare a lumii o *voluptate* de o calitate totalmente diferită de aceea pe care ne-o oferă fizicienii de astăzi, laolaltă cu acești lucrători din fiziologie, darwiniști și antiteologi, cu principiul lor despre „minimumul de energie“, care este de fapt maximumul de nerozie. „Acolo unde omul nu mai are nimic de văzut și de apucat, nu mai are ce căuta“ - firește că acesta este un imperativ cu totul diferit față de cel al lui Platon, care se potrivește însă de minune unei rase dure și harnice de mașiniști și ingineri ai viitorului care vor avea de îndeplinit numai munci *grosolane*.

15

Dacă vrem să ne ocupăm de fiziologie cu conștiința împăcată, trebuie să respectăm ideea că organele simțurilor nu sunt fenomene în înțelesul pe care îl acordă filozofia idealistă acestui cuvânt: și, prin urmare, ele nu ar putea fi cauze! Aceasta înseamnă acceptarea senzorialismului, cel puțin ca ipoteză regularizatoare, ca să nu spunem ca principiu euristic. Dar cum? există alții care merg până la afirmația că lumea exterioară ar fi creația organelor noastre? Dar atunci corpul nostru, ca piesă a acestei lumi exterioare, ar fi opera organelor noastre! Dar, în acest caz, înseși organele noastre ar fi - creația organelor noastre! Aceasta este, după părerea mea, o radicală *reductio ad absurdum*, presupunând că noțiunea de *causa sui* este o absurditate radicală. Așadar, lumea exterioară - nu este creația organelor noastre?

16

Mai există încă cercetători inofensivi ai Sinelui care cred în „certitudini nemijlocite“, spre exemplu „eu gândesc“, sau, cum era cazul superstiției lui Schopenhauer, „eu vreau“: de parcă în acest caz cunoașterea ar fi reușit să-si sesizeze obiectul în stare pură și nudă, în chip de „lucru în sine“, fără

vreo falsificare din partea subiectului și nici din partea obiectului. Dar „certitudinea nemijlocită“, precum și „cunoașterea absolută“ sau „lucrul în sine“ conțin o *contradictio in adjecto*, și voi repeta de o sută de ori: ar trebui să ne eliberăm în sfârșit de ispita cuvintelor! Norodul n-are decât să creadă că cunoașterea înseamnă „a cunoaște capătul lucrurilor“, filozoful însă trebuie să-și spună: dacă analizez procesul exprimat în propoziția „eu gândesc“, obțin o serie de afirmații îndrăznețe a căror justificare este dificilă, poate chiar imposibilă, - de pildă că eu sunt cel ce gândește, că în general trebuie să existe ceva care gândește, că gândirea este activitatea și produsul unei ființe concepute în chip de cauză, că există un „Eu“, în fine, că s-a stabilit în prealabil ce anume se înțelege prin gândire, - că eu știu ce este gândirea. Căci, de nu m-as fi decis în prealabil asupra problemei, cum aș putea să hotărâsc că nu este vorba mai degrabă despre „a voi“ sau „a simți“? Pe scurt, acel „eu gândesc“ presupune că eu compar starea mea momentană cu alte stări cunoscute de mine pentru a stabili ce anume este el: dat fiind că sunt nevoit să recurg la „cunoștințe“ din alte domenii, acest „eu gândesc“ nu are pentru mine nici o valoare de certitudine nemijlocită. - În schimbul acestei „certitudini nemijlocite“, în care poate crede norodul în anumite cazuri, filozofului i se dă un mănunchi de probleme metafizice, adevărate probleme de conștiință intelectuale, care sună astfel: „De unde am luat noțiunea de «a gândi»? De ce cred eu în cauză și în efect? Ce îmi dă dreptul să vorbesc despre «eu», și, mai mult, despre un «eu» în chip de cauză și, în sfârșit, chiar despre un «eu» în chip de cauză a gândirii?“ Cel care se încumetă să răspundă de îndată la aceste întrebări metafizice invocând un fel de *intuition* a cunoașterii, precum o face cel care spune: „eu gândesc și știu că acest lucru este cel puțin adevărat, real, cert“ - acela va primi ca răspuns din partea unui filozof de azi un surâs și două întrebări: „Domnule, i-ar da poate de înțeles filozoful, este improbabil ca dumneavoastră să nu vă înșelați: dar de ce vă trebuie, cu orice preț, adevărul?“

17

În ceea ce privește superstiția logicienilor: nu voi conțeni vreodată să subliniez un fapt mărunț pe care acești superstițioși îl mărturisesc fără-de plăcere, - și anume, că o idee vine atunci când vrea „ea“ și nu când vreau „eu“; astfel, a spune că subiectul „eu“ este condiția predicatului „gândesc“ înseamnă o *falsificare* a stării de fapt. Ceva gândește: însă a spune că acest „ceva“ e însuși acel bătrân și ilustru „Eu“, este, exprimat cu îngăduință, doar o ipoteză, o afirmație, în nici un caz o „certitudine nemijlocită“. În fine, afirmând că „ceva gândește“ s-a spus deja prea mult: acest „ceva“ conține de-acum o *interpretare* a procesului și nu aparține procesului însuși. Se raționează potrivit rutinei gramaticale: „A gândi este o acțiune, toate acțiunile presupun un subiect activ, așadar“. Atomismul antic plasa printr-un raționament aproximativ asemănător la originea „forței“ ce acționează particula de materie în care se află această forță și din care ea acționează, atomul; spirite mai severe s-au deprins în cele din urmă să se descurce fără această „rămășiță terestră“, și poate că va veni și ziua în care chiar și logicienii se vor obișnui să se dispenseze de acel mărunț „ceva“, rămășiță a bătrânului și onestului Eu volatilizat.

18

Farmecul unei teorii constă nu în mică măsură în faptul că e contestabilă: ea seduce tocmai prin aceasta spiritele mai subtile. Se pare că teoria însutit contestată a „liberului arbitru“ își datorează supraviețuirea numai și numai acestui farmec : mereu mai reapare câte-unul care se simte îndeajuns de puternic pentru a o contesta.

19

Filozofii obișnuiesc să vorbească despre voită de parcă ea ar fi lucrul cel mai temeinic cunoscut din lume; chiar Schopenhauer a lăsat să se înțeleagă că voința ar fi singurul lucru cunoscut realmente de către noi, cunoscut de-a fir-a-păr, fără reținere și adaos. Însă mie mi se pare și acum că, în acest caz precum și în altele, Schopenhauer a făcut același lucru pe care obișnuiesc să-l facă filozofii: el a preluat și a exagerat o *prejudecată populară*. Voința îmi apare înainte de toate ca un lucru *complex*, care este o unitate doar în chip de cuvânt, - și tocmai în această unitate a cuvântului constă prejudecata populară care a înșelat vigilența mereu neglijabilă a filozofilor. Așadar, să fim măcar o dată mai prudenți, mai puțin „filozofi“ -, și să spunem: în toate vrerile există în primul rând o multitudine de sentimente, sentimentul stării *din* care vrem să ieșim, cel al stării *spre* care tindem, însuși sentimentul acestor „din“ și „spre“ și, în sfârșit, o senzație musculară accesorie care, printr-un fel de obișnuință și fără a ne pune în mișcare „mâinile și picioarele“, intră în joc în momentul în care noi „vrem“. Precum „a simți“ și chiar „a simți multiplu“ este în mod evident unul dintre ingredientele voinței, ea conține în al doilea rând și pe „a gândi“: în toate actele voinței există o idee dominantă; - și să nu-si închipuie nimeni că ar fi posibil să se izoleze această idee de „a vrea“, pentru a obține ceva care să mai poată fi numit voință! În al treilea rând, voința nu este doar un complex de simțiri și gândiri, ci, înainte de toate, și o *stare afectivă*, tocmai acea stare afectivă dominantă de mai sus. Așa-numitul „liber arbitru“ este de fapt sentimentul de superioritate asupra celui care trebuie să se supună: „eu sunt liber, «el»

trebuie să se supună“ - iată lucrul ce se ascunde în toate vrerile, laolaltă cu acea încordare a atenției, acea privire dreaptă fixată exclusiv asupra unui singur lucru, acea apreciere absolută: „În momentul de față acesta e lucrul necesar, și nici un altul“, acea certitudine interioară a actului de supunere ce urmează a fi înfăptuit și toate celelalte sentimente care formează starea sufletească a celui care poruncește. A *vrea* înseamnă a porunci unui lucru din sine care se supune sau pe care îl credem supus. Dar să luăm aminte acum la esența cea mai ciudată a voinței, - acest lucru atât de multiplu, pentru care norodul are un singur cuvânt: dacă într-un anumit caz dat suntem în același timp poruncitori și supuși, supunându-ne, cunoaștem sentimentul constrângerii, al apăsării, al presiunii, al rezistenței, al mișcării, sentimente ce urmează îndată după actul voinței; însă, în măsura în care avem pe de altă parte obișnuința de a face abstracție de acest dualism, de a ne înșela cu ajutorul noțiunii sintetice a „eu“-lui, o întregă înlănțuire de concluzii eronate și prin urmare de evaluări false ale voinței înseși vor veni să se atârne peste vrere, - astfel că cel care *vrea*, crede cu bună-credință că a voi este *suficient* pentru a acționa. Dat fiind că în majoritatea cazurilor oamenii s-au mărginit la vrere și că s-au putut *aștepta* totodată la efectul ordinului dat, adică la supunere, la îndeplinirea actului prescris, *aparența* a fost tradusă prin sentimentul *necesității efectului*; pe scurt cel care „*vrea*“ crede cu un anumit grad de certitudine că vrerea și acțiunea sunt oarecum unul și același lucru -, el atribuie reușita, executarea vrerii înseși voinței, iar această credință întărește în el sentimentul savuros al puterii pe care îl inspiră orice reușită. „Liberul arbitru“ - iată numele acelei complexe stări de plăcere resimțită de cel care *vrea*, care poruncește și se identifică în același timp cu cel care execută, - gustând astfel împreună cu el plăcerea de a depăși obstacolele, cu impresia că voința sa este de fapt aceea care a triumfat asupra lor. Astfel, în actul volitiv, plăcerii de a da un ordin i se adaugă plăcerea uneltei care îl execută cu succes; voinței i se alătură „voințe subalterne“, suflete subalterne și docile, corpul nostru nefiind altceva decât edificiul colectiv al mai multor suflete. *L'effet c'est moi*: în acest caz se întâmplă la fel ca și în toate comunitățile fericite și bine organizate, și anume că clasa dominantă se identifică cu succesele comunității. În cazul tuturor vrerilor este vorba pur și simplu de poruncă și supunere, în cadrul unei structuri complexe colective, compuse, precum am mai spus, din mai multe „suflete“: iată pentru ce ar trebui să-și permită un filozof să considere voința în sine din unghiul moralei: și anume, al moralei considerate ca știința unei ierarhii dominante, din care ia naștere fenomenul vieții.

20

Diferitele concepte filozofice nu sunt defel arbitrare, ele nu se dezvoltă fiecare pentru sine, ci în relație și rudenie unele față de celelalte. Oricât de bruscă și capricioasă ar fi apariția lor în istoria gândirii, ele nu fac mai puțin parte din același sistem, în chip de reprezentanți totali ai faunei unui continent. Această afirmație ne este dovedită la urma urmei de siguranța cu care cei mai diverși filozofi vin rând pe rând să-și ocupe locul în interiorul unei anumite scheme de bază a filozofilor *posibile*. O magie invizibilă îi obligă să parcurgă fără încetare unul și același circuit: oricât de independenți s-ar crede ei unii față de alții prin vrerea lor critică sau sistematică, ceva din ei îi conduce, ceva îi împinge să se perinde unul după celălalt, într-o anumită ordine, ordine sistematică care este aceea a conceptelor și înrudirii lor. De fapt, gândirea lor este mai puțin o descoperire, ci mai degrabă o recunoaștere, o aducere-aminte, o reîntoarcere la o îndepărtată și străveche reședință a sufletului din care au luat naștere odinioară aceste concepte: - din acest punct de vedere, activitatea filozofică este un fel de atavism de cel mai înalt grad. Ciudata asemănare a tuturor filozofilor indiene, elene, germane se explică destul de ușor. Din momentul în care există o înrudire lingvistică, este într-adevăr inevitabil ca, datorită unei filozofii comune a gramaticii - aceleași funcțiuni gramaticale exercitându-și stăpânirea și autoritatea asupra inconștientului - să existe toate condițiile pentru o dezvoltare și succesiune analoagă a sistemelor filozofice, în vreme ce pentru alte posibilități de interpretare a lumii calea pare să fie închisă.

Foarte probabil că filozofii domeniului lingvistic uralo-altaic (în care noțiunea de subiect este cel mai puțin dezvoltată) vor privi lumea cu alți ochi și vor urma alte căi decât indogermanii sau musulmanii: vraja exercitată de anumite funcțiuni gramaticale este de fapt aceea pe care o exercită anumite evaluări *fiziologice* și particularități rasiale. - Acestea sunt spuse pentru respingerea afirmațiilor superficiale ale lui Locke referitoare la originea ideilor.

21

Causa sui este cea mai grozavă autocontradicție din câte au fost născocite până acum, un fel de lucru nefiresc, o siluire a logicii: însă orgoliul extravagant al omului l-a îndemnat pe acesta să se lase târât tot mai profund și mai cumplit în abisurile acestei absurdități. Năzuința sa spre „liberul arbitru“, în înțelesul superlativ și metafizic care din păcate mai domnește încă în creierile semidocte, vrerea de a purta întreaga și ultima responsabilitate pentru actele sale, descărcând-o din spinarea lui Dumnezeu, a lumii, a eredității, a întâmplării, a societății, este nici mai mult, nici mai puțin decât dorința de a fi înșăși această *causa sui*. Cu o cutezanță mai mare decât aceea a baronului de

Munchhausen, omul încearcă, trăgându-se de păr, să se smulgă din mlaștina neantului, pentru a se înălța în existență. Iar de s-ar hotărî vreunul să-i facă vânt neroziei rustice a acestei noțiuni faimoase a „liberului arbitru“ și să și-o scoată din cap l-aș ruga să mai facă un pas pe calea „iluminării“ sale și să procedeze așijderea și în privința contrariului acestei pseudonoțiuni a „liberului arbitru“: mă refer la „vrerea încătușată“ care conduce la un abuz al noțiunilor de cauză și efect. „Cauza“ și „efectul“ nu trebuie concretizate, pre-cum o fac în mod greșit naturaliștii (și toți cei care naturalizează azi în gândire, asemenea lor -) care se conformează neroziei mecaniciste dominante ce își imaginează cauza drept ceva care trage și împinge până în momentul în care este obținut efectul: trebuie să ne folosim de „cauză“ și de „efect“ doar ca de niște noțiuni pure, adică în chip de ficțiuni convenționale în scopul desemnării, al comunicării, și nu pentru cel al explicației. Noțiunea de „în sine“ nu conține nici un dram de „legătură causală“, de „necesitate“, de „determinism psihologic“, în cazul ei efectul nu este urmarea cauzei, în cadrul ei nu domnește nici o „lege“. Noi singuri am fost cei care am inventat cauzele, succesiunea, reciprocitatea, relativitatea, obligativitatea, numărul, legea, libertatea, temeiul, ținta; iar când introducem și amestecăm în lucruri această lume de semne născocite de noi înșine, în chip de lucruri „în sine“, procedăm iarăși precum am făcut întotdeauna, și anume mitologic. „Voința încătușată“ este un mit: în realitate, se poate vorbi doar despre voințe puternice și slabe. - Când un gânditor simte că a descoperit deodată în întreaga „înlănțuire causală“ și în întreaga „necesitate psihologică“ ceva ce seamănă a constrângere, a necesitate, a succesiune obligatorie, a presiune, a încătușare - aceasta este mai întotdeauna semnul că în cazul lui ceva nu este în regulă: a simți astfel e un simptom revelator, - respectivul se demască pe sine. și, în general, în caz că observațiile mele sunt exacte, problema determinismului este cercetată sub două aspecte diametral opuse, însă întotdeauna într-un mod profund personal: unii nu vor să cedeze cu nici un preț din „responsabilitatea“ lor, din credința în sine, din dreptul personal asupra meritelor lor (acesta e cazul raselor vanitoase -); ceilalți, dimpotrivă, nu vor să-si asume responsabilitatea și vinovăția pentru nimic, dorind, dintr-un tăinuit dispreț de sine, să poată da bir cu fugiții, indiferent în ce direcție, din fața eului lor. Când scriu cărți, aceștia din urmă obișnuiesc să ia apărarea în zilele noastre răufăcătorilor; deghizarea lor preferată este un fel de compătămire socialistă. și, într-adevăr, fatalismul celor cu voința slabă se înfrumusețează uimitor din momentul în care reușește să se dea drept la religion de la souffrance humaine: este felul său de a-si demonstra „bunul gust“.

22

Fie-mi îngăduit, ca bătrân filolog care nu se poate dezbăra de malițiozitate, să arăt cu degetul artificiile de interpretare eronate: acea „legitate a naturii“ despre care voi, fizicienii, vorbiți cu atâta mândrie, de parcă - - dăinuiește numai și numai datorită interpretării și eronatei voastre „filologii“, - ea nefiind nici fapt și nici vreun „text“, ci mai degrabă doar un aranjament naiv-umanitar, o răstălmăcire a sensului prin care veniți supuși în întâmpinarea instinctelor democratice ale sufletului modern! „Pretutindeni, egalitate în fața legii, - din io acest punct de vedere nici naturii nu i-a mers altfel și nici mai bine ca nouă“: fermecător gând ascuns în care se deghizează împotriva tuturor privilegiilor și tiraniei și, de asemenea, o a doua, mai subtilă formă a ateismului. Ni dieu, ni maître - asta o vreți și voi: așadar, „trăiască legile naturii!“ - nu-i așa? Însă, precum am mai spus-o, aceasta e o interpretare, nu un text; și s-ar putea să apară vreunul care, înarmat cu intenții și artificii de interpretare opuse, să descifreze în aceeași natură și pornind de la aceleași fenomene, triumful brutal și nemilos al voinței tiranice, - un interpret care v-ar revela caracterul general și necondiționat al „voinței de putere“, astfel că mai toate cuvintele ar deveni inutilizabile, și chiar cuvântul „tiranie“ ar părea un eufemism, o metaforă slabă și blândă, prea-omenească; și totuși filologul cu pricina ar ajunge până la urmă să afirme despre această lume același lucru pe care îl afirmați și voi, și anume că ea are un mers „necesar“ și „previzibil“, dar nu pentru că ar conține legi care s-o domine, ci pentru că legile îi lipsesc cu desăvârșire, fiecare forță parcurgându-și în fiecă clipă drumul până la ultimele ei consecințe. Presupunând că și aceasta ar fi doar o interpretare -veți fi îndeajuns de zeloși ca să mi-o obiectați? - atunci, cu atât mai bine!

23

Întreaga psihologie de până acum a rămas împotmolită în prejudecăți și temeri de ordin moral: ea nu s-a încumetat să pătrundă în adâncuri. A o concepe, precum o fac eu, în chip de morfologie și genetică a voinței de putere, -iată o idee care nu i-a trecut nimănui prin cap, în măsura în care ne este îngăduit să ghicim din toate cele câte s-au scris până acum și a ceea ce a fost trecut sub tăcere. Puterea prejudecăților morale a impregnat profund sfera spiritualității pure, în aparență sfera cea mai rece și mai lipsită de idei preconceptuate - exercitând bineînțele o acțiune vătămătoare, paralizantă, orbitoare, deformantă. O fizio-psihologie autentică întâmpină rezistențe inconștiente în inima cercetătorului, ea are de luptat cu „inima“: chiar și o teorie despre interdependentă instinctelor „bune“ și „rele“ pare un rafinament de imoralitate care provoacă suferința și dezgustul unei conștiințe încă viguroase și îndrăznețe -, și, cu atât mai mult, o teorie despre derivarea tuturor instinctelor bune din cele rele. Însă, presupunând că s-ar găsi cineva care să ia afectele de ură, invidie, cupiditate, patima puterii drept afecte esențiale ale vieții, drept lucruri care trebuie să facă parte, în esență și în principiu, din economia generală a vieții, dacă vrem ca viața să fie intensificată -, acest om ar suferi din pricina unei asemenea orientări a judecăților sale ca de un rău de mare. și aceasta nu este încă nici pe departe cea mai penibilă și mai ciudată ipoteză din acest imens și aproape nedestelenit domeniu de cunoștințe primejdioase: iar cel care vrea va găsi o sută de temeiuri pentru a se tine la distanță de ea - de va fi în

stare! Iar dacă totuși nava vi s-a abătut prin aceste meleaguri, ei bine, curaj! strângeți zdravăn din dinți! deschideți-vă ochii! apucați timona cu nădejde! - vom *depăși* de-a dreptul morala, cu riscul de a strivi, de a zdrobi poate restul propriei noastre moralități, cutezând să pornim pe acest drum - dar ce contăm noi! Niciodată navigatorilor și aventurierilor temerari nu li s-a mai înfățișat vreo lume de cunoștințe, mai profundă: iar psihologului care consimte la o asemenea „jertfă” - acesta nu este *sacrificio dell'intelletto*, dimpotrivă! - i se va îngădui cel puțin să pretindă în schimb ca psihologia să fie recunoscută iarăși ca regină a științelor, pe care celelalte științe au menirea s-o slujească și s-o pre-gătească. Căci de acum înainte psihologia este din nou calea ce duce spre problemele fundamentale.

Partea a doua: spiritul liber

24

O, sancta simplicitas? În ce simplificare și falsificare ciudată trăiește omul! Nu conțenești să te minunezi din momentul când ochii ti s-au deprins să vadă acest miracol! Cât de bine am reușit să facem totul din juru-ne limpede și liber și facil și simplu! cum am știut să îngăduim simțurilor noastre să vagabondeze în toate cele superficiale, iar gândirii noastre să-i inspirăm o dorință divină de salturi zburdalnice și raționamente false! - Cât de bine ne-am priceput de la bun început să ne păstrăm ignoranța, pentru a ne bucura de o libertate, de o lipsă de griji, de o imprudență, de un zel și de o bucurie de a trăi aproape de necrezut, pentru a ne bucura de viață! și numai pe această temelie de acum stabilă și granitică a ignoranței s-a putut construi până acum știința, voința de a ști bazându-se pe o altă vrere cu mult mai puternică, voința de a nu ști, voința de incertitudine, de neadevăr! Iar această voită nu era contrariul celei dintâi, ci forma ei cea mai ratinată! Nici măcar *limbajul*, aici precum și în altă parte, nu s-a putut dezvăra de grosolănia sa, continuând să glăsuiască de contrarii acolo unde era vorba doar de gradații și de o anumită finețe a nuanțelor; de asemenea, tartuferia învederată a moralei, care a devenit acum într-un mod invincibil „carne din carnea noastră, sânge din sângele nostru”, a denaturat până și cuvintele din gura noastră, a cunoscătorilor: ici și colo observăm și ne amuzăm că de-a dreptul știința este cea care caută să ne rețină mai cu osârdie în acest univers *simplificat*, completamente artificial, lustruit și falsificat pentru uzul nostru, căci de voie, de nevoie, ei îi place eroarea, fiind în viață - îi e dragă viața!

25

După o introducere atât de veselă, aș dori să se dea ascultare unei vorbe chibzuite: ea se adresează celor mai serioși. Luați aminte, voi, filozofi și prieteni ai cunoașterii, și feriviți-vă de martiriu! Feriviți-vă să suferiți „de dragul adevărului”! și feriviți-vă chiar să vă apărați pe voi înșivă! Aceasta corupe întreaga inocență și delicata imparțialitate a conștiinței voastre, vă îndârjește împotriva obiecțiilor și a năframelor roșii, vă proteste, vă abrutizează și vă preface în tauri atunci când, în lupta cu primejdia, injuria, bănuiala, surghiunul și cu alte urmări și mai brutale ale urii, veți fi siliți să jucați rolul de apărători ai adevărului pe pământ: - de parcă „adevărul” ar fi o ființă într-atât de neajutorată și de neîndemânatică încât să aibă nevoie de apărători! să aibă nevoie tocmai de voi, cavaleri ai tristei Figuri, domni gură-cască ai spiritului care îi țeseți pânza de păianjen! La urma urmei, voi știți prea bine că nu voi veți fi aceia care vor avea ultimul cuvânt, că niciodată până acum un filozof nu a avut ultimul cuvânt, și că ați face dovada unei veridicități mai laudabile dacă ați așeza câteva mici semne de întrebare după formulele voastre preferate și teoriile voastre favorite (și, dacă se va ivi prilejul, chiar după voi înșivă), în locul tuturor gesturilor solemne și a dovezilor pe care le înfățișați în fața acuzatorilor și a curților de justiție! Mai bine dați-vă la o parte! Retrageți-vă în vreun ascunziș! și uzați de măști și de vicleșuguri, ca să fiți confundați! Sau, măcar, temuți un pic! Și nu-mi uitați grădina cea cu zăbrele aurii! și înconjurați-vă de oameni ce sunt precum o grădină, - sau precum o muzică deasupra apelor, la ceas de asfințit când ziua în amintire se preschimbă; - alegeți buna solitudine, cea liberă, grațioasă și ușoară care vă îndreptățește să rămâneți buni într-un sens sau într-altul! Cât de veninos, șiret, mârșav te face războiul cel îndelungat pe care nu-l poți purta deschis, pe față! Cât de *personal* te face o teamă îndelungată, atenția prelungită, ochii ațintiți asupra dușmanului, asupra dușmanilor posibili! Acești surghiuniți ai societății, acești prigonți și încolțiți, - chiar și pustnicii fără voie ca Spinoza sau Giordano Bruno - devin în cele din urmă întotdeauna, chiar și sub deghizamentul cel mai spiritual, poate chiar fără să o știe ei înșiși, rafinați răzbunători și otrăvitori (să dezgropăm dar în sfârșit fundamentul eticii și teologiei lui Spinoza?) -nemaivorbind despre nerozia indignării morale, care la un filozof este semnul infailibil al faptului că el și-a pierdut pe de-a-ntregul umorul filozofic. Martiriul filozofului, a sa „jertfire pentru Adevăr” scoate la lumină agitatorul și actorul din el; iar presupunând că i-am cercetat până acum doar cu o curiozitate artistică, s-ar putea întâmpla să încercăm dorința primejdioasă, în cazul anumitor filozofi, de a-i vedea în starea lor de degenerare (degenerați în „martiri”, măscărici și demagogi?!. Numai că trebuie să știm, de ne va încerca o asemenea dorință, ce ne va fi dat să vedem de fiecare dată: - doar o comedie satirică, o farsă de epilog, dovada neîncetată a faptului că lunga tragedie propriu-zisă s-a *terminat*: presupunând că nașterea tutu-ror filozofilor a fost o îndelungată tragedie.

26

Omul de elită năzuiește în mod instinctiv la o fortăreață a sa, la un refugiu în care să fie *mântuit* de gloată, de mulțime, de vulg, un loc în care să poată uita regula „Omul“ de la care face excepție: - cu excepția cazului în care el va fi aruncat de către un instinct și mai puternic de-a dreptul asupra acestei reguli, dorind s-o cunoască, în sensul măreț și excepțional al acestui cuvânt. Cel care în relațiile cu oamenii n-a trecut prin toate nuanțele suferinței, înverzind și pălind de dezgust, plictiseală, compasiune, posomoreală, însingurare, acela nu este cu certitudine un om de bun-gust; însă dacă el nu-și asumă de bunăvoie toate aceste poveri și neplăceri, ocolindu-le mereu și rămânând ascuns, cum am mai spus, tăcut și mândru în fortăreața sa, atunci un lucru e cert: el nu este făcut pentru cunoaștere, nu îi este predestinat. Fiind astfel, el și-ar spune într-o bună zi: „la naiba cu bunul meu gust! regula e mai interesantă decât excepția, - mai interesantă decât mine, excepția!“ - și s-ar porni să *coboare*, și mai ales să se „amestece“ cu gloata. Studiul omului *mijlociu*, studiu îndelung și serios care necesită multă prefăcătorie, biruință de sine, familiaritate, relații dubioase-orice relație fiind dubioasă în afara relațiilor cu cei asemeni nouă: - acesta este un capitol necesar din viața oricărui filozof, poate cel mai dezagreabil, cel mai rău mirositor, cel mai bogat în decepții. Însă dacă îi surâde norocul care i se cuvine unui copil al cunoașterii, el va întâlni ajutoare care să-i scurteze și să-i ușureze sarcina, - mă refer la așa-numiții cinici care recunosc cu ingenuitate animalitatea, vulgaritatea, „regula“ pe care o poartă în ei, păstrând totuși o doză suficientă de spiritualitate și de mâncărime care să-i oblige să vorbească *în fața martorilor* despre ei înșiși și despre semenii lor: chiar tăvălindu-se câteodată, în cărțile lor, ca în propriul lor excrement. Cinismul este singura formă prin care sufletele obișnuite acced la ceea ce se numește onestitate; iar omul superior, aflându-se în prezenta cinismului, fie el mai grosolan sau mai rafinat, trebuie să-și ciulească urechile și să se felicite de fiecă dată când chiar în fața lui prinde glas bufonul cel nerușinat sau satirul științific. Se poate chiar întâmpla ca dezgustului să i se adauge încântarea: și anume atunci când, printr-un capriciu al naturii, un asemenea țap indiscret sau maimuțoi nerușinat este dăruit cu geniu, ca în cazul abatelui Galiani, omul cel mai profund, cel mai perspicace și poate și cel mai obscen al secolului său - el a fost mult mai profund ca Voltaire și, prin urmare, într-o bună măsură, și mai tăcut. Și mai ades se întâmplă, precum am spus, ca un cap de savant să fie așezat pe un corp de maimuță, o inteligentă de o finețe excepțională să fie grefată pe un suflet ordinar, -caz frecvent printre medici și, în special, printre fiziologii moralei. și oriunde vreunul vorbește despre om fără amărăciune, ci mai degrabă cu ingenuitate, ca despre un pântec cu două necesități și un cap cu una singură, pretutindeni unde se vede, se caută și *vrea* să se vadă mereu doar foamea, dorința sexuală și vanitatea, prezentate ca fiind adevăratele și singurele impulsuri ale acțiunilor umane, pe scurt, oriunde oamenii sunt vorbiți de „rău“ - și nici măcar cu *răutate*, - acolo amatorul de cunoaștere trebuie să ia aminte cu subtilitate și hărnicie, îndreptându-și urechile în direcția din care aude vorbindu-se fără indignare. Căci omul indignat și cel care se sfâșie și se sfârtecă pe sine cu proprii dinți (în caz că nu sfârtecă lumea, sau pe Dumnezeu, sau societatea) se prea poate să valoreze din punct de vedere moral mai mult decât satirul răzător și satisfăcut de sine; însă, din toate celelalte puncte de vedere, el este mai ordinar, mai banal, mai puțin instructiv Nimeni nu *mint*e atât de mult. ca omul indignat.

27

E dificil să te faci înțeles, mai ales când gândești și trăiești *gangasrotogati*, printre oameni care gândesc și trăiesc altfel, fie *kurmagati* sau, în cel mai bun caz, *mandeikagati*, „prin sărituri de broască“ eu însumi fac totul ca să devin „dificil de înțeles!“ - și trebuie să le fim recunoscători din toată inima celor care au bunăvoința să interpreteze cu o anumită finețe ceea ce spunem. Însă în ceea ce îi privește pe „prieteni buni“, mereu prea comozi și care, tocmai ca prieteni, își închipuie că au dreptul la comoditate, faci bine dacă le avansezi un loc de joacă, o arenă a nepriceperii lor: vei avea astfel pricină de râs; - sau să-i înlături cu totul pe acești prieteni buni, - și iar să râzi!

28

Lucrul cel mai anevoie de tălmăcit dintr-o limbă în alta este *tempoul* stilului, care are la bază caracterul rasei sau, exprimat în termeni mai fiziologici, *ritmul* mediu al „metabolismului“ său. Există traduceri obișnuite și oneste care sunt aproape niște falsificări, căci, involuntar, ele banalizează originalul neștiind să-i redea *tempoul* viteaz și vesel care îl ajută să salte peste toate obstacolele primejdioase ale lucrurilor și cuvintelor. Limba germană este aproape incapabilă de mișcare *presto*; astfel, se poate deduce pe drept cuvânt că germanul este incapabil și de multe dintre nuanțele cele mai amuzante și mai îndrăznețe ale unei gândiri libere, liber-cugetătoare. Precum buffo-ul și satirul îi sunt străine de trup și de conștiință, tot astfel Aristofan și Petroniu sunt pentru el intraductibili. La germani se găsesc din belșug toate varietățile de gravitate maiestuoasă, de densitate, de solemnitate greoaie, toate genurile stilistice interminabile și plictisitoare, - fie-mi iertat dacă voi spune că nici proza lui Goethe, prin amestecul ei de rigiditate și grație, nu face excepție, fiind o oglindire a „vechilor

timpuri bune“ de care aparține și o expresie a gustului german, într-o epocă în care mai exista un „gust german“: cel al rococo-ului în *moribus et artibus*. Lessing face excepție, grație naturii sale de comediant care pricepea multe și se pricepea la multe: nu întâmplător a fost el traducătorul lui Beyle și s-a refugiat cu plăcere în apropierea lui Diderot și Voltaire, și, mai bucuros, printre poeții comici ai Romei: - chiar și în *tempo*, Lessing iubea gândirea liberă, fuga din Germania. Dar cum ar putea imita limba germană, fie chiar în proza lui Lessing, *tempoul* lui Machiavelli, care în al său *Principe* ne face să respirăm aerul uscat și subtil al Florenței, neputându-se retine de la a expune cele mai serioase probleme într-un *allegro* impetuos: aceasta nu fără un oarecare sentiment artistic malițios născut din îndrăzneala unui astfel de contrast, - idei lungi, grele, dure, primejdioase, un *tempo* de galop și un umor îndrăzneț de cea mai bună calitate. Cui i-ar fi îngăduit să se încumete în sfârșit la o traducere germană a lui Petroniu, a celui care, mai mult ca oricare mare muzician de până acum, a fost virtuosul *prestoului* atât în invenții și în capricii, cât și în vocabularul său: - ce-au a face, la urma urmei, toate mocirlele acestei lumi bolnave și rele, chiar și cele ale „lumii antice“, câtă vreme se aleargă, precum o face el, pe picioare de vânt, cu elanul, suflul, ironia eliberatoare a unui vânt care însănătoșește toate lucrurile, făcându-le să *alerge!* Iar cât privește pe Aristofan, acest spirit ce transfigurează și completează antichitatea și de dragul căruia întregul elenism i se *iartă* vina de a fi existat, (presupunând că s-a priceput pe de-a-ntregul ce anume trebuie iertat și transfigurat), nu cunosc nimic care să mă fi predispus mai mult să visez la natura enigmatică de Sfinx a lui Platon decât acel *petit fait*, din fericire păstrat pentru noi: la căpătâiul patului său de moarte nu s-a găsit nici o *Biblie* și nici vreo scriere egipteană, pitagoreică sau platonică, - ci un exemplar din Aristofan. Cum ar fi putut îndura viața un Platon - viața elenă, căreia îi spusese Nu, - fără să fi existat un Aristofan!

29

Independența aparține celor mai puțini la număr: ea este privilegiul celor puternici. Iar cel care și-o asumă, fie chiar îndreptățit fiind, dar fără a fi constrâns s-o facă, dovedește prin aceasta că este nu numai puternic, ci probabil și îndrăzneț până la exuberanță. El pătrunde într-un labirint, înmiind primejdiile oricum inerente ale vieții, dintre care nu cea mai mică e primejdia că nimeni nu vede nici felul și nici locul în care el se rătăcește, se izolează și în care va fi sfâșiat bucată cu bucată de vreun minotaur ascuns în peșterile conștiinței. Dacă un astfel de om piere, totul se petrece atât de departe de înțelegerea oamenilor, încât pe aceștia nici nu-i mișcă, nici n-o simt: - iar el nu se mai poate reîntoarce! El nu mai poate reveni nici măcar la compătimirea oamenilor!

30

Este inevitabil - și chiar just! - ca supremele noastre vederi să pară nebunii și câteodată chiar crime când ajung clandestin în urechile celor care nu sunt făcuți și predestinați să le înțeleagă. Deosebirea dintre exoteric și ezoteric, adoptată odinioară de filozofii indieni, greci, persani și musulmani, pe scurt, pretutindeni unde se credea într-o ierarhie și *nu* în egalitatea de fapt și de drept, - această deosebire se bazează mai puțin decât se crede pe faptul că filozoful exoteric rămâne în exterior, privind, evaluând, măsurând și judecând din afară și nu dinlăuntru: mai esențial este faptul că el privește lucrurile de jos în sus, - iar filozoful ezoteric, *de sus în jos!* Privită din anumite înalțuri ale sufletului, însăși tragedia încetează să mai pară tragică; iar dacă am strânge toate suferințele lumii în una singură, cui i-ar mai fi îngăduit să se încumete la a spune că această privesc ne va ispiti și ne va constrânge *inevitabil la compătimire, așadar la o dublare a suferințelor?... Ceea ce unei specii de oameni superiori îi servește drept hrană sau mângâiere, pentru o altă specie, cu totul diferită și mult inferioară, este aproape o otrăvă. Virtuțile omului obișnuit ar putea să apară în ochii unui filozof ca vicii și slăbiciuni; se prea poate ca un om superior să fie nevoit să degenereze și să decadă pentru a putea cuceri calitățile care să-l facă să fie venerat ca un sfânt în lumea inferioară în care s-a scufundat. Există cărți care au asupra sufletului și sănătății efecte contrarii, după felul în care sunt folosite de către un suflet inferior, cu o energie vitală scăzută sau de către unul superior și cu o energie viguroasă: în primul caz, aceste cărți sunt primejdioase, corozive, dizolvante, în cel de al doilea fiind chemări la arme care îi provoacă pe cei mai viteji să-și arate întreaga *lor* vitejie. Cărțile „pentru toți“ sunt întotdeauna cărți rău-mirositoare: ele aduc cu sine mirosul oamenilor mărunți. De obicei locurile în care norodul mănâncă și bea, și chiar cele în care venerează, duhnesc. Nu trebuie să mergi în biserici, de vrei să respiri aer *curat*. -*

31

În anii tinereții venerezi și disprețuiești fără a fi deprins încă acea artă *a nuanțe-lor* care constituie cel mai mare câștig ai vieții, trebuind de obicei să plătești scump faptul de a fi opus oamenilor și lucrurilor doar un Da și un Nu. Totul este orânduit pentru ca cel mai rău dintre toate gusturile, gustul absolutului, să fie batjocorit și maltratată cu cruzime, până în momentul în care omul se deprinde să pună un dram de artă în sentimentele sale și să încerce mai degrabă artificialul: precum o fac adevărații artiști ai vieții. Pornirile mândre și respectuoase proprii tinereții par să nu-și îngăduie o clipă de răgaz până n-au falsificat într-atât oamenii și lucrurile încât să li se poată abandona: - tinerețea, ea însăși, este ceva ce falsifică și amăgește. Mai târziu, când sufletul tânăr, martirizat de numeroasele deziluzii, se întoarce în cele din urmă bănuitor împotriva lui însuși, arzător și sălbatic încă, chiar și în suspiciunea și în remușcările sale: cum se mai mânia el, cum se sfâșie nerăbdător, cum se răzbună de îndelungata-i autoorbire, de parcă ar fi fost o orbire intenționată! În

această perioadă de trecere te pedepsești pe tine însuți, suspectându-ți propriile sentimente; îți torturezi entuziasmul prin bănuială; chiar conștiința curată îți pare o primejdie, un vâl aruncat asupra-ți, în chip de ostenire a unei onestități mai rafinate; și, mai presus de toate, iei atitudine, o atitudine de fapt *împotriva* „tineretii“. - Iar un deceniu mai târziu, înțelegi că toate acestea mai aparțineau tot tineretii!

32

În decursul celei mai îndelungate perioade din istoria umanității - denumită epoca preistorică - valoarea sau non-valoarea unei acțiuni se deducea din consecințele sale: actul în sine era la fel de puțin luat în considerație ca și originea sa, lucrurile petrecându-se aproximativ la fel ca în China, chiar și aceea a zilelor noastre, unde o distincție sau o dezonoare a copilului se răsfrânge asupra părinților, puterea retroactivă a succesului sau a insuccesului fiind aceea care îi îndruma pe oameni să considere o acțiune drept bună sau rea. Să denumim această perioadă epoca *premorală* a umanității; pe atunci imperativul „cunoaște-te pe tine însuți!“ era încă necunoscut. Dimpotrivă, în decursul ultimelor zece milenii, în numeroase regiuni ale globului s-a ajuns pas cu pas la a nu mai atribui vreo valoare consecințelor acțiunii, ci cauzelor ei: iată, în rezumat, un mare eveniment, o considerabilă șlefuire a privirii și a etalonului, consecința întârziată și inconștientă a valorilor aristocratice și a credinței în „origine“, semnul distinctiv al unei perioade care poate fi desemnată, în sensul cel mai strict al cuvântului, ca perioada *morală*: prin ea s-a făcut primul pas spre cunoașterea de sine. Consecințele au fost înlocuite cu originea: ce răsturnare a perspectivei! O răsturnare obținută desigur în urma unor îndelungi lupte și vicisitudini! La drept vorbind, era o superstiție nouă și funestă, o limitare ciudată a interpretării ce venea astfel la putere: originea unei acțiuni, în sensul cel mai strict al cuvântului, era atribuită unei *intenții*. Se cădea de acord asupra faptului că valoarea unei acțiuni rezidă în valoarea intenției sale. Intenția în chip de unică origine și preistorie a unei acțiuni: sub semnul acestei prejudecăți s-au rostit laude și dojeni, s-au pronunțat verdicte, și chiar s-a filozofat până mai ieri pe pământ. - Însă acum n-ar trebui oare să simțim în sfârșit necesitatea de a purcede din nou la o răsturnare și dislocare radicală a valorilor printr-o nouă reîntoarcere spre sine și o nouă aprofundare a omului? - n-am ajuns noi oare în pragul unei perioade care ar putea fi caracterizată, mai întâi negativ, ca *extramorală*? - astăzi, când începe să câștige teren bănuiala, cel puțin printre noi, imoralistii, că valoarea decisivă a unei acțiuni rezidă tocmai în ceea ce are ea *neintenționat*, și că întreaga ei intenționalitate, tot ceea ce poate fi văzut, știut, tot ceea ce poate deveni „conștient“ din ea aparține încă suprafeței și epidermei sale, - care, ca orice epidermă, trădează câte ceva, dar mai mult *tănuiește*. Pe scurt, noi credem că intenția este doar un semn și un simptom care necesită mai întâi o interpretare, un semn încărcat de prea multe semnificații pentru a avea una pentru sine, - că morala, în sensul pe care îl avea până acum, așadar morala intențiilor, a fost o prejudecată, o nechibzuială, poate o judecată provizorie, un lucru de genul astrologiei și alchimiei, în orice caz un lucru ce va trebui să fie depășit. Depășirea moralei, într-un anumit sens chiar autodepășirea moralei: acesta ar putea fi numele travaliului îndelungat și tainic hărăzit celor mai rafinate, celor mai cinstite și, totodată, celor mai răutăcioase conștiințe de azi, acestor vii pietre de încercare a sufletului. -

33

Nu e nimic de făcut, trebuie aduse fără milă în discuție și în fața instanței sentimentele devotamentului, ale jertfirii pentru semenii, întreaga morală a autoînstrăinării, precum și estetica „contemplației dezinteresate“ sub a cărei mască o artă demasculinizată, destul de ispititoare, caută să-și făurească astăzi o conștiință curată. Există mult prea mult farmec și dulceață în acele sentimente „pentru ceilalți“ și „nu pentru mine“ ca să ne retină de a deveni în cazul lor de două ori mai neîncredători și de a întreba: „nu sunt oare acestea - *ispite*?“ - Că ele *plac* - nu numai celui care le încearcă și celui care se bucură de roadele lor, dar până și spectatorului simplu, - aceasta nu oferă vreun argument în *favoarea* lor, ci dimpotrivă, invită la prudență. Așadar, să fim prudenți!

34

Oricare ar fi poziția filozofică pe care ne-am plasa azi, trebuie să recunoaștem că, indiferent cum am privi-o, *falsitatea* lumii în care ne închipuim că trăim este lucrul cel mai cert și mai stabil pe care îl poate sesiza ochiul nostru; găsim temeuri peste temeuri care încearcă să ne seducă la presupunerea că în „esența lucrurilor“ există un principiu amăgitor. însă cel care face răspunzătoare pentru falsitatea lumii însăși gândirea noastră, așadar „spiritul“ subterfugiu cinstit pe care îl folosește, conștient sau inconștient, orice *advocatus dei* -: cel care consideră această lume, laolaltă cu spațiul, timpul, forma, mișcarea, ca o *concluzie* falsă, acela ar avea cel puțin prilejul de a se deprinde în sfârșit cu neîncrederea față de întreaga gândire: nu ne-a jucat ea până acum cea mai mare festă dintre toate? și ce garanție avem că ea nu va continua să facă ceea ce a făcut dintotdeauna? Vorbind cu toată seriozitatea: inocenta gânditorilor are ceva emoționant, care inspiră respect, ea le permite să se înfățișeze chiar și astăzi în fața Conștiinței cu rugămintea de a-i cere răspunsuri *cinstite*: de pildă, dacă ea e „reală“, sau de ce se sustrage cu atâta încăpățănare din fața lumii exterioare, ori alte întrebări asemănătoare. Credința în „certitudinile nemijlocite“ este o naivitate *morală* care ne face cinstite, nouă, filozofilor: însă ar trebui să încetăm odată de a mai fi doar oameni morali! Făcând abstracție de morală, această credință e o nerozie care nu prea ne face cinstite! Neîncrederea mereu trează n-are decât să treacă în viața burgheză drept semnul „caracterului rău“, și să facă parte

prin urmare dintre imprudente: aici, între noi, dincolo de lumea burgheză și de Da-urile și Nu-urile ei - ce ne-ar putea împiedica să fim imprudenți și să spunem: filozoful are în fine *dreptul* la „caracterul rău“, el fiind cea mai batjocoritoare ființă de până acum pe pământ astăzi, el are *datoria* de a h neîncrezător, de a privi lumea dușmănos din toate abisurile bănuielilor. - Fie-mi iertată această glumă, această caricatură tristă, această întorsătură sumbră: căci eu însumi mi-am schimbat de mult ideile și aprecierile despre escroci și escrocați, și am la îndemână câteva ghionturi pregătite pentru mânia oarbă cu care filozofii se împotrivesc ideii de a fi înșelați. și de ce *nu*? Ideea că adevărul are o valoare mai mare decât aparenta este o simplă prejudecată morală și nimic mai mult; este chiar cea mai puțin dovedită ipoteză din câte există pe pământ. Să recunoaștem totuși ceva: viața nu ar fi deloc posibilă fără o perspectivă de evaluări și de aparențe; iar dacă am vrea să suprimăm totalmente „lumea aparentă“, laolaltă cu înflăcărea și nerozia virtuoaasă a anumitor filozofi, presupunând că *voi* ați putea s-o faceți, - n-ar mai rămâne nimic din „adevărul“ vostru! De fapt, ce anume ne constrânge să admitem existența unui antagonism real între „adevărat“ și „fals“? Nu e de ajuns să admitem existența unor grade ale aparentei, precum și a unor umbre și armonii mai luminoase sau mai întunecate ale ei, - a diferitelor *valeurs*, ca să întrebuițăm limbajul pictorial? De ce n-ar h lumea care *ne privește Pe noi* o ficțiune? Iar dacă se va obiecta că „ficțiunea trebuie să aibă și un creator“ - de ce nu s-ar putea răspunde pe șleau: De ce? Acest „trebuie să aibă“ nu aparține, și el, ficțiunii? Oare ne este îngăduit, la urma urmei, să fim cât de cât ironici atât față de subiect cât și față de predicat și complement? Nu îi este îngăduit filozofului să se înalțe deasupra încrederii naive în gramatică? Am tot respectul pentru guvernante: dar n-a sosit oare timpul ca filozofia să renunțe la o credință bună pentru guvernante?

35

O, Voltaire! O, umanitate! O, prostie! „Adevărul“, „căutarea adevărului“ sunt lucruri destul de dificile; iar dacă omul se îndeletnicește cu ele prea omenește - „*il ne cherche le vrai que pour faire le bien*“ - pun prinsoare că nu va găsi nimic!

36

Presupunând că nu ne este „dăruit“ nimic în afară de lumea noastră de dorinți și patimi, că nu putem atinge vreo altă „realitate“ mai înaltă sau mai profundă în afară de aceea a instinctelor noastre - căci gândirea exprimă doar relația dintre aceste instincte -: ne va fi oare îngăduit să facem o încercare și să punem o întrebare: această lume, „dăruită“ nu este oare *suficientă* pentru a înțelege, pornind de la cele ce sunt, așa-numita lume mecanică (sau „materială“)? Nu mă refer la a o înțelege ca pe o iluzie, o „aparentă“, o „reprezentare“ (în sensul berkeleyan sau schopenhauerian), ci ca pe o realitate de același rang cu înseși pasiunile noastre, - ca pe o formă mai primitivă a lumii afectelor, lume în care se află înglobat într-o unitate puternică tot ceea ce se ramifică și se profilează mai apoi în procesul organic (și prin urmare, se moleșește și se slăbește -), ca pe un fel de viață instinctuală în care toate funcțiunile organice se află legate sintetic unele de altele: autoreglare, asimilație, nutriție, eliminare, metabolism, - ca pe o *formă prealabilă a vieții*. - În cele din urmă, nu numai că ne este îngăduit să facem această încercare: însăși conștiința *metodei* ne-o impune. A nu admite existența mai multor categorii de cauzalități înainte de a fi încercat rezultatele unei singure categorii, înainte de a o fi dus până la ultimele ei limite (-până la absurd, dacă se poate spune astfel): aceasta este o morală a metodei de la care astăzi nimeni nu se poate sustrage; - aceasta rezultă „prin definiție“, cum spun matematicienii. La urma urmei, întrebarea este dacă noi considerăm într-adevăr voința ca pe o forță ce *acționează*, dacă credem în cauzalitatea voinței: dacă o facem - și în fond, această credință este însăși credința noastră în cauzalitate -, atunci *trebuie* să facem o experiență, aceea de a considera ipotetic cauzalitatea voinței ca fiind unica existentă. Desigur, „voința“ poate acționa doar asupra unei „voințe“ - și nu asupra unei „materii“ (asupra „nervilor“, de pildă-): pe scurt, trebuie pusă ipoteza că pretutindeni unde se constată „efecte“, o voință acționează asupra unei alte voințe - și că toate procesele mecanice, în măsura în care ele manifestă o forță ce acționează, sunt chiar o forță a voinței, un efect al voinței. - Presupunând în sfârșit că s-a reușit explicarea întregii noastre vieți instinctuale ca o dezvoltare internă și ramificată a *unei* forme fundamentale unice a voinței - și anume, a voinței de putere, potrivit tezei *mele* -; presupunând că toate funcțiunile organice s-au putut reduce la această voință de putere, și că în ea s-ar găsi și soluția problemei procreației și a nutriției - fiind vorba de una și aceeași problemă -, prin aceasta s-ar dobândi dreptul de a denumi fără echivoc toate forțele ce acționează: *voită de putere*. Lumea văzută din interior, lumea definită și desemnată prin caracterul ei „inteligibil“ - această lume ar fi tocmai „voința de putere“, și nimic altceva.

37

„Cum? Aceasta nu înseamnă oare, exprimat popular: Dumnezeu e contestat, pe când diavolul, nu?“ - Dimpotrivă! Dimpotrivă, prieteni! și, la urma urmei, cine naiba vă silește să vorbiți „popular“? -

38

Precum s-a întâmplat mai ieri, în plin secol al iluminismului, cu Revoluția franceză, această farsă sinistru și, privită din apropiere, inutilă, dar pe care spectatorii nobili și entuziaști din întreaga Europa o interpretau din depărtare atât de îndelung și de pasionat prin propriile lor revolte și entuziasm, până ce *textul dispăru* sub *interpretări*: tot astfel, s-ar putea întâmpla ca o posteritate nobilă să se înșele iarăși în aprecierea întregului trecut, și doar astfel să-i confere poate un aspect acceptabil. - Ba chiar mai mult, poate s-a și întâmplat acest lucru; nu am fost oare noi înșine această „posteritate nobilă“? și oare nu aparțin acum toate acestea, de vreme ce le înțelegem, - trecutului?

39

Nimeni nu va da prea lesne crezare unei doctrine pentru simplul fapt că ea te face fericit sau virtuos, poate cu excepția „idealiștilor“ drăgălași pasionați de Bine, de Adevăr, de Frumusețe, în a

căror baltă înoată laolaltă toate soiurile de dorinți multicolore, greoaie și blajine. Fericirea și virtutea nu constituie niște argumente. Însă chiar și spiritele chibzuite uită adesea că nici nefericirea și răutatea nu constituie contraargumente mai valabile. Un lucru poate fi adevărat, chiar dacă este dăunător și primejdios în cel mai înalt grad; nu-i exclus ca însăși constituția fundamentală a existenței să implice faptul că deplina cunoaștere atrage după sine pieirea, - astfel că vigoarea unui spirit s-ar măsura în doza de „adevăr“ pe care o poate suporta, sau, mai clar, în gradul până la care el *ar avea nevoie* ca acest adevăr să fie diluat, voalat, îndulcit, amortizat, falsificat. Însă nu încapă îndoială că pentru descoperirea anumitor părți ale adevărului cei răi și nefericiți sunt mai înzestrați și au șanse mai mari de reușită; nemaivorbind de răii fericiți, - o *specie* trecută sub tăcere de către moralști. S-ar putea ca duritatea și șiretenia să ofere condiții mai favorabile apariției spiritelor puternice, independente și a filozofilor decât acea blândețe blajină, delicată, concesivă, acea artă pe bună dreptate atât de prețuită la un savant, de a accepta totul cu ușurință. Să presupunem, ceea ce este esențial în cele de mai sus, că noțiunea de „filozof“ nu se restrânge doar la filozoful care scrie cărți - sau chiar își transcrie în cărți filozofia sa! - Stendhal adaugă o ultimă trăsătură la imaginea filozofului liber-cugetător, trăsătură pe care, de dragul gustului german, nu vreau să neglijez a o sublinia: - căci ea este *potrivnică* gustului german. „*Pour etre bon philosophe, spune cel din urmă mare psiholog, it faut etre sec clair, sans illusion. Un banquier, qui a fait fortune, a une partie du caractere requis pour faire des decouvertes en philosophie, c'est-à-dire pour voir clair dans ce qui est.*“

40

Tuturor lucrurilor profunde le e dragă masca; cele mai profunde dintre ele nutresc chiar o anumită ură față de imagine și de simbol. N-ar trebui oare ca adevăratul deghizament sub care să se fâlească pudoarea unui dumnezeu să fie *contrariul său*? Iată o problemă dubioasă: ar fi fost chiar de mirare să nu se găsească vreun mistic care să se fi încumetat să procedeze el însuși astfel. Există întâmplări într-atât de delicate, încât faci bine dacă le îngropi sub o grosolanie oarecare, făcându-le de nerecunoscut; există acte de iubire și de generozitate excesivă în urma cărora lucrul cel mai recomandabil este să apuci un ciomag și să-l snopești în bătaie pe martor: astfel îi vei tulbura memoria. Câte unii se pricep să-si tulbure și să-și maltrateze propria memorie, pentru a se răzbuna cel puțin pe acest unic complice: - pudoarea e inventivă. Lucrurile de care ne rușinăm cel mai mult nu sunt totodată și cele mai rele lucruri: îndărătul câte unei măști se ascunde nu numai perfidie, - în șiretenie se află atâta bunătate! Îmi pot imagina un om care, având de tănuț o comoară prețioasă și fragilă, se rostogolește prin viață grosolan și rotund ca un bătrân butoi de vin mucegăit și ferecat cu strășnicie: astfel o vrea finețea pudoarei sale. Pe un om a cărui pudoare e profundă, soarta și hotărârile sale delicate îl întâmpină tot pe drumuri pe care putini s-au aventurat vreodată și a căror existență n-o pot cunoaște nici cei mai apropiați și mai confidențiali semeni ai lui: el își tănuiește din fața privirii lor atât primejdiile de moarte în care se află cât și certitudinea pe care a recucerit-o. Un astfel de om tănuț, care folosește instinctiv vorbirea pentru a tăcea și pentru a trece lucruri sub tăcere, este inepuizabil în pretexte pentru a nu vorbi: el *dorește* și reușește ca, în locul lui, în inimile și mințile prietenilor săi să sălășluiască o mască a sa; și chiar dacă nu a vrut-o, într-o bună zi el va descoperi că acolo se află totuși o mască, - și că e bine să fie astfel. Toate spiritele profunde au nevoie de o mască: mai mult decât atât, în jurul fiecărui spirit profund se formează neîncetat o mască, datorită interpretării invariabil false, adică *anos-te*, a tuturor cuvintelor sale, a tuturor pașilor săi, a tuturor manifestărilor vieții sale.

41

Trebuie să ne dovedim nouă înșine că suntem hărăziți la independentă și la poruncire; și aceasta, la timpul potrivit.

Astfel de încercări nu trebuie ocolite, chiar dacă ele sunt poate cel mai primejdios joc dintre toate jocurile, la urma urmei ele fiind încercări la care nu va asista vreun alt martor sau judecător în afară de noi înșine. Nu te atașa de o persoană: fie ea cea mai dragă dintre toate, - fiecare persoană este o temniță și, totodată, un ungher. Nu te atașa de o patrie: fie ea cea mai pătimită și cea mai nevoiașă dintre toate, - e mai lesnicios să-ti detașezi inima de o patrie victorioasă. Nu te lăsa atașat de un sentiment de compătimire: nici măcar pentru oamenii superiori al căror martiriu deosebit și a căror neajutorare o descoperi întâmplător. Nu te atașa de o știință: chiar dacă vreuna te-ar ademini cu inestimabile descoperiri ce par să-ti fie hărăzite de-a dreptul *ție*. Nu te atașa de propria-ți detașare, de nici o depărtare voluptuoasă, ținut îmbătător al păsării ce zboară din ce în ce mai sus, pentru a zări sub ea o întindere mereu crescândă: - primejdia celui ce zboară. Nu te atașa de propriile-ti virtuți, nu te jertfi în întregime pentru un oarecare și unic detaliu, de exemplu pentru „ospitalitatea“ ta: aceasta e primejdia primejdiilor pentru sufletele alese și bogate care, risipitoare și aproape nepăsătoare față de ele însele, împing virtutea generozității până la viciu. Trebuie să știi să *te păstrezi*: iată cea mai bună dovadă a independenței.

42

Văd apărând la orizont o nouă specie de filozofi: îndrăznesc să-i botez cu un nume nu lipsit de primejdie. În măsura în care îi ghicesc, în măsura în care se lasă ei ghiciți căci *dorința* de a rămâne pe undeva enigmatici tine de felul lor de a fi -, acești filozofi ai viitorului ar putea fi denumiți pe bună-dreptate sau poate și pe nedrept, *ispititori*. Acest nume este la urma urmei doar o tentativă sau, dacă vreți, o tentație.

43

Fi-vor acești filozofi ce vin prieteni ai „adevărului“? Pesemne că da, căci toți filozofii de până acum și-au îndrăgît propriile adevăruri. Însă, cu siguranță, ei nu vor fi dogmatici. Le-ar răni orgoliul, și chiar gustul, dacă adevărul lor ar trebui să fie un adevăr pentru toți, aceasta fiind până acum dorința tainică și gândul ascuns al tuturor strădaniilor dogmatice. „Raționamentul meu este raționamentul meu: asupra lui nu are vreun drept nimeni altcineva“ - va spune poate un asemenea filozof al viitorului. „Trebuie să se renunțe la prostul gust de a vrea să te pui de acord cu cei mulți. Binele încetează de a mai fi bun din momentul în care ajunge pe buzele vecinului. și cum ar fi cu puțință să existe un bun comun! Cuvântul se contrazice pe sine: ceea ce poate fi posedat în comun are întotdeauna prea puțină valoare. În cele din urmă, totul va fi precum a fost dintotdeauna: lucrurile mari vor rămâne pentru cei mari, abisurile pentru cei profunzi, gingășiile și spaimetele pentru cei delicați și, în general și pe scurt, toate raritățile pentru cei rari.“ —

44

Mai e oare nevoie să spun în mod special, după toate cele de mai sus, că și acești filozofi ai viitorului vor fi spirite libere, *foarte* libere, - precum și, desigur, nu numai spirite libere, ci ceva mai mult, superior mai măreț, ceva fundamental diferit, ce nu trebuie nesocotit și confundat? Însă, spunând acestea, resimt *obligația* - aproape la fel de stringentă față de ei înșiși, ca și față de noi, vestitorii și predecesorii lor, noi, spiritele libere! - de a îndepărta de la noi dintr-o suflare o veche și stupidă prejudecată, o confuzie absurdă care a întunecat prea îndelung, precum o negură, noțiunea de „spirit liber“. În toate țările Europei și în America de asemenea se practică în zilele noastre o folosire abuzivă a acestui cuvânt, desemnându-se prin el o specie deosebit de restrânsă, captivă și încătușată de spirite care năzuiesc aproximativ la contrariul celor ce se află în intențiile și instinctele noastre, - nemaivor-bind de faptul că, ținând seama de acești noi filozofi care apar, ei nu sunt decât niște ferestre închise și uși zăvorâte. Ca s-o spunem scurt și tăios, aceste spirite numite pe nedrept „libere“ sunt *nivelatoare*-sclavi elocvenți, scribi conțopiști în serviciul gustului democratic și al ideilor sale „moderne“: cu toții, oameni lipsiți de singurătate, de o singurătate care să fie a lor proprie, flăcăi bravi și neîndemânatici a căror îndrăzneală și bună purtare nu poate fi pusă la îndoială, dar care nu sunt liberi, oameni ridicol de superficiali, îndeosebi în tendința lor fundamentală de a vedea în formele vechii societăți cauza mai *tuturor* mizeriilor și nereușitelor omenești, tendință prin care se reușește din plin așezarea adevărului de-a-ndoaselea! Telul spre care năzuiesc ei din toate puterile este fericirea turmei, pajiștea cea verde, siguranța, lipsa de primejdie, tihna, înlesnirea vieții pentru toată lumea; cele mai cu osârdie și mai des intonate cântece și lozinci ale lor se numesc „egalitatea drepturilor“ și „compătimire pentru toți suferinzii“ - iar suferința însăși e concepută de ei drept un lucru care trebuie desființat. Dimpotrivă, ochii și conștiința noastră își pun întrebarea: unde și în ce fel a crescut planta numită „om“ cu cea mai mare vigoare în înalțuri? Noi credem că aceasta s-a petrecut de fiecare dată în circumstanțe diametral opuse, că pentru aceasta a fost necesar ca împrejurările primejdioase ale vieții umane să se amplifice până la monstruoșitate, că a fost necesară o îndelungată presiune și constrângere pentru ca facultățile de imaginație și de disimulare ale omului („spiritul“ său) să se dezvolte într-o finețe și îndrăzneală, că a fost necesar ca voința sa de viață să se intensifice până la a deveni voită absolută de putere: - noi credem că duritatea, violența, sclavia, primejdiile de pe uliți și din inimi, clandestinitatea, stoicismul, magia și toate felurile de demonisme, toate cele rele, teribile, tiranice, tot ce are omul din animalul de pradă și din șarpe, slujește la fel de bine înălțarea speciei-ului uman ca și contrariul său. și aceasta nu este încă de ajuns: cele spuse și trecute aici sub tăcere de către noi ne plasează în orice caz la extrema *opusă* tuturor ideologiilor moderne și tuturor dorințelor de turmă: poate, în chip de antipozii ai acestora? Ce-i de mirare că noi, „spiritele libere“, nu suntem tocmai cele mai comunicative spirite? că nu dorim să trădăm în nici un chip *de unde* se poate elibera un spirit și *în ce direcție* ar trebui să fie îndreptat apoi? Iar cât privește primejdioasa formulă „dincolo de Bine și de Rău“ prin care ne punem cel puțin la adăpost de confuzii: noi *suntem* altceva decât *tibres penseurs*, *tiberi pensatori*, *Freidenker*, decât toate celelalte nume prin care acestor bravi apărători ai „ideilor moderne“ le place să se autodenumească. Noi ceilalți, locuitori, sau cel puțin oaspeți ai multor țări ale spiritului, noi, cei care am reușit să evadăm de fiecare dată din ungherele înăbușitoare și plăcute în care păreau să ne retină iubirea preconcepută și ura preconcepută, tinerețea, originea, hazardul oamenilor și al cârților, sau chiar oboseala drumeției; plini de răutate față de momelile servituții care se află ascunse în onoruri, sau în bani, sau în funcții publice, sau în înflăcăările simțurilor; recunoscători până și sărăciei și diverselor boli, căci ele ne eliberau mereu de câte o regulă și de „prejudecata“ sa, recunoscători lui Dumnezeu, diavolului, dobitocului și viermelui care sălășluiesc în noi, curioși până la viciu, cercetători până la cruzime, apucând cu mâini neșovăielnice toate cele incompreensibile, mestecând și digerând toate cele nedigerabile, apți pentru toate meseriile care cer

perspicacitate și simțuri ascuțite, pregătiți pentru toate riscurile grație unui surplus de „liber arbitru“, înzestrați cu suflete de față și de interior ale căror intenții ultime nu le zărește nimeni prea lesne, precum și cu prim-planuri și fundale prin care nimeni nu poate răzbate până ia capăt, ascunși sub mantii de lumină, cuceritori, chiar de ne asemuim epigonilor și risipitorilor. rânduind și adunând din zori și până-n noapte, avari ai bogățiilor și sertarelor noastre ticsite, buni ; gospodari în a învăța și a uita, inventatori de scheme, mândri câteodată de tablele noastre de categorii, uneori pedanți, uneori bufnite laborioase chiar în plină zi, chiar spieretori de păsări, dacă e nevoie, - și astăzi este nevoie: și anume, în măsura în care suntem prieteni înnașcuți, jurați și geloși ai *singurătății*, ai propriei noastre singurătăți profunde de adânc miez de noapte și de plină amiază: - iată, astfel de oameni suntem noi, spiritele libere! și poate fi-veți și voi cam la fel, voi, cei care veniți? voi, *noii filozofi*?

Partea a treia: fenomenul religios

45

Sufletul omenesc și limitele sale, amploarea atinsă până în prezent de experiența internă a umanității, culmile, abisurile și perspectivele îndepărtate ale acestor experiențe, întreaga istorie *anterioară* a sufletului și posibilitățile sale încă neepuizate: iată domeniul de vânătoare predestinat unui psiholog înnașcut, amator de „mare vânătoare“. Dar de *câte ori trebui-va* el să-și spună cu disperare: „sunt singur! ah, sunt cu desăvârșire singur! în această pădure imensă și seculară!“ Astfel că își dorește câteva sute de gonaci și copoi ageri, dresați pe care să-i poată asmuți în istoria sufletului omenesc, pentru a-si încolți acolo vânatul său. Dar e în zadar: iar și iar, el își dă amarnic și temeinic seama cât de greu sunt de găsit gonaci și copoi tocmai pentru lucrurile care îi ațâță curiozitatea. Inconvenientul pe care îl resimte în trimiterea savanților pe domenii noi și primejdioase de vânătoare care necesită curaj, inteligență și finețe în toate sensurile cuvântului constă în faptul că acești savanți încetează de a mai fi utilizabili din momentul în care începe „*marea vânătoare*“ și, odată cu ea, marea primejdie: ajunși acolo, ei își pierd agerimea privirii și flerul. Pentru a ghici și a cerceta care a fost de exemplu istoria anterioară a problemei *științei și a conștiinței* în sufletul unui *homines religiosi*, ar trebui să avem o conștiință profundă, îndurerată, monstruoasă, precum a fost conștiința intelectuală a lui Pascal, ar trebui să mai desfășurăm deasupra-i acel firmament de senină și malițioasă spiritualitate care să ne permită să cuprindem cu privirea, să dominăm, să orânduim, să constrângem în formule acest furnicar de experiențe primejdioase și dureroase. - Dar cine ar putea să-mi facă acest serviciu? și cine are timp să aștepte astfel de ajutoare? apariția lor este evident mult prea rară, existența lor e întotdeauna atât de improbabilă! În cele din urmă trebuie să faci totul *singur*, de vrei să afli câte-ceva: prin urmare, ai *multe* de făcut! - Însă, de această dată. o curiozitate ca a mea este cea mai agreabilă dintre toate viciile, - iertați-mă! Am vrut să spun că dragostea de adevăr își primește răsplata sa în ceruri, dar și pe pământ.

46

Credința pe care o pretindea creștinismul la începuturile sale, și pe care ades a și obținut-o din partea unei lumi sceptice de liber-cugetători meridionali care purtau în ei și îndărătul lor lupta seculară a școlilor filozofice, fără a mai pune la socoteală educația de toleranță dată de *imperium Romanum*, - această credință *nu* este credința candidă și ursuză de supușenie care îl atașa pe un Luther sau pe un Cromwell sau pe vreun alt barbar nordic al spiritului de al său Dumnezeu și de al său creștinism; este vorba mai degrabă de credința lui Pascal, care se aseamănă teribil cu o sinucidere lentă a rațiunii, - a unei rațiuni îndărătne, longevive, asemenea unui vierme ce nu poate fi ucis dintr-o dată, cu o singură lovitură. De la bun început, credința creștină înseamnă jertfire: jertfirea întregii libertăți, a întregului orgoliu, a întregii conștiințe de sine a spiritului; în plus, ea este o subjugare, autobătăjocire și automutilare. Există și o doză de cruzime și de fenicianism religios în această credință pretinsă din partea unei conștiințe macerate, complicate și prea alintate: ea pornește de la premisa că supunerea spiritului trebuie să fie indescriptibil de *dureroasă*, că întregul trecut și toate deprinderile unui astfel de spirit se opun acestui *absurdissimum* care îl înfruntă în chip de „credință“. Oamenii moderni, deveniți insensibili față de întreaga terminologie creștină, nu mai resimt culmea de oroare pe care o exercită asupra unui gust antic paradoxala formulă „Dumnezeu răstignit“. Nicăieri și niciodată nu a mai existat o răsturnare atât de îndrăzneată, de sinistră, de neliniștitoare, de enigmatică precum această formulă: ea anunța o reconsiderare a tuturor valorilor antice. Acesta este Orientul, Orientul cel *profund*, este sclavul oriental care se răzbuna astfel pe Roma și pe toleranța ei aristocratică și frivolă, pe „catolicismul“ roman al credinței: - și niciodată n-a fost credința aceea care i-a ridicat pe sclavi la nivelul stăpânilor și i-a răzvrătit împotriva lor, ci indiferența față de toate credințele, cea nepăsare pe jumătate stoică, pe jumătate zâmbitoare față de seriozitatea religiei. „Iluminismul“ revoltă: căci sclavul dorește absolutul, el înțelege doar ceea ce este tiranic, chiar și în morală, el iubește la fel precum urăște, fără *nuance*, până în străfunduri, până la durere, până la boală, - întreaga sa suferință *tăimuită* se revoltă împotriva gustului aristocratic care pare să *nege* suferința. Scepticismul față de suferință, în fond doar o atitudine a moralei aristocratice, a avut și el un rol, și nu dintre cele mai mici, în izbucnirea ultimei mari revolte a sclavilor care a început o dată cu Revoluția franceză.

47

În orice regiune a globului a apărut până acum nevroza religioasă, o găsim îmbinată cu trei prescripții dietetice primejdioase: solitudine, post și abținerea sexuală, - dar fără a putea discerne cu certitudine care este aici cauza și care e efectul, sau *dacă*, în general, există cumva vreă relație între cauză și efect. Ceea ce ne îndreptățește această din urmă îndoială este faptul că, atât la popoarele sălbatice, cât și la cele domestice, printre cele mai constante simptome ale acestei nevroze se află și o subită explozie de senzualitate neînfrânată care se transformă, la fel de subit, în convulsii de pocăință și într-o renunțare la lume și la voită: să fie oare explicabile amândouă printr-o epilepsie deghezată? Dar în acest domeniu, mai mult ca în oricare altul, trebuie să ne abținem de la orice interpretări: nici un alt fenomen de până acum nu a mai favorizat o asemenea abundentă de iraționalitate și de superstiție, nici un altul nu a mai suscitât într-o asemenea măsură interesul oamenilor, chiar al filozofilor, - ar fi timpul de a contempla lucrurile cu mai multă răceală, de a deprinde prudența, mai mult: de a privi în lături, *de a pleca în lături*. - Chiar și cea mai recent apărută filozofie, cea schopenhaueriană, mai păstrează pe planul al doilea, aproape ca o problemă esențială, acest îngrozitor semn de întrebare al crizei și al renașterii religioase. În ce fel este *posibilă* nimicirea voinței? în ce chip poate apărea sfântul? - se pare că aceasta a fost de fapt întrebarea prin care Schopenhauer a devenit filozof și de la care a pornit. Astfel că, printr-o consecvență pur schopenhaueriană, Richard Wagner, cel mai convins partizan al său (și poate și cel din urmă, cel puțin în Germania -), ajuns la încheierea propriei sale opere, a avut de înfruntat aceeași problemă, încarnând-o în cele din urmă în personajul înspăimântător și etern al lui Kundry, *type vecu* în carne și oase; și aceasta în vreme ce psihiatrîi din mai toate țările Europei aveau prilejul s-o studieze îndeaproape, pretutindeni unde nevroza religioasă - sau „fenomenul religios“, cum îl numesc eu își manifesta ultima ei erupție și procesiune epidemică, în chip de „Armata a Salvării“. - Însă dacă ne vom întreba care anume a fost de fapt lucrul care a suscitât într-o asemenea măsură interesul oamenilor de toate categoriile și din toate timpurile, chiar și al filozofilor, în fenomenul sanctității, cauza o vom găsi fără îndoială în aparenta de miracol inerentă lui, și anume în *succesiunea* imediată *a contrariilor*, a stărilor de spirit cărora li se atribuie valori morale opuse: se credea că se asistă în acest caz la transformarea palpabilă și subită a unui „om rău“ într-un „sfânt“, într-un om bun. Psihologia de până acum a naufragiat în acest loc: nu s-a întâmplat oare astfel mai ales din cauză că ea s-a plasat sub dominația moralei, din cauză că ea însăși *credea* în opoziția morală a valorilor, văzând-o, citind-o, *tălmăcind-o* în texte și în fapte? - Cum? Să fie oare „miracolul“ doar o eroare de interpretare? O deficiență filologică?

48

Se pare că rasele latine sunt mult mai pătrunse de catolicismul lor decât noi, nordicii, de creștinism, în totalitatea sa; și că prin urmare, necredința din țările catolice are o semnificație cu totul diferită de aceea din țările protestante - fiind un fel de revoltă împotriva spiritului rasei, în vreme ce la noi ea semnifică mai degrabă o reîntoarcere la spiritul (sau la absența spiritului -) rasei. Nu încapem îndoială că noi, nordicii, ne tragem din rase barbare, acest lucru fiind vizibil chiar și în atitudinile noastre religioase: noi suntem *rău* înzestrați pentru religie. Se poate considera că celții fac excepție, ei fiind cei care au furnizat prin aceasta cel mai propice teren infecției creștine în țările nordului: - Franța a fost țara în care idealul creștin a înflorit, în măsura în care i-a îngăduit-o soarele palid al Nordului. Ce impresie ciudată de pietate ne provoacă chiar și acești ultimi sceptici francezi, dacă în vinele lor curge un dram de sânge celtic! Ce aer catolic, negerman exală în nările noastre sociologia lui Auguste Comte, cu logica ei romană a instinctelor! Cât de iezuit e acel Sainte-Beuve, amabilul și înțeleptul Cicerone din Port-Royal, în ciuda ostilității sale față de iezuiți! și în sfârșit, Ernest Renan: cât de inaccesibil ne pare nouă, nordicilor, limbajul acestui Renan, cel la care un fleac de tensiune religioasă tulbură în fiecare moment echilibrul unui suflet tolănit confortabil și voluptuos, în înțelesul bun al cuvântului! Să repetăm dar frumoasele-i fraze care urmează - și vom vedea numaidecât ce tresăriri de malițiozitate și orgoliu vor naște ele, în chip de răspuns, în sufletele noastre pesemne mai puțin frumoase, mai dure, mai germane! - „*disons donc hardiment que la religion est un produit de l'homme normal, que l'homme est le plus dans le vrai quand il est de plus religieux et le plus assure d'une destinee infinie... C'est quand il est bon qu'il veut que la vertu corresponde à une ordre eternel, c'est quand il contemple les choses d'une maniere desinteressee qu'il trouve la mort revoltante et absurde.*

*Comment ne pas supposer que c'est dans ces moments-là que l'homme voit le mieux?“... Aceste fraze par atât de străine urechilor mele, ele se află într-atât la antipodul obișnuințelor mele încât, citindu-le pentru întâia oară, am scris la margine, într-un moment de mânie „*la niaiserie religieuse par excellence!*“ - până când, în cele din urmă, mânia mea ajunsese chiar să îndrăgească aceste rânduri care așează adevărul de-a-ndoaselea! E un lucru atât de elegant, de distins să-ți ai proprii tăi antipozi!*

49

Lucrul surprinzător în religiozitatea grecilor antici este abundenta nestăvilă de recunoștință ce se revarsă din ea: - cât de nobilă este umanitatea cu o *astfel* de atitudine față de natură și viață“. - Mai târziu, când plebea va deveni majoritară în Grecia, teama năpădește și religia; este semnul creștinismului care apare la orizont.

50

Pasiunea pentru Dumnezeu: o găsim în forme rustice, candido și indiscrete, ca în cazul lui Luther întreg protestantismul este lipsit de *delicatezza* meridională. Există și forme de excesivitate orientală, exaltarea sclavului grațiat sau eliberat pe nemeritate, de exemplu cazul sfântului Augustin, căruia îi lipsește într-un mod izbitor orice noblețe a atitudinilor și dorințelor. Găsim în această pasiune tandrețe și lubricitate feminină, care, pudică și ignorantă, năzuiește la *unio mystica et physica*: cazul Madame de Guyon. În numeroase cazuri ea apare, într-un mod îndeajuns de ciudat, în chip de deghizare a pubertății unei tinere sau a unui tânăr; câteodată, chiar sub semnul isteriei unei fete bătrâne și a ultimei ei ambiții: - și nu o dată, asemenea femeii au fost canonizate de Biserică.

51

Până în prezent, cei mai puternici oameni s-au înclinat întotdeauna cu venerație în fața sfântului, ca în fața unei enigme de autobiruință și supreme privațiuni deliberate: de ce s-au înclinat oare? În sfânt-și îndărătul misterului aparenței sale nevolnice și jalnice - ei bănuiau forța superioară care se punea la încercare pe sine printr-o astfel de subjugare, vigoarea unei voințe în care ei știau să recunoască și să cinstească propria lor forță și dorință de dominație: venerându-l pe sfânt, ei venerau ceva din ei înșiși. La aceasta se adăuga faptul că vederea sfântului le inspira un sentiment de suspiciune: nu se poate năzui la o asemenea negație monstruoasă, la o astfel de întoarcere împotriva legilor naturii fără un anumit temei, astfel își spuneau și se întrebau ei. Probabil că aici se află o cauză, vreo primejdie deosebit de mare despre care ascetul poate că este mai bine informat, gratie tainicilor săi consolatori și vizitatori. Pe scurt, de la acest sfânt puternicii acestei lumi au deprins o nouă teamă, au intuit o nouă putere, un dușman necunoscut, încă nebiruit: - „voința de putere“ a fost cea care i-a silit să adaste în fața sfântului. Ei nu s-au putut opri să nu-i pună întrebări -

52

În *Vechiul Testament* ebraic, cartea justiției divine, se pot găsi oameni, lucruri și cuvinte de un stil într-atât de măreț, încât sfintele scrieri ale grecilor și indienilor nici nu se pot compara cu el. În fața acestor extraordinare vestigii ale omului de odinioară te cuprinde groaza și respectul, având totodată prilejul de a face reflecții triste despre Asia antică și despre Europa, micuța ei peninsulă care se îndârjește să-și închipuie că ea înseamnă, în comparație cu Asia, „progresul umanității“. Firește: cel care este el însuși doar un animal domestic firav și docil, cel care cunoaște exclusiv necesitățile unui animal domestic (asemenea oamenilor noștri instruiți din prezent, laolaltă cu credincioșii creștinismului „instruit“ -), acela nu va găsi sub aceste ruine nici un temei de uimire, și cu atât mai puțin de amărăciune - preferința pentru *Vechiul Testament* este o piatră de încercare în privința „măreției“ și a „meschinătății“ -, simțind poate mai pe gustul său Noul Testament, cartea îndurării (în care domină un miros dulceag, drăgăstos și înăbușitor de bigoți și de suflete mărunte). A reuni sub aceeași copertă acest Nou Testament, triumf al gustului rococo din toate punctele de vedere, cu *Vechiul Testament*, în chip de Biblie, de „carte în sine“: iată poate cea mai mare imprudență, cel mai mare „păcat față de spirit“ pe care îl poartă pe conștiință Europa literară.

53

La ce bun să fii ateu în zilele noastre? - Dumnezeu „Tatăl“ e contestat de-a binelea; la fel și „Judecătorul“, „Răsplătorul“, precum și al său „liber arbitru“: el nu ne aude, - și chiar dacă ne-ar auzi, nu i-ar sta în putere să ne ajute. Cel mai rău e că el pare să fie incapabil de a se exprima lămurit: așadar, este obscur? - Aceasta e concluzia la care am ajuns, în urma multor discuții, întrebând și ascultând - în ea se află cauza decăderii teismului european; la drept vorbind, îmi pare că instinctul religios se află într-o puternică recrudescență, - dar că el respinge cu profundă neîncredere împlinirea pe care i-o oferă tocmai teismul.

54

Ce face, la urma urmei, întreaga filozofie modernă? După Descartes - și mai degrabă pentru a-l sfida decât pentru a-l urma -, toți filozofii atentează împotriva anticei noțiuni a sufletului, aceasta sub aparența unei critici la adresa noțiunilor de subiect și predicat - ceea ce constituie un atentat împotriva ipotezei fundamentale a doctrinei creștine. În chip de teorie sceptică în privința cunoașterii, filozofia cea nouă este *anticreștină*. fie că o tănuiește sau o recunoaște, deși, pentru urechile mai delicate fie spus, ea nu este în nici un caz antireligioasă. De fapt, odinioară se credea în „suflet“ precum se credea în gramatică și în subiectul gramatical: se spunea „eu“ este determinant, „gândesc“ este predicat determinat gândirea este o acțiune căreia îi este *indispensabil* un subiect în chip de

cauză. Apoi, cu o tenacitate și o șiretenie demne de admirație, s-a încercat ieșirea din această plasă, s-a încercat dacă n-ar putea fi cumva adevărat și contrariul: „gândesc“ - determinant, „eu“ - determinat; așadar, „eu“ ar fi doar o sinteză ce se *efectuează* prin gândirea însăși. Kant a vrut în fond să demonstreze că, din punctul de vedere al subiectului, subiectul n-ar putea fi demonstrat, - și nici obiectul: ideea posibilității unei *existente aparente* a subiectului individual, așadar a „sufletului“, poate că nu i-a fost întotdeauna străină, idee care s-a manifestat deja o dată cu o putere extraordinară pe pământ, prin filozofia Vedanta.

55

Există o mare scară a cruzimii religioase, o scară cu multe trepte; însă trei din acestea sunt cele mai importante. Odinioară se jertfeau pentru Dumnezeu oameni, poate tocmai cei mai dragi, - dintre aceste jertfe fac parte cele ale primilor născuți, prezente în toate religiile preistorice, și, de astmenea, jertfa oferită de împăratul Tiberiu în grotă Mithra din insula Capri, cel mai oribil anacronism al istoriei romane. Mai târziu, în epoca morală a umanității, îți jertfeai pentru Dumnezeu instinctele tale cele mai puternice, „natura“ ta: aceasta e *bucuria* solemnă ce strălucește în privirea crudă a ascetului. a exaltatului anahoret care „s-a împotrivit naturii“. În fine, ce ne-a mai rămas acum de jertfit? n-ar trebui oare jertfite în sfârșit toate cele consolatoare, sacre, tămăduitoare, întreaga speranță, întreaga credință într-o armonie tăinuită, într-o fericire și dreptate viitoare? N-ar trebui să-l jertfim pe Dumnezeu însuși și să divinizăm, din cruzime față de el, stânca, nerozia, povara, destinul, neantul? A-l jertfi pe Dumnezeu neantului acest misteriu paradoxal al supremei cruzimi i-a fost rezervat generației prezentului: noi, cu toții, știm deja câte ceva despre aceasta. -

56

Cel care, asemeni mie, s-a străduit îndelung, îmboldit de nu știu ce dorință enigmatică, să pătrundă până în abisurile pesimismului și să-l elibereze din strâmtorarea și simplitatea pe jumătate creștină, pe jumătate germană prin care el s-a manifestat în acest din urmă secol, și anume, sub înfățișarea filozofiei schopenhaueriene; cel care a privit vreodată cu adevărat, cu ochi asiatici și supra-asiatici înlăuntrul și îndărătul celei mai negativiste concepții posibile despre lume _ dincolo de Bine și de Rău, și nu mai mult, precum au făcut-o Buddha și Schopenhauer, sub vraja și mirajul moralei -, acela a zărit, poate fără să vrea, idealul opus: idealul celui mai impulsiv, celui mai viabil om, care consimte la această lume mai mult decât toți ceilalți, cel care s-a deprins nu numai să accepte și să rabde cele ce au fost și sunt, ci dorește să le revadă așa *cum au fost și sunt*, în vecii vecilor, cel care, nesățios, adresează un *da capo* nu numai lui însuși, ci întregii piese, întregului spectacol, și nu doar unui spectacol anume, ci de fapt celui care are nevoie tocmai de acest spectacol - și îl face necesar: căci are iarăși și iarăși nevoie de el însuși - și se face necesar Dar cum? Nu cumva acesta este - *circulus vitiosus deus*?

57

Pe măsură ce acuitatea percepției spirituale și a perspicacității omului crește, în jurul lui orizontul și spațiul se largesc deopotrivă: lumea sa devine mai profundă, în fața privirii sale apar mereu noi stele, enigme și imagini noi. Poate că toate cele prin care privirea sa spirituală și-a exersat perspicacitatea și profunzimea până acum au fost pentru el doar un prilej de antrenament, un fel de joacă destinată copiilor și capetelor puerile; poate că într-o bună zi cele mai solemne noțiuni, cele pentru care s-a luptat și s-a suferit mai mult, noțiunea de „Dumnezeu“ și de „păcat“, ne vor părea la fel de puțin importante precum îi par unui bătrân jucăriile și tristețile copilăriei, - și poate că atunci „bătrânul“ va avea din nou trebuință de o altă jucărie, de o altă tristețe, - mereu copil, etern copil!

58

S-a remarcat oare măsura în care trândăvia sau semitrândăvia este condiția necesară unei vieți cu adevărat religioase (atât preferatului travaliu de analiză microscopică a sinelui, cât și acelei stări de relaxare delicată ce se numește „rugăciune“, pregătire permanentă în vederea „venirii lui Dumnezeu“ -)? Mă refer la trândăvia cu conștiința împăcată, trândăvia strămoșească, cea pe care o ai în sânge, trândăvia căreia nu îi e pe de-a-ntregul străin sentimentul aristocratic că munca te *dezonorează* - și anume, că ea înjosește sufletul și trupul. S-a remarcat oare că, prin urmare, hărnicia modernă, zgomotoasă, care prețuiește timpul, mândră de ea însăși, caraghios de mândră, ne educă și ne pregătește mai mult decât toate celelalte, tocmai pentru „necredință“? Printre cei care în Germania zilelor noastre de pildă trăiesc în afara religiei, găsesc „liber cugetători“ de diverse soiuri și origini, dar mai cu seamă o majoritate de oameni a căror muncă asiduă dusă din generație în generație le-a anihilat instinctele religioase: astfel că ei nu mai au habar la ce servesc religiile, mărgininându-se să le înregistreze existența cu un soi de uimire tâmpă. Ei se simt de-acum într-atât de preocupați, acești oameni cumsecade, fie cu afacerile lor, fie cu plăcerile lor, nemaivorbind de „patrie“, de ziare, de „îndatoririle de familie“, încât se pare că nu le mai rămâne timp deloc pentru religie, mai ales că ei nu

sunt siguri dacă e vorba cumva de vreo afacere nouă sau de o nouă plăcere, căci e cu neputință, spun ei, să mergi la biserică numai și numai pentru a-ți strica buna dispoziție. Ei nu sunt dușmani ai datinilor religioase; dacă în anumite cazuri, spre exemplu în ocazii oficiale, li se cere participarea la asemenea datini, ei fac ceea ce li s-a cerut, la fel cum se fac atâtea și atâtea -, o fac. cu o seriozitate răbdătoare și modestă, fără prea multă curiozitate sau jenă: - ei trăiesc prea în afara religiei pentru a mai simți măcar necesitatea unui pro sau contra față de astfel de lucruri. Dintre acești indiferenți face parte astăzi majoritatea protestanților germani din clasele mijlocii, îndeosebi în marile și laborioasele centre de comerț și trafic; de asemenea, majoritatea harnicilor savanți și întregul personal al universităților (cu excepția teologilor, a căror prezență însăși în universități oferă psihologilor enigme din ce în ce mai numeroase și mai subtile de dezlegat). Cu greu oamenii pioși sau pur și simplu biseroși își pot imagina cât de multă bunăvoință, s-ar putea spune chiar voință voluntară, îi este necesară unui savant german pentru a trata cu seriozitate problema religioasă; întreaga lui meserie (și, precum am mai spus, hărnicia meșteșugărească la care îl constrânge conștiința sa modernă) îl predispune la o atitudine de superioară și totodată binevoitoare seninătate față de religie, atitudine în care se amestecă uneori și un ușor dispreț față de această „impuritate“ spirituală pe care o presupune la toți cei care se recunosc a fi enoriașii unei biserici. Numai recurgând la ajutorul istoriei (așadar nu la experiența sa personală) va reuși savantul să ajungă la a examina religiile cu o seriozitate respectuoasă și o considerație cam sfielnică; și chiar dacă a ajuns să simtă de-a dreptul recunoștință față de religii, el însuși nu s-a apropiat prin aceasta nici măcar cu un pas de acel lucru pe care îl reprezintă încă biserica sau pioșenia: poate chiar dimpotrivă. Indiferența practică față de treburile religioase în care s-a născut și în spiritul căreia a fost educat obișnuiește să se sublimeze în el sub forma prudenței și a gustului pentru curățenie, care îl fac să se teamă de contactul cu persoanele și practicile religioase; și poate că tocmai profunzimea toleranței și omeniei sale este cea care îl îndeamnă să evite situațiile delicate pe care toleranța însăși le incumbă. - Fiecare epocă își are felul ei propriu de adorabilă naivitate pe care celelalte secole i-o invidiază: - și cât de multă naivitate respectabilă, puerilă și infinit de prostească se află în această credință a savantului în superioritatea sa, în buna-credință a toleranței sale, în siguranța neștiutoare și candidă cu care îl tratează instinctiv pe omul religios ca pe un tip mediocru și inferior, pe care el l-a întrecut, l-a ocolit, l-a depășit, - el, micul spiriduș arogant, plebeul sprinten și harnic, meșteșugarul intelectual și manual al „ideilor“, al „ideilor moderne“!

59

Cel care a privit în străfundul lucrurilor ghicește din plin cât de multă înțelepciune se află în faptul că oamenii sunt superficiali. Instinctul lor de conservare este cel care îi învață să fie trecători, ușori și falși. Ici și colo, la filozofi precum și la artiști, se întâlnește cultul pățimaș și excesiv al „formelor pure“: nu încapă nici o îndoială că cel care are nevoie într-o asemenea măsură de cultul superficialității a făcut cândva o incursiune neizbutită *dedesubtul* ei. Poate că există chiar o ierarhie printre acești copii mistuiți de flăcări, artiști înnăscuți, care nu pot gusta plăcerile vieții decât străduindu-se să-i falsifice imaginea (oarecum dintr-o dorință de îndelungă răzbunare -): s-ar putea deduce gradul în care viața le este nesuferită din măsura în care ei doresc să-i vadă imaginea falsificată, diluată, transcendentalizată, zeificată, -artiștii ar putea fi clasificați în rândul *homines religiosi*, ca o categorie *supremă* a acestora. Spaima profundă și suspicioasă de scufundare într-un pesimism incurabil este cea care constrânge întregi secole să se țină cu dinții de o interpretare religioasă a existenței: cea spaimă a instinctului care își închipuie că s-ar putea ajunge *prea devreme* în posesia adevărului, mai înainte ca omul să fi devenit îndeajuns de puternic, îndeajuns de dur, îndeajuns de artist... Considerată din acest punct de vedere, pietatea, „viața întru Dumnezeu“ ar apărea ca fiind cel din urmă și cel mai rafinat produs al *spaimii* de adevăr, ca o divinizare și o beție artistică în fața celei mai consecvente falsificări posibile, ca o vrere de răsturnare a adevărului, o vrere spre neadevăr cu orice preț. Poate că nici n-a existat până acum vreun mijloc mai eficace pentru înfrumusețarea omului ca pietatea însăși: prin pietate omul se poate transfigura într-o asemenea măsură în artă și superficialitate, în joc de culori, în bunătațe, încât priveliștea pe care o oferă să nu mai provoace suferință.

60

A-i iubi pe oameni *de dragul lui Dumnezeu* - iată cel mai ales și cel mai rafinat dintre toate sentimentele pe care le-au dobândit până acum oamenii. Că iubirea de oameni, lipsită de vreo intenție ascunsă care să o sfințească, nu este decât o prostie și o animalitate în plus, că predispoziția spre această iubire de oameni trebuie să-și primească mai întâi măsura, finețea, bobul de sare și grăuntele de ambră din partea unei predispoziții superioare: oricine ar fi fost omul care a simțit și a „trăit“ pentru întâia oară aceste lucruri, oricât de mult i s-a împleticit limba în încercarea de a exprima astfel de gânduri delicate, fie ca numele lui să rămână pentru noi veșnic sfânt și demn de cinste, fiind numele aceluia care a zburat cel mai sus și s-a rătăcit cel mai frumos până acum!

61

Filozoful, așa cum îl înțelegem noi, spiritele libere -, adică omul cu cea mai cuprinzătoare responsabilitate, cel care poartă pe conștiință evoluția globală a omenirii: acest filozof, în opera sa de cultivare și educație, se va servi de religii la fel precum se va servi și de condițiile politice și economice respective. Influența selectivă, cultivatoare, adică la fel de distructivă pe cât de creatoare și

constructivă, ce va putea fi exercitată cu ajutorul religiilor este multiplă și diversă, corespunzând de la caz la caz felului de oameni care vor intra sub dominația și protecția ei. Pentru cei puternici, independenți, pentru cei pregătiți și predestinați să poruncească, în persoana cărora se încarnează rațiunea și arta unei rase conducătoare, religia este un mijloc în plus pentru biruirea piedicilor, cu scopul de a putea stăpâni: în chip de legătură care îi unește pe stăpânitori cu supușii, oferind și destăinuind celor dintâi conștiința acestora din urmă, tot ce au ei mai tănuit și mai intim și pe care ar dori să-l sustragă supunerii; iar în cazul în care câte unii de o asemenea obârșie aristocratică se simt predispuși, prin elevata lor spiritualitate, la o viață mai retrasă și mai contemplativă, dorind să se limiteze doar la forma cea mai subtilă a dominației (asupra tinerilor aleși sau a confrăților din același ordin), religia însăși le va putea servi drept mijloc de apărare împotriva zarvei și caznei pe care le presupune o dominație *mai grosolană*, drept mijloc de a se păstra neatinși de murdăria *inevitabilă* a tuturor acțiunilor politice. Astfel au înțeles să o facă brahmanii, de exemplu: cu ajutorul unei organizații religioase, ei și-au atribuit prerogativul de a desemna poporului pe regii săi, în vreme ce ei înșiși se mențineau și se simțeau deoparte și în afară, ca oameni hărăziți unor misiuni superioare și supraregale. Totodată, religia oferă și unei părți a celor dominați îndrumarea și posibilitatea de a se pregăti în vederea unei viitoare dominații și porunciri, și anume acelor clase și stări sociale aflate într-o lentă ascensiune în care puterea și plăcerea voinței, vrerea de autodomație se află, datorită unor fericite datini familiale, într-o continuă creștere: acestora religia le oferă din plin imbolduri și tentații pentru a păși pe calea unei spiritualități superioare, pentru a încerca sentimentul mării depășiri de sine, al liniștii și al singurătății: -ascetismul și puritanismul sunt mijloace aproape indispensabile de educație și înnobilare în cazul unei rase care dorește să-și domine originea plebeiană și să se ridice prin muncă la viitoarea stăpânire. Iar oamenilor obișnuiți, în sfârșit, celor mai numeroși, celor care sunt hărăziți la a sluji, la utilități generale, a căror existență este *îngăduită* doar în acest scop, lor religia le oferă o inestimabilă suficientă față de condiția și felul lor, numeroase seninătăți ale inimii, o înnobilare a supușeniei, fericirea și suferința în plus de a trăi laolaltă cu cei asemeni lor, precum și un fel de transfigurare și înfrumusețare, un fel de justificare a întregii banalități cotidiene, a întregii meschinării, a întregii sărăcii semianimalice a sufletului lor. Religia și semnificația religioasă a vieții îi iradiază cu o strălucire solară pe acești oameni veșnic istoviți, îi face să-și suporte propria imagine, ea acționează, precum obișnuiește să acționeze filozofia epicuriană asupra suferințelor de un soi mai elevat, și anume înviorându-i, rafinându-i, făcându-i să *tragă* foios din suferință, ajungând chiar până la a o sanctifica și justifica. Poate că nu există în creștinism și în budism nimic mai demn de cinste ca arta acestora de a-i învăța chiar și pe cei mai umili felul în care se pot înălța, prin pietate, !a o fictivă ordine superioară a lucrurilor, resemnându-se prin aceasta cu ordinea reală, în interiorul căreia o duc atât de greu, - tocmai această greutate fiind cea necesară!

62

În fine, pentru a evalua și părțile negative ale unor astfel de religii și pentru a scoate la lumină neliniștitoarea lor periculozitate, trebuie să arătăm că întotdeauna se plătește un preț mare și teribil în cazul în care religiile sunt folosite *nu* ca niște mijloace de cultivare și educație în mâinile filozofilor, ci ajung să acționeze de capul lor, *suverane*, dorind să constituie ele însele țeluri ultime și nu doar un mijloc printre alte mijloace. La fel ca la toate celelalte specii animale, și în cazul omului există un surplus de ratați, bolnavi, degenerați, infirmi, inși hărăziți suferinței; și printre oameni reușitele constituie întotdeauna excepția, și chiar o excepție rară, dacă avem în vedere faptul că omul este *animalul* al cărui *specific nu este încă fixat*. și chiar mai rău: cu cât tipul uman care îl reprezintă pe un om este de un grad mai înalt, cu atât mai mare este improbabilitatea *reușitei* sale: hazardul, legea absurdului ce domnește în economia globală a umanității își exercită cea mai înspăimântătoare influență distrugătoare de-a dreptul asupra oamenilor superiori ale căror condiții de viață sunt delicate, complexe și greu previzibile. Cum se comportă cele două mari religii mai sus pomenite în privința acestui *surplus* de cazuri eșuate? Ele caută să conserve, să mențină în viață tot ceea ce poate fi menținut, ele iau chiar sistematic atitudine în chip de religii ale *suferințelor*, țin partea tuturor celor care suferă din pricina vieții ca de o maladie, dorind ca orice alt sentiment al vieții să treacă drept fals și să devină cu neputință. Scoțând în evidență și faptul că, alături de ceilalți, de această asistentă grijulie și conservatoare a profitat și profită și tipul superior de oameni, care până acum a fost mai întotdeauna și cel mai suferind, în bilanțul general religiile de până acum, și anume cele *suverane*, apar printre cauzele principale care au contribuit la menținerea tipului „om“ pe o treaptă inferioară de dez-voltare, - ele au conservat prea mulți dintre acei *care* trebuiau să *piară*. Pentru binefacerile lor inestimabile li se datorează recunoștință; și nu există om îndeajuns de bogat în recunoștință care să nu sărăcească pus bunăoară în fața tuturor celor făptuite până în prezent, pentru Europa, de către „învățații“ creștinismului! Și totuși, dacă religiile au dăruit mângâiere suferințelor, curaj celor oprimați și deznădăjduiți, un toiaș și un reazem celor care se poticneau, dacă pe cei tulburați sufletește sau sălbăticiți i-au ademenit departe de societate, în mănăstiri și în case de tratament psihic: ce le-a mai rămas de făcut, în străduința lor neconținută și conștientă de a-i conserva pe toți cei bolnavi și suferinzi, adică de fapt și în adevăr, de a lucra la *ruinarea rasei europene*? Așezarea tuturor eva-luărilor *de-a-ndoaselea* - iată, *aceasta* le-a mai rămas de făcut! și de a-i zdrobi pe cei puternici, de a infecta marile speranțe, de a mânji cu suspiciune bucuria într-un frumusețe, de a frânge toate cele suverane, virile, cuceritoare, dornice de dominație, toate instinctele proprii celui mai înalt și mai

izbutit tip uman, și de a le prefăce în incertitudine, conștiință tulburată, autodistrugere, de a perverti până și iubirea față de cele pământene, întreaga dorință de a stăpâni cele pământene preschimbându-le în ură față de pământ și pământean aceasta a fost misiunea pe care și-a fixat-o Biserica, și a trebuit să și-o fixeze până în momentul în care a reușit în fine să contopească într-o unică noțiune „renunțarea la lume“, „renunțarea la simțuri“ și „omul superior“. Presupunând că am putea cuprinde cu privirea ironică și indiferentă a unui zeu epicurian întreaga comedie ciudată, dureroasă, grosolană și totodată rafinată a creștinismului european, cred că cu greu am mai putea conțeni cu râsul și cu uimirea: n-ar reieși oare clar că de-a lungul a optsprezece secole Europa a fost stăpânită de o unică voință, aceea de a face din om un *avorton sublim*? Însă cel care ar da peste această formă degenerată și pipernicită de bunăvoie care îl reprezintă pe creștinul european (Pascal, de exemplu), și l-ar privi de astă dată neepicurian, ci înarmat cu un fel de baros divin, n-ar exclama el oare cu mânie, milă și groază: „O, negliobilor, negliobi îngâmfați și miloși, ce ați făcut aici? Fost-a aceasta o muncă pentru mâinile voastre? În ce chip mi-ați pocit și cârpăcit cea mai frumoasă marmură! Cum de ați îndrăznit voi s-o faceți?“ - Vreau să spun că creștinismul a fost cea mai funestă formă de îngâmfare de până acum. Niște oameni insuficient de înalți și de duri ca să le poată fi îngăduit a-l sculpta pe om în chip de artiști; oameni insuficient de puternici și de clarvăzători pentru a putea *accepta* cu o măreață stăpânire de sine legea primordială care presupune înmiite eșecuri și pieiri; oameni insuficient de distinși pentru a putea discerne abisala și felurita ierarhie și prăpastie care îl desparte pe un om de celălalt: - *astfel* de oameni, cu a lor „egalitate în fața lui Dumnezeu“, au avut în mâinile lor până în prezent destinul Europei, până când, în cele din urmă s-a prăsit o rasă pipernicită, aproape caraghioasă, un animal de turmă, o ființă docilă, bolnăvicioasă și mediocră, europeanul zilelor noastre...

Partea a patra: aforisme și interludii

63 Cel care-i dascăl din cap până-n picioare consideră toate lucrurile cu seriozitate doar în raport cu discipolii săi, - chiar și pe sine însuși.

64 „Cunoașterea de dragul cunoașterii“ - iată ultima cursă pe care ne-o întinde morala: și ne încâlcim încă o dată de-a binelea în latul ei.

65 Neînsemnată ar fi atracția cunoașterii de n-ar exista atât de multă pudoare ce trebuie învinsă pentru a ajunge până la ea.

65a Față de Dumnezeuul nostru suntem cei mai neloiali cu ; putință: lui nu u este *îngăduit* să păcătuiască!

66 Înclinația de a se înjosi, de a se lăsa jefuit, înșelat, exploatat ar putea constitui pudoarea unui Dumnezeu care trăiește printre oameni.

67 A-I iubi pe Unul singur e o barbarie: căci ponoasele acestei iubiri le trag toți Ceilalți. Fie ea chiar și iubirea față de Dumnezeu.

68 „Da, am făcut asta“, spune memoria mea. „E cu neputință s-o fi făcut“ - spune mândria mea și rămâne neînduplecată. În cele din urmă - memoria e cea care cedează.

69 Viața nu a fost cercetată cu suficientă băgare de seamă, de vreme ce nu s-a zărit și mâna care, plină de menajamente, ucide.

70 A avea caracter înseamnă a avea totodată și propria-ți experiență caracteristică care se repetă la nesfârșit.

71 *Înțeleptul în chip de astronom*. - Câtă vreme mai simți stelele ca pe ceva „deasupra ta“, îți lipsește încă privirea cunosătorului.

72 Nu tăria sentimentului înalt, ci trăinicia lui îl face pe om superior. 73 Cel care își atinge idealul, tocmai prin aceasta îl și depășește

73a Există păuni care își ascund evantaiul păunesc din fața tuturor privirilor - și numesc aceasta mândria lor.

74 Omul genial este insuportabil dacă nu posedă cel puțin încă două calități pe deasupra: recunoștință și puritate.

75 Gradul și felul sexualității unui om reușesc să se înalte până la cele mai înalte culmi ale spiritului său.

76 În vreme de pace omul războinic se năpustește asupra lui însuși.

77 Principiile servesc la tiranizarea sau la justificarea sau la cinstirea sau la defăimarea sau la tăinuirea obișnuințelor: - pesemne că doi oameni cu principii identice le pot folosi pe acestea în scopuri fundamental diferite.

78 Cel care se disprețuiește pe sine se mai consideră totuși un disprețuitor.

79 Sufletul care se știe iubit și nu știe a răspunde, iubind, își trădează poleiala: - și își dă arama pe față.

80 Ceea ce s-a lămurit încetează să ne mai intereseze. - Ce a vrut să spună zeul care ne-a sfătuit: „cunoaște-te pe tine însuși“? Să însemne oare aceasta: „încetează să te mai interesezi de tine însuși! Fii obiectiv!“? - Dar Socrate? - Dar „omul de știință“?

81 E îngrozitor să mori de sete în mijlocul mării. De ce trebuie oare să vă sărați într-atât adevărul, încât el să nu ne mai poată stinge nici măcar setea?

82 „Compătimire față de toată lumea“ - aceasta ar însemna duritate și tiranie față de *tine* însuși, stimabile vecin!

83 *Instinctul*: - Când casa ți-e în flăcări, uiți până și de cină. Da: însă te despăgubești, dejunând apoi în cenușă.

84 Femeia învață să urască pe măsură ce se dezvăță - să vrăjească.

85 Aceleași pasiuni, la bărbat și la femeie, se deosebesc ca *tempo*: iată pricina interminabilelor neînțelegeri dintre ei.

86 Femeile însele ascund întotdeauna îndărătul întregii lor vanități personale disprețul lor impersonal - față de „femeie“.

87 *Inimă* încătușată, *spirit liber*: - Dacă îți încătușezi inima și o păstrezi captivă, poți acorda multe libertăți spiritului tău: aceasta am mai spus-o. Dar nimeni nu mă crede, poate doar cei care o știu deja - 88 Persoane deosebit de inteligente încep să fie tratate cu suspiciune din momentul în care ajung în încurcătură.

89 O viață plină de trăiri înspăimântătoare oferă prilej de bănuială că însuși cel care le-a trăit este înspăimântător.

90 Oamenii gravi și melancolici devin mai ușori tocmai prin ceea ce pe alții îi îngreuiază, prin ură și iubire: și îi vedem ridicându-se pentru moment la suprafața lor.

91 E atât de rece, atât de înghețat încât îți frige degetele! Mâna care îl apucă tresare de spaimă! - Și tocmai de aceea unii îl cred incandescent.

92 Care dintre noi nu s-a jertfit măcar o dată pe sine - pentru bunul său renume?

93 Amabilitatea nu conține nici un dram de ură față de oameni, dar tocmai din această cauză ea are o doză mult prea mare de dispreț față de om.

94 Maturitatea bărbatului: regăsirea seriozității cu care, copil fiind, se juca.

95 A te rușina de imoralitatea ta: iată una din treptele scării la capătul căreia te vei rușina de moralitatea ta.

96 Trebuie să te desparți de viață precum a făcut Odiseu, despărțindu-se de Nausicaa, - mai mult binecuvântând decât iubind.

97 Cum? Acesta-i un om mare? În el, eu văd doar pe comediantul propriilor sale idealuri. 98 Deți drezezi bine conștiința, te va și săruta în vreme ce te muscă.

99 *Dezamăgitul*. - „Așteptam s-aud ecoul și auzit-am doar elogiul -

100 În fața noastră înșine, ne prefacem a fi întotdeauna mai naivi decât suntem: astfel ne refacem din oboseala de a trăi alături de semenii noștri.

101 În zilele noastre cei care cunosc adevărul au tendința de a se simți încarnarea lui Dumnezeu - într-un animal.

102 Descoperirea faptului că este deopotrivă iubit ar trebui de fapt să-l deziluzioneze pe îndrăgostit de ființa iubită. „Cum? într-atât de modest să fiu, să te iubesc pe tine? Sau într-atât de prost? Sau - sau - “

103 *Primejdia fericirii*. - „Acum toate îmi reușesc din plin, de-acum înainte orice soartă mi-e pe plac: - cine are chef să fie soarta mea“

104 Nu iubirea de oameni, ci neputința acestei iubiri este cea care îi împiedică pe creștinii zilelor noastre - să ne ardă de vii.

105 Spiritului liber, „cucernicului cunoașterii“ - *pia fraus* îi repugnă chiar mai mult (rânind „cucernicia“ sa) decât *impia fraus*. De aici, profunda lui lipsă de înțelegere față de biserică, specifică „spiritelor libere“, - de aici, lipsa *lui* de libertate.

106 Datorită muzicii, pasiunile se pot bucura de ele însele.

107 Hotărârea odată luată, a nu mai da ascultare nici chiar celor mai fondate obiecțiuni: iată indiciul caracterului puternic. Așadar, un prilej de nerozie cu bună-știință.

108 Nu există defel fenomene morale, ci doar o interpretare morală a fenomenelor -

109 Destul de frecvent, criminalul nu este la înălțimea faptelor sale; el o minimizează și o defăimează.

110 Rareori avocații unui criminal sunt îndeajuns de artiști pentru a ști să exploateze în favoarea clientului lor frumusețea oribilă a faptelor acestuia.

111 Cel mai anevoie ne poate fi rănită vanitatea atunci când mândria ne-a fost rănită cu puțin înainte.

112 Celui care se simte predestinat să vadă și nu să creadă, toți credincioșii îi par prea zgomotoși, prea indiscreți: și se ferește de ei.

113 „Vrei să-l câștigi de partea ta? Fă pe încurcatul în fața lui“

114 Imensa speranță a femeilor în iubirea trupească și pudoarea acestei speranțe le zădărnicește de la bun început toate perspectivele posibile.

115 În jocul în care nu participă iubirea sau ura, femeia este o actriță mediocră.

116 Marile perioade ale vieții noastre sunt cele în care dobândim îndrăzneala să rebotezăm Răul din noi cu numele de Cel mai bun-ul nostru.

117 Voința de a birui o pasiune nu este la urma urmei altceva decât voința uneia sau mai multor pasiuni

118 Există o inocență a admirației: o posedă cel căruia nu i-a trecut încă prin minte că poate va fi admirat și el într-o bună zi.

119 Dezgustul față de murdărie poate fi atât de mare încât să ne împiedice a ne curăți, - a ne „dezvinovăți“

120 Adeseori senzualitatea crește mai năvalnic decât iubirea, astfel că rădăcina acesteia din urmă rămâne firavă și lesne de smuls.

121 E un raționament faptul că Dumnezeu, vrând să devină scriitor, a învățat greaca, - și că n-a învățat-o prea bine.

122 A te bucura de o laudă înseamnă la unii doar o politețe a inimii - și de-a dreptul contrariul unei vanități a spiritului.

123 Până și concubinajul a fost corupt: - prin căsătorie.

124 Cel care jubilează pe rug, triumfă nu asupra durerii, ci asupra faptului că nu simte durerea la care se aștepta. Aceasta, într-o pildă.

125 Când trebuie să ne revizuim părerea despre cineva, îi punem greu la socoteală faptul de a ne fi incomodat prin aceasta.

126 Un popor este înconjurul pe care îl face natura pentru a ajunge la șase, șapte oameni mari. - Și pentru a-i ocoli apoi.

127 Tuturor femeilor adevărate știința le ofensează pudoarea. Ele au senzația că se încearcă să li se privească astfel sub piele, - mai rău! sub fustă și găteală.

128 Cu cât mai abstract e adevărul pe care vrei să-l faci cunoscut, cu atât mai multă osteneală trebui-va să depui pentru a-ți seduce simțurile de partea lui.

129 Diavolul are cele mai vaste perspective asupra lui Dumnezeu, de aceea se ține la distanță atât de mare de el: - diavolul, cel mai vechi prieten al cunoașterii.

130 Adevărata înfățișare a omului iese la iveală în momentul în care talentul său apune, - atunci când el încetează să mai arate ce *poate* face. și talentul e o găteală; găteala, și ea, e o tăinuire.

131 Sexele se înșeală unul în privința celuilalt: aceasta din cauză că, în fond, ele se respectă și se iubesc numai pe ele însele (sau propriul lor ideal, ca să ne exprimăm mai amabil-). Astfel, bărbatul o vrea pe femeia blândă, - însă femeia, tocmai ea, este *esențialmente* lipsită de blândețe, asemenea pisicii, oricât de bine a deprins meșteșugul simulării blândeții.

132 Virtuțile noastre sunt cele pentru care suntem mai cu osebire pedepsiți.

133 Cel care nu știe să-și găsească drumul spre idealul său, duce o viață mai ușuratică și mai impertinentă decât omul lipsit de ideal.

134 În simțuri își are obârșia întreaga verosimilitate, întreaga bună- credință, întreaga evidentă a adevărului.

135 Fariseismul nu este o degenerare a oamenilor buni: o bună parte din el este mai degrabă o condiție a tuturor virtuților.

136 Unul caută un mamoș pentru ideile sale, iar altul pe cineva căruia să-i poată oferi ajutor ca mamoș; astfel ia naștere un dialog fructuos.

137 În relațiile cu savanții și cu artiștii te poți lesne înșela, și aceasta în sensuri contrarii: nu de puține ori găsești îndărătul unui savant remarcabil un om mediocru, iar îndărătul unui artist mediocru, adeseori - un om remarcabil.

138 Fie că suntem treji sau că visăm, noi procedăm la fel: mai întâi îl născocim și îl plăsmuim pe partenerul nostru, - pentru a-l uita apoi pe dată.

139 În răzburare și în dragoste femeia e mai barbară decât bărbatul.

140 *Un sfat sub formă de ghicitoare.* - „Vrei să știi că nodul ține? - prinde-l în dinți și mușcă bine.“

141 Pântecul este pricina faptului că omului îi vine cam greu să se considere un zeu.

142 Vorbele cele mai neprihănite pe care le-am auzit vreodată: „*Dans le veritable amour c'est l'âme qui enveloppe le corps.*“

143 Vanitatea noastră ar dori ca, din toate câte le facem, pentru noi să treacă drept cel mai greu tocmai ceea ce ne izbutește mai din plin. Iată originea multor feluri de morală.

- 144 De obicei, când o femeie are înclinații științifice, ceva nu e în ordine în sexualitatea ei. Prin ea însăși, sterilitatea predispune la o anumită virilitate a gustului; bărbatul este, cu voia dumneavoastră, „animalul sterp“
- 145 Comparându-l în mare pe bărbat cu femeia, se poate spune că ea n- ar fi avut geniul gâteli dacă n-ar fi posedat și instinctul de a juca rolul *secundar*.
- 146 Cel care se luptă cu monștrii, să ia aminte, să nu devină el însuși un monstru. Iar de privești îndelung abisul, află că și abisul îți scrutează străfundul sufletului.
- 147 Dintr-un volum de vechi nuvele florentine, precum și din viață: *buona femmina*, e mala *femmina vuol* bastone. Schetti *Nov.* 86.
- 148 A-l ademeni pe semen să-și facă o impresie bună despre noi și a ne încrede apoi cu toată convingerea în această impresie a semenului: cine ar putea fi pe măsura femeilor în această măiastră înșelătorie?
- 149 Cele considerate drept rele de către o epocă sunt de obicei răsfrângerea inactuală a celor considerate odinioară bune, atavismul unui ideal anterior.
- 150 În jurul eroului toate se prefac în tragedie, în jurul semizeului toate devin dramă satirică; iar în jurul lui Dumnezeu toate devin - ce? „lume“, poate?
- 151 Nu e de ajuns ca cineva să posede talent: trebuie să mai obțină și permisiunea voastră, - nu-i așa, prieteni ai mei?
- 152 „În grădina în care crește arborele cunoașterii, acolo-i paradisul“: astfel grăiesc cei mai tineri și cei mai bătrâni șerpi.
- 153 Cele făptuite într-o iubire se petrec întotdeauna dincolo de Bine și de Rău.
- 154 Obiecția, zburdălnicia, vesela neîncredere, zeflemeaua, acestea sunt semne de sănătate: toate cele absolutiste țin de domeniul patologicului.
- 155 Simțul tragicului crește și descrește în raport cu senzualitatea.
- 156 Nebunia e o raritate în cazul indivizilor, - însă în cel al grupurilor, al partidelor, al popoarelor, al epocilor ea constituie regula.
- 157 Gândul sinuciderii este un mijloc puternic de consolare: cu ajutorul lui poți depăși cu bine câte-o noapte neplăcută.
- 158 Celui mai puternic instinct al nostru, cel care ne tiranizează, i se supune nu numai rațiunea, dar și conștiința noastră.
- 159 Într-adevăr, *trebuie* să răsplătim atât binele cât și răul: dar de ce să le răsplătim tocmai celui care ne-a făcut un bine sau un rău?
- 160 Înseamnă că nu-ți mai iubești îndeajuns cunoașterea de vreme ce o împărtășești. 161 poezii sunt nerușinați față de întâmplările lor: ei le exploatează.
- 162 „Nu vecinul e aproapele nostru, ci vecinul vecinului“ - astfel gândesc toate popoarele.
- 163 Iubirea scoate la lumină calitățile înalte și ascunse ale îndrăgostitului, - ceea ce are el rar, excepțional: astfel, iubirea ne amăgește cu ușurință în privința celor care, la îndrăgostit, constituie regula.
- 164 Iisus spunea iudeilor săi: „legea a fost bună pentru sclavi, - iubiți-l pe Dumnezeu precum îl iubesc eu, ca un fiu! Ce ne privește morala pe noi, fii Domnului!“
- 165 *Aviz tuturor partidelor.* - Orice păstor are nevoie de un berbec care să conducă turma, - iar de nu, trebui-va să facă el însuși pe berbecul, atunci când se ivește prilejul.
- 166 Gura știe poate a minți, dar strâmbătura ei spune totuși adevărul.
- 167 La oamenii duri, profunzimea sentimentului este pricină de rușine - fiind totodată un lucru deosebit de valoros.
- 168 Creștinismul i-a dat lui Eros să bea otravă: - el n-a murit, dar a degenerat, căzând în viciu.
- 169 A vorbi mult despre tine însuși poate fi și un mijloc de a te ascunde.
- 170 În laudă se află mai multă indiscreție decât în dojană.
- 171 La un om al cunoașterii compătimirea e oarecum caraghioasă, ca niște mâini delicate ale unui ciclop.
- 172 Din dragoste față de oameni, se întâmplă câteodată să-l îmbrățișezi la întâmplare pe primul om întâlnit în cale (căci nu-i poți îmbrățișa pe toți): dar tocmai acest lucru, ia seama, să nu-l ghicească...
- 173 Nu-l urăști câtă vreme îl mai desconsideri, ci de abia atunci când îl consideri egal ori superior.
- 174 Utilitariștilor, voi iubiți, ca și mine, întreg *utilul* doar în chip de *vehicul* al înclinațiilor voastre, - nu vi se pare și vouă de-a dreptul insuportabil scârțâitul roților sale?
- 175 În cele din urmă, ajungi să-ți iubești dorința, și nu obiectul dorinței.
- 176 Vanitatea altora ne ofensează gustul doar atunci când ne ofensează vanitatea.
- 177 Se pare că în încercarea de a defini „veridicitatea“, nimeni n-a fost încă îndeajuns de veridic.
- 178 Prostiile debitate de înțelepți nu sunt crezute: ce prejudiciu cauzat drepturilor omului!

179 Urmările acțiunilor noastre ne trag de urechi, fără să se sinchisească prea mult de faptul că între timp noi ne-am „îndreptat“.

180 Există un fel de nevinovăție în minciună, indiciu al buneii-credințe în ceva. 181 E inuman să-l binecuvântezi pe cel care te-a blestemat.

182 Familiaritatea din partea unui superior provoacă amărăciune, căci nu ne e îngăduit să-i răspundem la ea.

183 „Nu că m-ai mințit, ci că nu-ți voi mai putea da crezare, iată, de aceasta mă cutremur“ 184 Există o exuberantă a bunătății care se aseamănă la înfățișare cu răutatea.

185 „Nu-mi place.“ - De ce? - „Pentru că nu sunt la înălțimea lui.“ Răspuns-a vreodată un om astfel?

PARTEA A CINCEA:

contribuție la istoria naturală a moralei

186

Pe cât de subtil, întârziat, multiplu, irascibil, rafinat este sentimentul moral din Europa zilelor noastre, tot pe atât de necoaptă, novice, neîndemânatică și nepricepută este „știința moralei“: - iată un contrast atrăgător ce devine câteodată vizibil și tangibil în persoana unuia și aceluiași moralist. Însăși expresia „știință a moralei“ este mult prea arogantă și potrivnică bunului-gust, dacă luăm în considerație ce se desemnează prin ea; căci acest bun- gust a manifestat întotdeauna o preferință pentru cuvinte mai modeste. Am face mai bine să recunoaștem cu toată rigoarea posibilă *ce anume* ne lipsește și ne va mai lipsi multă vreme de acum înainte, *care* este adevărata necesitate, deocamdată singura legitimă: colectarea materialului, definirea conceptuală și ordonarea unui uriaș tezaur de sentimente rafinate, de nuanțe subtile între valori ce viețuiesc, cresc, se înmulțesc și pier, - și, poate, încercarea de a concretiza formele pe care le iau periodic și frecvent aceste cristalizări însuflețite, - toate acestea pentru pregătirea unei *tipologii* a moralei. Ce-i drept, până acum nu s-a dat dovadă de atâta modestie. Filozofii, cu toții, și-au asumat, cu o caraghioasă gravitate rigidă, sarcini cu mult mai elevate, mai pretențioase, mai solemne din momentul în care s-au îndeletnicit cu morala în chip de știință: ei doreau să pună *bazele* moralei, - și fiecare dintre ei și-a închipuit că a reușit; iar morala însăși trecea drept ceva „dat“. Cât de depărtat de nerodul lor orgoliu se afla sarcina unei descrieri, sarcină ce li se părea prea insignifiantă și pe care au lăsat-o pradă prafului și mucegaiului, deși e puțin probabil că ar fi putut avea cele mai delicate degete și simțurile îndeajuns de ascuțite pentru aceasta! Tocmai prin faptul că moralistii filozofi luau cunoștință de facta-ele morale doar grosolan, într-o selecție arbitrară sau printr-o prescurtare întâmplătoare, ca de pildă în chip de morală a mediului lor înconjurător, a clasei lor sociale, a bisericii lor, a spiritului epocii lor, a climei și zonei lor geografice - tocmai prin faptul că ei erau prost informați și chiar prea puțin interesați în a cunoaște popoarele, epocile, trecutul, ei nici măcar n-au întrezărit adevăratele probleme ale moralei: - probleme care, toate, pornesc de la ideea unei comparații între *diversele* feluri de morală. Din întreaga „știință a moralei“ a *lipsit* deocamdată, oricât ar părea de ciudat, însăși problema moralei: a lipsit bănuiala că aici ar putea exista ceva problematic. Lucrul pe care filozofii îl numeau „punerea bazelor moralei“ și pe care îl pretindeau de la ei înșiși nu era, în adevărata sa lumină, decât o formă savantă a *bunei-credințe* în morala dominantă, un nou mijloc de a o *exprima*, așadar o stare de fapt în interiorul unei anumite moralități date și, în ultimă instanță, chiar un fel de tăgăduire a faptului că această morală *poate* fi exprimată în chip de problemă: - în orice caz, era vorba de contrariul unei examinări, al unei analize, al unei contestări, al unei vivisechii a acestei credințe înseși! Să ascultăm bunăoară cu câtă nevinovăție, aproape venerabilă, își mai definește Schopenhauer propria sarcină, și să tragem concluziile în privința caracterului științific al unei „științe“ ai cărei ultimi maeștri mai vorbesc precum copiii și muierile bătrâne: - „Principiul, spune el (*Grundprobleme der Ethik*, p. 137), cu conținutul căruia toți moralistii sunt *în fond* de acord: *neminem laede*, immo omnes, quantum *potes*, *juva* acesta-i *adevăratul* principiu pe care toți moralistii s-au străduit să-l dovedească... *adevăratul* fundament al eticii, cel căutat de secole, ca piatra filozofală.“ - Desigur, se prea poate că dificultatea dovedirii principiului enunțat mai sus a fost con-siderabilă - după cum se știe, nici Schopenhauer n-a izbutit mai mult; iar cel care si-a dat pe de-a-ntregul seama cât de lipsit de bun- gust, cât de fals și sentimental este acest principiu, într-o lume a cărei esență o constituie voința de putere -, să facă bine să-și amintească faptul că Schopenhauer, cât era el de pesimist, cânta totuși la flaut... În fiecare zi, după masă: citiți-i pe biografii lui. Și, în treacăt fie zis: un pesimist, un contestatar al lui Dumnezeu și al lumii care întâlnind morala se oprește din drum -, care, cântând din flaut, încuviințează din cap în fața ei și a principiilor de soiul *laede neminem*: cum? Mai poate fi considerat un adevărat pesimist?

187

Făcând abstracție de valoarea unor afirmații de genul: „în noi se află un imperativ categoric“, ne putem totuși întreba: ce ne spune o asemenea afirmație despre cel care o enunță? Există morale menite să-l justifice pe autor în ochii altora; unele sunt sortite să-l liniștească și să-l împace cu el însuși; altele îi servesc drept mijloc de autocrucificare și înjosire de sine; cu ajutorul unora el dorește să se răzbune, cu al celorlalte să se ascundă, ori să se transfigureze și să se transpună în înalțuri și zări îndepărtate; una îl ajută pe autorul ei să uite, cealaltă să se facă uitat, parțial sau în întregime; câte-un moralist ar vrea să-si exercite puterea și fantezia creatoare asupra omenirii; alții, și însuși Kant pare să facă parte dintre aceștia, lasă să se înțeleagă prin morala lor: „ceea ce e respectabil la mine este faptul că eu știu să mă supun, - cu voi *trebuie* să se întâmple la fel!“ - pe scurt, moralele, și ele, sunt doar o *semiologie a afectelor*.

188

Orice morală, fiind opusă spiritului *laisser aller*, este o acțiune tiranică împotriva „naturii“ și, de asemenea, împotriva „rațiunii“: însă această afirmație ar constitui o obiecție doar dacă în numele vreunei alte morale s-ar decreta iar o interdicție a tuturor felurilor de tiranie și iraționalitate. Valoarea esențială și inestimabilă a oricărei morale constă în faptul că ea este o îndelungată constrângere: pentru a înțelege fenomenul stoicismului, cel al Port- Royal-ului sau cel al puritanismului, trebuie să ne amintim de constrângerea sub efectul căreia au dobândit vigoare și libertate toate exprimările verbale de până acum, - constrângere metrică, tiranie a rimei și a ritmului. Câte greutăți au avut de întâmpinat poeții și oratorii tuturor popoarelor! - fără a face excepție de la aceasta câțiva prozatori din zilele noastre în al căror auz sălășluiește o conștiință implacabilă - și toate acestea, „de dragul unei prostii“, cum spun bădăranii utilitariști care se consideră prin aceasta inteligenți, sau „din servilism față de legi arbitrare“, cum spun anarhiștii care se consideră prin aceasta „liberi“ și chiar liber-cugetători. Însă, oricât ar părea de uimitor, tot ceea ce există și a existat vreodată pe pământ în materie de libertate, finețe, cutezanță, dans și măiastră certitudine, fie în domeniul gândirii propriuzise sau în cel al guvernării, în domeniul graiului sau în cel al convingerii, în domeniul artelor, precum și în cel al moralității, s-a putut dezvolta numai și numai sub jugul „tiraniei acestor legi arbitrare“; și, o spun cu toată seriozitatea, este foarte probabil că de-a dreptul acestea înseamnă „natură“, tocmai felul acestora de a fi este cel „natural“ - și *nu* acel *Laisser aller*! Toți artiștii știu cât de depărtat de sentimentul nepăsării se află „cea mai naturală“ stare a lor, libera rânduire, dispunere, decizie, construire din momentele de „inspirație“, - și cu Ce strășnicie și precizie se supun ei, tocmai în acele clipe, ne-număratelor legi care sfidează prin însăși strictetea și exactitatea lor orice formulare prin intermediul noțiunilor (căci până și cea mai stabilă noțiune, în comparație cu aceste legi, rămâne ceva flotant, multiplu, echivoc -). După câte se pare, lucrul esențial „din cer precum și pe pământ“ este, s-o spunem încă o dată, *supunerea* îndelungată, într-o *unică* direcție: cu timpul, din aceasta a rezultat și rezultă întotdeauna ceva, lucruri de dragul cărora merită să trăiești pe pământ, ca de pildă virtute, artă, muzică, dans, rațiune, spiritualitate - câte ceva transfigurat, rafinat, nebunesc și divin. Îndelunga încătușare a spiritului, suspicioasa constrângere din comunicarea ideilor, disciplina pe care și-o impunea gânditorul în strădania de a-și subordona ideile unei conduite bisericesti sau curtenești sau unor ipoteze aristotelice, îndelunga voință spirituală de a interpreta tot ceea ce se întâmplă pe baza unei scheme creștine și de a-l redescoperi și justifica pe dumnezeul creștin până și în cea mai neînsemnată întâmplare, - toate aceste eforturi, samavolnicii, durități, orori, iraționalități s-au dovedit a fi mijloace prin intermediul cărora spiritului european i s-a inoculat vigoarea, necruțătoarea curiozitate și subtila-i mobilitate: să recunoaștem totuși că prin aceasta au fost totodată zdrobite, înăbușite și alterate valori de vigoare și spiritualitate de neînlocuit (căci aici, ca și pretutindeni, „natura“ ni se înfățișează așa cum este, în întreaga ei măreție risipitoare și *indiferentă*, măreție care ne revoltă, dar ne și impresionează prin noblețea ei). Faptul că secole de-a rândul gânditorii europeni au cugetat numai și numai pentru a dovedi câte ceva - astăzi, dimpotrivă, orice gânditor care „vrea să dovedească ceva“ ne pare suspect -, faptul că mai întotdeauna rezultatul la care *trebuiau* să ajungă prin cele mai stricte raționamente ale lor era stabilit dinainte, oarecum ca în astrologia asiatică de odinioară sau ca în zilele noastre în cazul inofensivelor interpretări creștino-morale ale celor mai intime întâmplări ca fiind „întru slava Domnului“ și „întru mântuirea sufletului“: - această tiranie, acest arbitrar, această nerozie riguroasă și grandioasă au fost cele care au cultivat spiritul; după câte se pare, sclavia, în sens mai grosolan sau mai rafinat, este un mijloc indispensabil și în creșterea și educația spirituală. Să cercetăm din acest punct de vedere oricare dintre morale: „natura“ care sălășluiește în ele este cea care inspiră ura față de *laisser aller*, față de libertatea exagerată, inoculând trebuința orizonturilor limitate, a sarcinilor imediate, - cea care propovăduiește *îngustarea perspectivei*, așadar, într-un anumit sens, prostia în chip de condiție indispensabilă vieții și dezvoltării. „Tu trebuie să te supui cuiva, și aceasta, pentru multă vreme: *altminteri* vei pieri și vei pierde orice respect față de tine însuși“ - acesta mi se pare a fi imperativul moral al naturii, imperativ care desigur că nu e nici pe atât de „categoric“ pe cât pretindea bătrânul Kant (de aici, acel „altminteri“

-), și nici nu se adresează indivizilor (ce-i pasă naturii de indivizi!), dar cu atât mai mult popoarelor, raselor, epocilor, claselor sociale și, înainte de toate, întregii specii animale a „omului“, omenirii.

189

Raselor harnice le vine deosebit de greu să îndure trândăvia: a fost o capodoperă a *instinctului* englez faptul că a izbutit să prefacă duminica într-o zi atât de sfântă și de plicticoasă încât englezului i se face pe neobservate dor de zilele sale de lucru din timpul săptămânii: - duminica este astfel un fel de *post* născocit cu șiretenie, intercalat cu ingeniozitate, fenomen ce poate fi observat la tot pasul și în antichitate (deși în cazul popoarelor meridionale postul nu se aplică și muncii). Existența mai multor feluri de posturi este necesară; pretutindeni unde domnesc instinctele și obișnuințele puternice, legiuitorii nu trebuie să neglijeze intercalarea unor zile suplimentare în care unul din aceste instincte va fi încătușat și se va deprinde din nou să flămânzească. Examinând lucrurile dintr-o perspectivă mai înaltă, generații și epoci întregi atinse de un fanatism moral oarecare se dovedesc a fi fost asemenea perioade intermediare de constrângere și de post, în decursul cărora un instinct se învață să-și plece capul și să se înfrângă pe sine, *purificându-se și ascuțindu-se* totodată; chiar și unele secte filozofice (ca de pildă stoicismul în sânul culturii elene și în atmosfera supraîncărcată de arome afrodisiace a acestuia) ne îndreptățesc o astfel de interpretare. Prin aceasta ni s-a oferit totodată și o indicație pentru explicarea aceluia fenomen paradoxal prin care, tocmai în perioada creștină a Europei și abia sub presiunea judecăților de valoare creștine, instinctul sexual s-a sublimat în iubire (*amour-passion*).

190

Există ceva în morala lui Platon ce nu-i aparține propriu-zis lui, ci care se află în filozofia sa, am putea spune, în ciuda voinței sale: este vorba de socratismul pentru care, la drept vorbind, el era prea aristocrat. „Nimeni nu vrea să-și dăuneze sieși, așadar toate răutățile sunt făptuite involuntar. Căci cel rău își pricinuește sieși răul: el n-ar mai face-o dacă ar ști că răul este rău. Prin urmare, cel rău este rău doar datorită unei erori; luați-i eroarea și îl veți face inevitabil -bun.“ - Acest fel de a trage concluzia miroase a *plebe*, cea care în fapta rea vede doar urmările ei dăunătoare și opinează că „e un lucru *prostesc* să faci rău“; totodată, ea identifică pur și simplu „bunul“ cu „utilul și plăcutul“. În cazul întregului utilitarism al moralei, putem ghici din capul locului această origine comună și să ne bizuim pe flerul nostru: nu prea vom da greș. - Platon a făcut tot posibilul pentru a interpreta în felul său teoriile dascălului, introducând în ele un dram de finețe și de noblețe și, mai ales, pe sine, - el, cel mai temerar dintre toți interpreții, cel care l-a luat pe Socrate în întregime drept o temă populară, un cântec din folclor auzit pe uliți, pentru a-l varia la nesfârșit, la imposibil: și anume, deghizându-l cu toate măștile lui proprii, cu întreaga lui multiplicitate. În glumă fie spus, și homeric pe deasupra: ce altceva e Socratele lui Platon decât: *πρόσθε Πλάτων ὀπιθέν τε Πλάτων μέσση τε Χιμαίρα* .

191

Vechea problemă teologică a „credinței“ și a „științei“ - sau, mai lămurit spus, a instinctului și a rațiunii - așadar întrebarea dacă, în privința evaluărilor, instinctualității merită a-i fi acordată o mai mare autoritate decât raționalității căreia i se pretinde să aprecieze și să acționeze pe baza unor temeuri, potrivit unui „de ce?“, așadar în vederea unui scop, a unei necesități, - este aceeași veche problemă morală care s-a întrupat pentru întâia oară în persoana lui Socrate, dezbinând spiritele cu mult înaintea religiei creștine. Ce-i drept, însuși Socrate - acest eminent talent dialectic - s-a plasat mai întâi pe pozițiile rațiunii; și, la drept vorbind, ce altceva a făcut el toată viața decât să-și rădă de neîndemânatică incapacitate a nobililor săi atenieni, oameni instinctuali asemenea tuturor aristocraților care nu știu să-și motiveze niciodată îndeajuns temeuriile acțiunilor lor? Însă mai apoi el a ajuns să-și rădă pe furie de sine însuși: în urma unui autointerogatoriu, a unui examen de conștiință mai rafinat, el a descoperit în persoana lui aceeași stângăcie și neputință. Dar la ce bun, își spuse el, să renunțăm la instincte *din cauza* aceasta! Ele trebuie ajutate, și rațiunea *de asemenea*, să-și dobândească drepturile, - instinctelor *trebuie* să li se dea ascultare, în vreme ce rațiunea trebuie convinsă să le dea acestora o mână de ajutor, oferindu-le motive întemeiate. Aceasta a fost adevărata *falsitate* a marelui ironic cel plin de mistere; el si-a silit conștiința să se mulțumească cu un soi de autoamăgire: în fond, el a întrezărit caracterul irațional al judecăților morale. - Platon, mai nevinovat în astfel de treburi și lipsit de orice șiretenie plebeiană, și-a investit întreaga energie, - cea mai mare energie investită vreodată de un filozof din vremea aceea! - pentru a-și demonstra sieși că rațiunea și instinctul se îndreaptă de la sine spre *unul* și același țel, spre Bine, spre „Dumnezeu“; iar de la Platon încoace toți teologii și filozofii bat același drum, - și anume, afirmând că până acum, în materie de morală, instinctul sau, după cum îl numesc creștinii, „credința“ sau, cum îl numesc eu, „turma“ a ieșit biruitoare. Ar trebui să facem o excepție în cazul lui Descartes, părintele raționalismului (și, prin urmare, bunicul revoluției), cel care accepta numai și numai autoritatea rațiunii: însă rațiunea este doar o unealtă, iar Descartes s-a dovedit superficial.

192

Cel care a parcurs istoria unei științe particulare, găsește în evoluția ei un fir călăuzitor care duce spre înțelegerea celor mai vechi și mai generale fenomene ale „științei și cunoașterii”: și într-un caz precum și în celălalt s-au dezvoltat în primul rând ipotezele premature, ficțiunile, buna și prosteasca voință de „a crede”, lipsa de neîncredere și de răbdare, - simțurile noastre se deprind prea târziu și niciodată pe de-a-ntregul să constituie organe subtile, fidele și prudente ale cunoașterii. Ochiului nostru îi vine mai ușor să reproducă, în urma unui impuls dat, o imagine ce a fost deja produsă în repetate rânduri, decât să rețină neasemănarea și noutatea unei impresii: ar fi necesară pentru aceasta mai multă putere, mai multă „moralitate”. Ascultarea unui lucru nou îi provoacă urechii o senzație de neplăcere și dificultate; audiem cu greutate o muzică străină. La auzul unei limbi străine, încercăm fără voie să modelăm sunetele auzite în cuvinte care să ne sune mai apropiat și mai familiar: așa a procedat de exemplu germanul de odinioară care auzind cuvântul *arcubalista* l-a transformat în *Armbrust*. Simțurile noastre sunt de asemenea potrivnice și ostile noutății; pretutindeni, chiar și la cele mai „elementare” fenomene ale senzorialității, afectele de teamă, iubire, ură, inclusiv afectul pasiv al leneviei, sunt *dominante*. - La fel precum un cititor din zilele noastre care retine doar câteva cuvinte (sau poate doar silabe) ale unei întregi pagini citite în fugă - el reține la întâmplare vreo cinci cuvinte din douăzeci și „ghicește” sensul probabil al acestora -, tot la fel de puțin exact și complet cercetăm noi cu ochii un arbore în privința frunzișului, crengilor, culorii, formei acestuia; ne vine cu mult mai ușor să ne imaginăm în locul său un fel de aproximație a arborelui. Chiar și în cazul celor mai neobișnuite evenimente procedăm la fel: născocim cea mai mare parte a evenimentului, cu greu putând fi convinși să nu asistăm la desfășurarea vreunui fenomen în chip de „inventatori”. Ce înseamnă toate acestea? Că noi suntem din cap până-n picioare, din moși- strămoși - obișnuiți să *mințim*. Sau, ca să ne exprimăm mai virtuos și mai fățarnic, adică mai agreabil: oamenii sunt mai artiști decât își închipuie. - În decursul unei conversații însuflețite, mi se întâmplă adeseori să văd obrazul interlocutorului meu, fie ca urmare a gândurilor pe care le exprimă, fie a acelor pe care îmi închipui că i le-am suscitāt, conturându-se în față-mi cu o claritate și precizie care depășesc cu mult *puterea* facultăților mele vizuale: - așadar subtilul joc al mușchilor feței și expresia privirii trebuie să fi fost născocite de mine. Probabil că persoana respectivă avea o expresie cu totul diferită, sau poate chiar nici una.

193

Quidquid luce fuit, tenebris agit: dar și contrariul este valabil. Evenimentele trăite în vis, presupunând că acestea se repetă deseori, ajung să facă parte în cele din urmă din inventarul general al sufletului nostru, întocmai ca cele trăite „realmente”: datorită visului, noi devenim mai bogați sau mai săraci, ne împovăram sau ne eliberăm de câte o trebuință, sfârșind, ziua-n amiaza mare, de-a dreptul în clipele cele mai senine ale spiritului nostru lucid, să ne simțim ținuti oarecum în hățuri de către obișnuințele noastre din vis. Presupunând că un om a visat în repetate rânduri că știe să zboare, ajungând să-si închipuie în vis că puterea și meșteșugul zborului îi aparțin în chip de privilegii, ca o fericire strict personală și demnă de invidiat: un astfel de om care visează că poate executa printr-un impuls ușor tot felul de rotiri și întoarceri, cel care cunoaște sentimentul unei anumite ușurințe divine, al unei „înălțări” lipsite de tensiune și efort, al unei „coborâri” lipsite de condescendență și înjosire - lipsite de greutate! - cum ar putea omul care cunoaște astfel de întâmplări și obiceiuri onirice să nu atribuie în cele din urmă, chiar treaz fiind, o altă coloratură și semnificație cuvântului „fericire”! cum ar putea el să nu năzuiască într-un fel *deosebit* la fericire? În comparație cu acest „zbor”, „nălțarea” cea zugrăvită de poeți îi va apărea prea pământeană, prea mușchiuloasă, prea violentă, prea „greoaie”.

194

Deosebirea dintre oameni se manifestă nu numai în diferența dintre judecățile lor de valoare, așadar în deosebirea dintre lucrurile bune pe care ei le consideră demne de urmărit, în valoarea mai mare sau mai mică, adică în ierarhia pe care o stabilesc între valorile de către toți recunoscute, ierarhie în privința căreia ei sunt în dezacord: - această deosebire se manifestă și mai mult în acea *posesiune* a unui lucru, în acea *proprietate* care trece pentru ei drept autentică. În cazul unei femei, de exemplu, pentru un om mai modest posibilitatea de a dispune de trupul acesteia în desfătarea sexuală constituie deja un indiciu satisfăcător și suficient al posesiunii, al proprietății; un altul, mai suspicios și mai pretențios în setea sa de posesiune, își dă seama de caracterul îndoielnic și pur fictiv al unei astfel de proprietăți, și cere dovezi mai subtile, vrând să știe înainte de toate dacă femeia i se dăruiește numai pe sine sau dacă renunță totodată și la ceea ce are sau dorește să aibă: *numai* în acest din urmă caz o va considera el „posedată”. Însă un al treilea nu se va opri nici aici și, în marea lui suspiciune și dorință de posesiune, el se va întreba dacă nu cumva femeia care a renunțat la totul de dragul lui face aceasta pentru un fel de fantomă a sa: el se vrea mai întâi cunoscut temeinic, până un străfundurile sale, pentru a se ști iubit cu adevărat; el îndrăznește să se lase ghicit. De abia atunci o va simți posedată pe de-a-ntregul când ea nu își va mai face iluzii în ceea ce-l privește, când îl va iubi la fel de

mult pentru caracterul său diabolic și tănuita lui aviditate ca și pentru bunătatea, răbdarea și spiritualitatea sa. Unul ar dori să posedă un popor, și pentru atingerea acestui scop toate șarlataniile a la Cagliostro sau Catilina i se par îndreptățite. Un altul, înzestrat cu o sete de posesiune mai rafinată, își spune că „nu-i îngăduit să-i amăgești pe cei asupra cărora vrei să stăpânești“ -, el se irită și își pierde răbdarea la ideea că asupra inimii poporului stăpânește o mască a sa: „trebuie așadar să mă fac cunoscut și, mai întâi, să mă cunosc pe mine însumi!“ La oamenii caritabili și filantropi poate fi întâlnită mai întotdeauna acea grosolană șiretenie prin care, vrând să-l ajute pe careva, ei încep prin a-l ajusta după gustul lor, spunând de pildă că respectivul „merită“ să fie ajutat, că are nevoie tocmai de ajutorul lor, că își va dovedi profunda recunoștință, atașamentul și supușenia pentru o cât de mărunță asistență ce îi va fi acordată, - cu astfel de speculații ei dispun după bunul lor plac de cei strămtorați ca de o proprietate a lor, dorința lor de posesiune fiind de fapt aceea care îi face filantropi și caritabili. Ei se arată geloși de îndată ce actul lor de ajutorare este împiedicat sau preîntâmpinat. Fără să vrea, părinții fac din copiii lor ființe ce li se aseamănă - ei numesc aceasta „educație“ -, în străfundul inimii nici o mamă nu se îndoiește de faptul că în copilul pe care l-a adus pe lume ea posedă o proprietate, nici un tată nu-si contestă dreptul de a-i impune acestuia concepțiile și judecățile *sale* de valoare. Odiuioară, taților li se acorda chiar dreptul să dispună după bunul lor plac de viața sau moartea noului născut (ca de pildă la vechii germani). și precum tatăl, chiar și astăzi încă, dascălul, clasa socială, preotul, prințul văd în fiecare nou-născut un prilej de a-și adjudeca fără șovăială o nouă posesiune. De unde rezultă că...

195

Evreii-popor „născut pentru sclavie“, cum spune Tacit și, împreună cu el, întreaga lume antică, „popor ales între popoare“, după cum spun ei înșiși și o cred, - evreii au realizat acea miraculoasă răsturnare a valorilor grație căreia viața pe pământ a dobândit pentru câteva milenii o atracție nouă și primejdioasă: - profeții lor au contopit într-una singură noțiunile de „bogat“, „păcătos“, „rău“, „violent“, „senzual“, și pentru întâia oară au stigmatizat cuvântul „lume“. În această răsturnare a valorilor (din care face parte și folosirea cuvântului „sărac“ ca sinonim al „sfântului“ și „prietenului“) constă importanța poporului evreu: o dată cu ea începe *revolta sclavilor în domeniul moralei*.

196

Se poate *deduce* că în apropierea soarelui există nenumărate corpuri obscure, - pe care noi nu le vom zări vreodată. Între noi fie spus, aceasta e o pildă; iar un psiholog al moralei citește cele scrise în stele doar ca un limbaj de pilde și semne cu ajutorul căruia multe pot fi trecute sub tăcere.

197

Ne înșelăm completamente în privința animalului de pradă și a omului de pradă (de exemplu Cesare Borgia), ne înșelăm în privința „naturii“ câtă vreme vom mai căuta ceva „maladiv“ în constituția acestor deosebit de sănătoase fiare și plante ale tropicelor, sau dacă vom încerca să găsim în ele chiar un fel de „iad“ înăscut: astfel au procedat aproape toți moraliștii de până acum. Nutresc oare moraliștii, după câte se pare, un sentiment de ură față de junglă și față de tropice? Iar „omul tropical“ trebuie oare discreditat cu orice preț, înfățișându-l fie în chip de boală și degenerare a omului, fie sub forma iadului său propriu și a martirizării de sine? La ce bun? Favorizează aceasta „zonele temperate“? Îi favorizează pe oamenii moderați? Pe cei „morali“? Pe cei mediocri? Atât, ca adăugire la capitolul „Morala în chip de teamă“.

198

Toate aceste morale care se adresează individului în interesul „fericirii“ acestuia, după cum se spune, - ce altceva sunt ele decât propuneri de compromis cu *primejdia* în al cărei cadru decurge viața intimă a individului, rețete împotriva patimilor sale, a predispozițiilor lui bune și rele, în cazul când acestea ar dori să cucerească puterea și să facă pe stăpânii? viclenii și artificii mici și, mari duhbind a râncede leacuri băbești și a înțelepciune muierească; și toate-s în stil baroc și nerezonabil- căci ele se adresează „tuturor“, căci ele generalizează acolo unde nu-i îngăduit să generalizezi-, și ele toate vorbesc absolutist, se consideră absolute și toate trebuie condimentate cu nu puține grăunțe de sare pentru a deveni mai întâi suportabile și uneori chiar ademenitoare, pentru a dobândi un miros picant și primejdios ce amintește mai ales de „lumea cealaltă“: din punct de vedere intelectual toate acestea nu prea au mare valoare, nu-s nici pe departe „știință“, nemaivorbind de „înțelepciune“, ci, s-o spunem încă o dată, s-o spunem de trei ori, ele sunt viclenie, viclenie, viclenie, amestecată cu prostie, prostie, prostie, - fie că e vorba de acea indiferență și răceală de statuie pe care o recomandau și pe care o întrebuințau stoicii ca antidot împotriva arzătoarei nebunii a pasiunilor, sau de acel nu-mai-râde, nu-mai-plânge al lui Spinoza, de atât de naiva sa prescripție de distrugere a pasiunilor cu ajutorul analizei și viviseției; sau de acea reducere a pasiunilor la un grad de mediocritate în care pot fi satisfăcute fără a mai fi periculoase, acesta fiind aristotelismul moralei; însăși morala în chip de

desfătare a pasiunilor într-o formă deliberat diluată și spiritualizată, prin intermediul simbolismului artei, cum ar fi bunăoară muzica sau iubirea de Dumnezeu sau iubirea de oameni de dragul lui Dumnezeu - căci în religie pasiunile dobândesc iarăși drept de cetățenie, cu condiția să - -: și, în sfârșit, chiar acea prevenitoare și zburdalnică abandonare la cheremul pasiunilor pe care au propovăduit-o Hafiz și Goethe, acea îndrăzneță lăsare din mână a hățurilor, acea licentia morum sufletească și trupească îngăduită în mod excepțional bătrânilor și înțelepților cheflii și huhurezi noptatici la care „unde s-a dus mia, ducă-se și suta“. Cele de mai sus de asemenea ca adăugire la capitolul „Morală în chip de teamă“.

199

Admițând faptul că dintotdeauna, de când există oameni, au existat și turme omenești (uniuni sexuale, comunități, triburi, popoare, state, biserici) și mereu un număr deosebit de mare de supuși în raport cu numărul mic al celor care poruncesc, - având în vedere așadar că supunerea este cea care a fost mai cu osebire și cel mai îndelung exercitată și cultivată în rândul oamenilor, putem presupune pe deplin îndreptățit că, în general, în fiecare om se află înăscută trebuința de a se supune, ca un fel de conștiință *formală* care dispune: „tu trebuie să faci neapărat ceva anume, tu trebuie să renunți neapărat la ceva anume“, pe scurt, „tu trebuie“. Această trebuință caută să se satisfacă și să-si umple forma cu un conținut; ea pune mâna și, fără să aleagă prea mult, poftă brutală cum e, apucă pe măsura puterii, nerăbdării și încordării sale, acceptând din partea oricărui poruncitor-părinte, dascăli, legi, prejudecăți sociale, opinie publică - tot ceea ce i se strigă în urechi. Ciudata mărginire a evoluției umane, mersul șovăielnic, târăganat, adeseori regresiv sau bătând pasul pe loc al acesteia se bazează pe faptul că instinctul de turmă al supunerii este cel care se moștenește mai lesne, în dauna artei de a porunci. Dacă ne-am imagina odată exacerbarea acestui instinct până la ultimele sale limite, am duce lipsă în cele din urmă tocmai de oamenii capabili să poruncească și de cei independenți; sau dacă totuși i-am găsi, aceștia ar suferi din pricina unei conștiințe necurate și ar avea nevoie să se amăgească ei înșiși pentru a mai putea porunci: si-ar spune de pildă că nici ei nu fac altceva decât să se supună. Aceasta e adevărata stare de lucruri care dăinuie în Europa zilelor noastre: eu o numesc ipocrizia diriguitorilor. Neștiind să se apere de remușcările conștiinței lor în vreun alt mod, ei se erijează în executanți ai unor ordine antice sau superioare (venite din partea strămoșilor, a constituției, a dreptului, a legii sau a lui Dumnezeu însuși), sau împrumută din mentalitatea de turmă maxime de turmă, dându-se de pildă drept „cel dintâi slujitor al poporului“ sau „instrumente în folosul binelui obștesc“. Pe de altă parte, omul de turmă ai Europei moderne dă să se înțeleagă că soiul său ar fi singurul autorizat la existență și își preamărește calitățile datorită cărora, docil și sociabil, el este util turmei, calitate care, după părerea lui, ar fi de fapt adevăratele virtuți omenești: spiritul de colectivitate, bunăvoința, considerația, hărnicia, cumpătarea, modestia, indulgența, compasiunea. Iar în cazul în care se consideră că berbecul conducător nu poate lipsi din capul turmei, se fac astăzi încercări peste încercări pentru a-i înlocui pe poruncitori cu un grup format din oameni de turmă inteligenți: aceasta e originea, bunăoară, a tuturor constituțiilor reprezentative. Cu toate acestea, pentru a ilustra marea binefacere, marea eliberare de sub o constrângere devenită insuportabilă, pe care o constituie pentru acești europeni de turmă apariția unui stăpân absolut, ne stă la îndemână cea din urmă mare dovadă, și anume, efectul produs de apariția lui Napoleon: - se poate spune chiar că istoria influenței lui Napoleon este istoria fericirii supreme pe care a dobândit-o acest secol prin oamenii săi de valoare și în momentele sale de maximă strălucire.

200

Omul care trăiește într-o epocă de descompunere în care rasele se amestecă de-a valma, omul care poartă așadar în sânge moștenirea unei proveniențe multiple, adică a unor instincte și etaloane de valoare contradictorii și adeseori mai mult decât contradictorii, ce se luptă între ele aproape fără răgaz, - un astfel de om, produs al culturilor târzii și al luminilor refractate este de regulă un individ debil: cea mai fierbinte dorință a sa este ca războiul, el însuși *find* acest război, să ia odată sfârșit; în concordantă cu o medicină și o gândire calmantă (de pildă, epicuriană sau creștină), fericirea i se înfățișează mai cu seamă sub forma unei beatitudini a odihnei, a liniștii, a saturației, a unei definitive unificări, a unui „sabat al sabaturilor“, ca să vorbim pe limba retorului Augustin, cel care a fost el însuși un astfel de om. - Dar în cazul în care, antagonismul și lupta dintr-o astfel de natură acționează ca un stimulent al vieții, ca o atracție în *plus* - și, dacă pe de altă parte, instinctelor puternice și de neîmpăcat li se adaugă, prin moștenire și educație, adevărata măiestrie și subtilitate în lupta dintre ele, așadar stăpânirea de sine, amăgirea de sine: în acest caz vor lua naștere acei oameni-enigmă miraculoși, ființe incomprehensibile și inimaginabile, predestinate biruinței și seducției, și a căror expresie supremă au fost Alcibiade și Cezar (- alături de care aș dori să-l menționez pe Frederic II de Hohenstaufen, *cel dintâi* dintre europeni, după preferințele mele), iar dintre artiști, eventual Leonardo da Vinci. Aceștia au apărut exact în același moment în care tipul debil intra în scenă,

exprimându-si dorința de odihnă: ambele tipuri sunt de nedespărțit și își au originea în cauze comune.

201

Câtă vreme utilitarismul care domnește în evaluările morale continuă să rămână un utilitarism de turmă, câtă vreme privirea este îndreptată exclusiv în direcția conservării obștii, moralitatea fiind căutată tocmai și numai în cele ce par să primejduiască menținerea colectivității: până atunci nu se poate vorbi încă de existența unei „morale a dragostei de semeni“. Chiar dacă admitem că și în această perioadă există deja o practicare constantă și neînsemnată a considerației, compasiunii, echității, îngăduinței, a întraajutorării, chiar dacă admitem că și în acest stadiu de dezvoltare a societății toate acele instincte, desemnate mai apoi cu nume reverențioase în chip de „virtuți“, sunt deja active, - și care vor ajunge în cele din urmă să coincidă aproape în întregime cu noțiunea de „moralitate“: în acea vreme ele încă nu fac parte din domeniul evaluărilor morale - ele sunt deocamdată *extramorale*. În plină epocă romană, de pildă, o acțiune caritabilă nu este considerată nici bună și nici rea, nici morală și nici imorală; dacă ea e totuși lăudată, în această laudă se prea poate amesteca și un fel de desconsiderare involuntară, când acțiunea e comparată cu o alta care servește interesul obștii, al lui *res publica*. În orice caz, „dragostea de semeni“ este întotdeauna ceva secundar, convențional pentru unii, arbitrar și fictiv în comparație cu *teama de semeni*. Din momentul în care structura societății pare să fie bine consolidată și pusă la adăpost de primejdiile exterioare, această teamă de semeni este cea care va deschide iarăși perspective noi evaluărilor morale. Anumite instincte puternice și primejdioase, cum ar fi spiritul întreprinzător, îndrăzneala nebunească, setea de răzbunare, perfidia, rapacitatea, patima puterii, instincte care până acum nu numai că au fost respectate, ca fiind de folos comunității - desigur, sub alte nume decât cele de mai sus -, ci fuseseră de-a dreptul cultivate și selecționate în mod obligatoriu (căci a fost mereu nevoie de ele în ceasurile când obștea era primejduită de dușmani), ajung de-acum să fie resimțite îndoit de puternic în gradul lor de pericolozitate - acum, când le lipsesc direcțiile în care să-și canalizeze energia, -ajungând încetul cu încetul să fie înfierate ca imorale și puse la zidul infamiei. Din acest moment, instinctele și înclinațiile opuse sunt cele care dobândesc în morală loc de onoare; pas cu pas, instinctul de turmă își trage concluziile. În ce măsură primejduiește o anumită opinie, o anumită situație sau pasiune, o anumită voință, o anumită aptitudine starea colectivității și a egalității, iată care va fi de acum înainte punctul de vedere moral: și de astă dată mama moralei continuă să fie teama. Instinctele cele mai înalte și mai viguroase, în pățimașă lor dezlănțuire, îl poartă pe individ cu mult dincolo și deasupra mediocrității și meschinăriei conștiinței de turmă, dând o lovitură de grație vanității obștii, distrugându-i încrederea în sine, zdrobindu-i oarecum șira spinării: prin urmare, tocmai aceste instincte vor fi mai cu osebire înfierate și defăimate. Elevata și independenta lor spiritualitate, voința de solitudine, marea rațiune, ele sunt percepute deja ca niște primejdii; tot ceea ce îl înalță pe individ deasupra turmei, tot ceea ce provoacă spaimă semenului va fi numit de aici înainte *rău*: convingerile egalitariste, moderate, supuse, respectuoase, *mediocritatea* dorințelor capătă acum denumiri și onoruri morale. În fine, în condiții de pace trainică, ocazia și obligația de a forma caractere aspre și dure se împuținează din ce în ce mai mult; și, din acest moment, tulburarea conștiințelor devine o faptă condamabilă, expusă chiar rigorilor legii; o atitudine înaltă de noblețe, de dură responsabilitate de sine ofensează și; totodată, trezește bănuială, „mielul“, și, mai mult decât această; „oia“ dobândesc considerație. Există în istoria societății un punct de frigiditate și de sensibilitate bolnăvicioasă în care societatea însăși ia poziție în favoarea celui care îi provoacă prejudicii, *a criminalului*, și o face cu toată seriozitatea și sinceritatea. A pedepsi: societății, această acțiune i se pare pe undeva nedreaptă, - ideea „pedepsei“ și a „obligativității pedepsei“ fără îndoială că o îndurerează, o înspăimântă. „Nu-i oare de ajuns să-l faci inofensiv? La ce bun să-l mai și pedepsești? Acțiunea însăși a osândirii e înspăimântătoare!“ - o dată cu aceste întrebări, morala de turmă, morala fricii își trage cele din urmă concluzii. Presupunând că ar fi posibilă înlăturarea primejdiei, a cauzelor ce provoacă frica, o dată cu acestea ar fi înlăturată și morala: ea ar înceta să mai fie necesară, ea *însăși s-ar considera* din acel moment inutilă! - Cel care examinează conștiința europeanului zilelor noastre, printre mii de cute și tainițe morale va da mereu peste unul și același imperativ, imperativul fricii de turmă: „noi vremi ca într-o bună zi - să nu mai avem de ce *să ne fie* teamă!“ Într-o bună zi-pretutindeni în Europa vrerea și calea spre această zi bună poartă numele de „progres“.

202

Să repetăm numaidecât ceea ce am mai spus de o sută de ori: căci pentru asemenea adevăruri-pentru adevărurile noastre - azi, urechile sunt lipsite de bunăvoință. Știm prea bine cât este de jignitor să auzi că omul în general este considerat, fără ocolișuri și figuri de stil, un animal printre animale; și nu încapă îndoială că ni se va pune la socoteală aproape ca o *crimă* faptul de a fi folosit neîncetat în referirile noastre la adepții „ideilor moderne“ expresii ca „turmă“, „instincte de turmă“ și altele de acest fel. Dar ce putem face! Noi nu avem de ales: căci tocmai acesta-i noul nostru adevăr. Am constatat că în toate țările Europei, laolaltă cu acelea în care influența europeană e decisivă, s-a ajuns la un acord în privința principalelor judecăți morale: în Europa, vădit, se știe acel lucru pe care Socrate socotea că nu-l știe și cu care anticul și vestitul șarpe de odinioară făgăduise să- i deprindă pe oameni, - azi „se știe“ ce este binele și răul. și firește că va părea anevoie de auzit și de priceput ceea ce afirmăm noi fără încetare: și anume, că lucrul socotit ca fiind cunoscut, cel care, prin ale sale elogii și

dojeni, se autoglorifică și se autoaprobă, nu este altceva decât instinctul animalului de turmă numit om: acest instinct a reușit și izbutește din ce în ce mai bine să-și formeze o breșă, să dobândească o preponderență și o predominare față de alte instincte, aceasta în cadrul unui proces de apropiere și asimilare fiziologică crescândă al cărui simbol îl constituie el însuși. Morala *Europei de astăzi e o morală a animalului de turmă*: - așadar, după cum vedem noi lucrurile, ea nu este decât un anumit fel de morală umană pe lângă care, înaintea căreia, în urma căreia sunt posibile *sau ar trebui să fie* posibile multe alte feluri, și, înainte de toate, morale de un rang *superior*. Însă această morală se opune din toate puterile unei astfel de „posibilități“ și acestui „ar trebui“: îndărătnică și implacabilă, ea spune „eu însămi sunt morală, în afară de mine nu există vreo alta!“ - mai mult decât atât, cu ajutorul unei religii care s-a arătat docilă și lingușitoare față de sublimatele poftite ale turmei, s-a ajuns până acolo încât chiar în instituțiile politice și sociale putem găsi o exprimare din ce în ce mai evidentă a acestei morale: mișcarea *democratică* este moștenitoarea mișcării creștine. Dar tempoul acestei mișcări pare încă mult prea lent, prea somnolent celor nerăbdători, bolnavilor și maniacilor instinctului mai sus amintit, o vedem aceasta din urletul, mereu mai turbat, din rânjelul din ce în ce mai fățiș al câinilor anarhiști care vagabondează în prezent de-a lungul și de-a latul străzilor culturii europene: într-o aparentă contradicție cu harnicii și pașnicii democrați, ideologi ai revoluției, și mai mult cu pseudofilozofii cei neghiobi, cu fanaticii fraternității care își zic socialiști și năzuiesc la o „societate liberă“, ei sunt de fapt cu toții la unison în ura lor fundamentală și instinctivă față de orice altă formă de societate în afara celei de turmă *autonomă* (mergând până la respingerea noțiunilor de „stăpân“ și „slugă“ - *ni dieu ni maître*, spune o lozincă socialistă -); ei sunt la unison în rezistența lor tenace față de orice pretenții individuale, față de orice drepturi individuale, față de orice prerogative (adică, față de toate drepturile: căci atunci când toți sunt egali, nimeni nu mai are nevoie de „drepturi“ -); la unison în suspiciunea lor față de justiția penală (de parcă ea ar constitui o violentare a celor mai slabi, o nedreptate față de consecințele *necesare* ale tuturor societăților anterioare -); dar la unison și în privința religiei milei, a compasiunii față de tot Ceea ce simte, trăiește, pătimește (începând de la animale și până la „Dumnezeu“: - exagerarea pe care o constituie „mila față de Dumnezeu“ aparține unui secol democratic -); la unison cu toții în țipetele nerăbdătoare ale compasiunii, în ura lor de moarte față de suferința în general, în neputința lor aproape muierască de a vedea suferința, de a provoca suferința; la unison în posomoreala și moleșeala care pare să răsfrângă asupra Europei amenințarea unui nou budism; la unison în credința lor în morală compasiunii *generale*, de parcă aceasta ar fi morală în sine, culmea, piscul *cucerit* de oameni, unica speranță a viitorului, consolarea prezentului, marea izbăvire a păcatelor din trecut; la unison cu toții în credința lor în comunitatea cea *mântuitoare*, cu alte cuvinte, în credința în turmă, credința „în sine“...

203

Noi, cei care avem o altă credință, - noi, cei care considerăm mișcarea democratică nu numai o oarecare formă degenerată a organizării politice, ci de-a dreptul o formă de decădere și diminuare a omului, care îl coboară pe acesta la un stadiu de mediocritate și degradare valorică: încotro trebuie-va să ne îndreptăm noi speranțele? - Spre *noii filozofi*, căci nu avem altă alegere; spre spiritele îndeajuns de viguroase și de originale, în stare să impulsioneze evaluările contradictorii și să reconsidere, să răstoarne „valorile eterne“; spre premergători, spre oamenii viitorului care să înăsprească în prezent constrângerea și să strângă puternic nodurile ce vor orienta vrerea mileniilor pe drumuri noi. Pentru a propovădui omului un viitor omenesc care să fie clădit pe măsura *voinței* sale, care să depindă de o vrere umană, pentru a pregăti acțiuni temerare, experiențe colective de educație și selecție menite să pună capăt oribilei dominații a absurdului și hazardului denumit până acum „istorie“ - absurditatea „majorității absolute“ nu este decât cea mai recentă formă a sa - ; pentru toate acestea va fi trebuință de un neam nou de filozofi și de comandanți, de oameni la vederea cărora toate spiritele tănuite, teribile și binevoitoare ce au existat vreodată pe pământ trebuie-vor să pălească și să se pipernicească. Imaginea unor astfel de conducători e cea care plutește în fața ochilor *noștri*: - mi-e îngăduit s-o spun cu voce tare, voi, spirite libere? Circumstanțele prielnice apariției lor, circumstanțe ce vor trebui să fie în parte create, în parte utilizate; încercarea presupuselor căi ce pot înălța un suflet la un asemenea grad de elevație și de putere încât să resimtă obligativitatea asumării acestei sarcini; o răsturnare a valorilor sub a cărei nouă presiune și baros nou se modelează o conștiință, o inimă se preschimbă în bronz, pentru a putea îndura greutatea unei asemenea *responsabilități*; pe de altă parte, necesitatea apariției unor astfel de conducători, îngrozitoare primejdie că aceștia ar putea să nu apară sau să nu izbutească sau să degenereze - iată, acestea sunt adevăratele *noastre* temeuri de îngrijorare și întristare, voi le cunoașteți, spirite libere? acestea sunt îngreunările, îndepărtatele gânduri și furtuni ce trec peste bolta vieții noastre. Cu greu se poate găsi vreo durere mai cumplită decât cea pe care ti-o provoacă vederea, ghicirea, simțirea unui om excepțional care s-a rătăcit de pe drumul său și a degenerat: însă cel care are vederea într-atât de ascuțită, calitate rară, încât poate zări primejdia universală ce decurge din faptul că însuși „omul“ *a. degenerat*, cel care, asemeni nouă, și-a dat seama

de monstruosul hazard care s-a jucat până acum cu viitorul omenesc după bunul său plac, - un joc la care n-a luat parte vreo altă mână și nici măcar vreun „deget al lui Dumnezeu“! - cel care ghicește destinul adăstând în imbecila naivitate și în neroada credulitate a „ideilor moderne“ și, mai mult decât atât, în întreaga morală creștină a Europei: acela suferă de o angoasă ce nu poate fi asemuită cu vreo alta, - dintr-o *singură* privire, el înțelege tot ceea ce *s-ar mai putea obține* din partea omului printr-o concentrare și intensificare favo-rabilă a puterilor și sarcinilor acestuia; cu întreaga bună-știință a conștiinței sale, el știe că omul nu este încă secătuit de supremele sale posibilități și că deseori tipul uman s-a aflat în fața misterioaselor hotărâri și a căilor noi: - și mai temeinic decât acestea, din cele mai dureroase amintiri ale sale, el știe cât de jalnice au fost opreliștile de care s-a zdrobit și s-a frânt, din pricina cărora s-a scufundat și s-a ticăloșit câte-un om de cel mai ales rang pornit pe calea devenirii sale. *Degenerarea generală a omului*, care duce la o specie în care bătăranii și nerozii socialiști îl văd pe „omul viitorului“, omul lor, idealul lor! - această diminuare și degenerare a omului într-un dobitoc de turmă desăvârșit (sau, cum îl numesc ei, într-un om al „societății libere“), această animalizare a omului, transformarea oamenilor în gănganii cu drepturi și pretenții egale, da, acestea sunt, fără îndoială, *posibile!* Cel care a parcurs vreo-dată cu gândul până la capăt această posibilitate, cunoaște de-acum un dezgust în plus față de restul oamenilor, - și, poate, și o nouă *îndatorire!* -

Partea a șasea: noi, savanții

204

Cu tot riscul la care mă expun prin faptul că și în acest domeniu deprinderea de a moraliza se arată a fi ceea ce a fost dintotdeauna - și anume, o nestrămutată năzuință spre *montrer ses plaies*, după cum spune Balzac-, aș dori să-mi exprim împotrivirea față de o anumită mutație valorică nedreaptă și dăunătoare ce amenință să se stabilească în zilele noastre, pe neobservate și cu cugetul împăcat, în problema priorității dintre știință și filozofie. Sunt de părere că, bazându-te pe propria-ți experiență-oare „experiență“ înseamnă întotdeauna, după cum îmi pare mie, o experiență neplăcută? - ar trebui să ai dreptul de a-ti spune părerea în cazul unei probleme atât de importante cum este aceea a priorității: aceasta, pentru a nu vorbi precum orbii despre culori sau precum femeile și artiștii care iau poziție *împotriva* științei („ah, știința asta afurisită care se vâra în toate *dedesubturile!*“, suspină instinctul și pudoarea lor -). Proclamația de independentă a omului de știință, emanciparea lui față de filozofie este una din consecințele mai subtile ale rânduiei și neorânduiei democratice: pretutindeni autoglorificarea și îngâmfarea savantului se află azi în plină înflorire și în cea mai frumoasă primăvară a lor ceea ce nu înseamnă nici pe departe că în acest caz lauda de sine miroase a bine. „Jos cu toți stăpânii!“ și aici instinctul plebeian își face auzit strigătul; după ce a reușit din plin să se elibereze de sub stăpânirea teologiei căreia i-a fost prea îndelung „slujnică“, știința se străduiește acum, plină de aroganță și lipsită de judecată, să prescrie legi filozofiei și să facă la rândul ei pe „stăpânul“ - ce tot spun! pe *filozoful*. Memoria mea memoria unui om de știință, dacă nu vă e cu supărare! - este doldora de trufașele naivități auzite din gura tinerilor naturaliști și medicilor vârstnici cu privire la filozofie și la filozofi (nemaivorbind de cei mai erudiți și cei mai înfumurați savanți dintre toți, filologii și dascălii, cei care sunt astfel prin însăși meseria lor -). Iată-l pe specialistul gură-cască, cel care s-a împotrivit instinctiv tuturor îndatoririlor și aptitudinilor de sintetizare; iată-l pe harnicul muncitor care, intrând în lăcașul sufletesc al filozofului, a fost amețit de o mireasmă de *otium* și de opulență aristocratică, care l-a făcut să se simtă păgubit și depreciat. Iată-l pe omul utilitarist care, din pricina daltonismului său, nu vede în filozofie decât un șir de sisteme *contestate* și o risipă revoltătoare care „nu e de folos“ nimănui. Ici apare la suprafață teama de un misticism deghizat și de o reglementare a granițelor cunoașterii; colo, disprețul față de anumiți filozofi, dispreț generalizat fără voie față de filozofie în general. În sfârșit, cel mai frecvent, la tinerii savanți am descoperit îndărătul unui dispreț vanitos față de filozofie influența nefastă a unui filozof însuși căruia nu i s-au supus cu totul, fără să se poată însă sustrage sentințelor și evaluărilor sale disprețuitoare cu privire la ceilalți filozofi: - rezultatul fiind o bestilitate față de toate filozofiile. (Aceasta îmi pare să fi fost bunăoară influența lui Schopenhauer asupra Germaniei contemporane: - prin furia sa lipsită de inteligență manifestată față de Hegel, el a reușit să rupă legăturile dintre întreaga nouă generație germană și cultura germană, cultură care, considerată în totalitatea ei, a constituit totuși o culme a subtilității profetice în ceea ce privește *simțul istoric*: dar tocmai în acest domeniu Schopenhauer, el însuși, era de o sărăcie, insensibilitate și negermanism duse până la geniu.) În general și privind lucrurile în mare, se prea poate că înainte de toate omenescul, prea-omenescul, pe scurt mizeria noilor filozofi înșiși a fost cea care a ruinat din temelii respectul datorat filozofiei și a deschis porțile în fața instinctelor plebeiene. Să recunoaștem dar în ce măsură lumea noastră modernă s-a îndepărtat de geniul unui Heraclit, al unui Platon, al unui Empedocle și de al tuturor celorlalți pustnici admirabili ai spiritului, gânditori de viță regească; să recunoaștem cât de *îndreptățit* este un oarecare brav om de

știință să se considere de soi și de vită mai nobilă, pus față-n față cu astfel de reprezentanți ai filozofiei purtați astăzi când în sus, când în jos de valorile modei - ca de exemplu, în Germania, cei doi lei din Berlin, anarhistul Eugen Dühring și amalgamistul Eduard von Hartmann. Optica acestor filozofi corciți care își zic „realiști“ sau „pozitiviști“ este capabilă să sădească o neîncredere primejdiosă în sufletul oricărui savant tânăr și ambițios: în cel mai bun caz, toți acești „filozofi“ sunt ei înșiși savanți și specialiști, aceasta e un fapt bătător la ochi! - cu toții, ei sunt niște înfrânți *readuși* sub obediența științei, oameni care au pretins odinioară *mai* mult de la ei înșiși, fără să fi avut însă vreun drept la acest „mai mult“ și la responsabilitatea pe care o incumbă - și care acum onorabili, înverșunați și dornici de răzbunare, își manifestă prin vorbă și faptă *necredința* în misiunea suverană și în suveranitatea filozofiei. În fine: cum ar putea fi altfel! Știința se află astăzi în plină înflorire, iar pe față i s-a așternut expresia unei conștiințe împăcate, în vreme ce din întreaga filozofie modernă, decăzută încetul cu încetul, s-a menținut doar o rămășiță care provoacă astăzi neîncredere și indispoziție, dacă nu chiar batjocură și compătimire. Filozofia redusă la o „teorie a cunoașterii“, în fapt cu nimic mai mult decât o timidă epochistică și o doctrină a abstinencei: o filozofie care nu cutează să treacă pragul și, scrupuloasă, își *refuză* dreptul la intrare - aceasta e o filozofie aflată pe punctul de a-și da duhul, e un sfârșit, o agonie, ceva care inspiră milă. Cum ar putea o astfel de filozofie să domine!

205

Primejdiile care amenință dezvoltarea filozofului au devenit în zilele noastre într-atât de multiple încât ne fac să ne îndoim că acest fruct s-ar mai putea coace vreodată. Perimetrul de construcție și înălțimea turlor științei au crescut enorm, mărindu-se totodată și probabilitatea ca filozoful să ostenească deja în cursul uceniciei sale sau să se lase fixat undeva într-un anumit domeniu, să se „specializeze“: astfel că el nu va mai ajunge vreodată în înaltul care îi este hărăzit și de unde ar putea cuprinde cu privirea toate cele ce se află în urma, împrejurul, *dedesubtul* său. Sau, de va ajunge totuși la țintă, va fi prea târziu, căci cei mai frumoși ani ai săi și întreaga sa putere se vor fi irosit în zadar; vătămat, înăsprit, degenerat, privirile și judecățile sale de ansamblu nu vor mai însemna mare lucru. Poate că tocmai finețea conștiinței sale intelectuale este cea care îl face să șovăie pe drumul său și să întârzie; îi este teamă de puterea de seducție a diletantismului, îi este teamă să se prefacă într-o insectă cu mii de picioare și tentacule; el știe prea bine că cel care si-a pierdut respectul față de sine însuși nu mai poate porunci, nu mai poate conduce, nici măcar în domeniul cunoașterii: căci ar trebui să consimtă la a deveni un mare comediant, un Cagliostro al filozofiei, un vrăjitor care să momească spiritele precum flautistul din poveste, pe scurt, ar trebui să devină un seducător. La urma urmei, aceasta e o problemă de gust: sau poate, chiar o problemă de conștiință. Iar pentru a dubla dificultățile care se acumulează în fața filozofului, se mai adaugă și aceea că el își revendică sieși un Da sau un Nu, o sentință cu privire la viață și la valoarea acesteia, și nu cu privire la științe, - dificultatea pe care o presupune faptul că el se deprinde anevoie să creadă că ar avea dreptul sau, mai mult, îndatorirea acestei sentințe, trebuind adeseori să treacă șovăitor, neîncrezător și în vârful picioarelor prin cele mai vaste - și poate, cele mai tulburătoare, cele mai nimicitoare aventuri, pentru a afla calea ce duce spre dobândirea aceluși drept și a acelei credințe. De fapt, vulgul l-a nesocotit vreme îndelungată pe filozof, confundându-l fie cu omul de știință și savantul ideal, fie cu misticul fanatic evadat din strânsoarea moralei, „îndepărtat de lume“ și îmbătat de dumnezeire; și chiar dacă în zilele noastre se spune despre cineva, în chip de laudă, că ar trăi „ca un înțelept“ sau „ca un filozof“, aceasta nu înseamnă nimic mai mult decât „prudent și retras“. Înțelepciune: în mintea plebei, ea pare să fie un fel de refugiu, un mijloc și un truc nimerit pentru a o scoate la capăt și a ieși cu fața curată dintr-un joc periculos: însă filozoful adevărat - astfel îl vedem noi, prieteni ai mei? el trăiește „nefilozofic“, „neînțelept“ și, mai ales, *imprudent*, resimțind povara și obligația sutelor de tentative și tentații ale vieții: - el își riscă viața neîncetat, el joacă jocul cel periculos...

206

În comparație cu un geniu, cu alte cuvinte, cu o ființă care e fie că *procreează*, fie că dă *naștere*, ambele expresii luate în sensurile lor cele mai cuprinzătoare -, savantul, omul de știință obișnuit are întotdeauna ceva care amintește de o fată bătrână: ca și ea, el este un ignorant în privința celor două atribuții, cele mai prețioase care îi revin ființei umane. E adevărat că amândurora, savantului ca și fetei bătrâne, li se acordă, oarecum în chip de despăgubire, un fel de considerație - a se accentua în aceste cazuri cuvântul considerație - însoțită, din pricina obligativității acestei concesi, de același adaos de indispoziție. Să cercetăm lucrurile mai îndeaproape: ce este omul de știință? În primul rând, un om de soi nearistocratic, înzestrat cu virtuțile unei rase nearistocratice, adică a unor oameni incapabili de dominație, lipsiți de autoritate și totodată insuficienți lor înșiși: savantul este dotat cu hărnicie, cu o docilă resemnare în privința locului său pe scara socială, cu ponderație și moderație în privința aptitudinilor și necesităților, el posedă instinctul de a-i ghici pe cei asemeni lui și de a le intui trebuințele, ca de pildă acel dram de independență, bucățica de pajiște verde fără de care nu poate

exista liniștea necesară muncii, pretenția de a fi stimat și apreciat (ceea ce presupune mai întâi și pe deasupra posibilitatea de a fi cunoscut și recunoscut -), aureola unui bun renume, dorința certificării neîncetate a valorii și utilității sale, prin care trebuie să fie biruită *neîncrederea* interioară care renaște mereu în străfundul inimii tuturor oamenilor lipsiți de independență și a tuturor animalelor de turmă. Fiind de soi nearistocratic, savantul suferă firește de bolile și proastele maniere specifice acestuia: el este burdușit cu invidie meschină, iar ochii săi au agerimea ochilor linxului când trebuie să zărească slăbiciunile celor care îi sunt superiori și la nivelul cărora nu poate parveni. El este prietenos, dar prietenia lui îți vine în întâmpinare doar la pas, și nu se *revarsă*.; iar tocmai în fața oamenilor marelui torent el rămâne înghețat și rezervat, - ochii îi devin atunci lacuri netede și respingătoare pe oglinda cărora nu se mai încrețește unda nici unui entuziasm, a nici unei simpatii. Cauza celor mai rele și mai primejdioase fapte de care este capabil un savant sălășluește în el însuși, în conștiința mediocrității soiului din care face parte: și anume, în acel iezuitism al mediocrității care acționează instinctiv cu scopul de a nimici omul de excepție, căutând să rupă sau - mai degrabă! - să destindă toate arcurile încordate. Firește, este vorba de o destindere precaută, cu mâna grijulie -, destinderea arcului cu o prietenoasă compasiune: aceasta-i adevărata artă a iezuitismului care s-a priceput întotdeauna să dea impresia unei religii a milei.

207

Cât ar fi de mare recunoștința pe care i-o datorăm întotdeauna spiritului *obiectiv* - și căruia dintre noi nu i s-a făcut măcar o dată lehamite de moarte de întreaga subiectivitate și de blestemata ei *ipsissimozitate?* -, în cele din urmă va trebui să ne deprindem cu prudența și față de această pornire de recunoștință și să stăvilim excesul prin care, în ultima vreme, detașarea și depersonalizarea spiritului este preamărită oarecum în chip de scop în sine, de mântuire și transfigurare: astfel se petrec lucrurile în cadrul scolii pesimiste care, desigur, are motive temeinice să acorde la rândul ei onorurile supreme „cunoașterii dezinteresate“. Omul obiectiv, cel care spre deosebire de pesimist nu blestemă și nu ocărăște, savantul *ideal* în care, după înmiite eșecuri totale sau parțiale, instinctul științific ajunge în sfârșit să crească și să înflorească, acest om este fără îndoială unul din cele mai prețioase instrumente din câte există: însă el trebuie să fie mânuit de un altul mai puternic. El este doar o unealtă, s-o spunem pe șleau: el este *o oglindă*, - și nu un „scop în sine“. Omul obiectiv este cu adevărat o oglindă: obișnuit să se supună tuturor celor doritoare să fie cunoscute, lipsit de vreo altă plăcere în afară de aceea pe care i-o oferă cunoașterea, de „oglundirea“ lor; - el așteaptă evenimentele și se așterne în față-le cu gingășie, pentru ca suprafața și epiderma sa să rețină chiar și cele mai ușoare urme, cele mai fugare atingeri ale ființelor imateriale. Restul de „personalitate“ care îi mai rămâne i se pare omului obiectiv ca fiind ceva întâmplător, adesea arbitrar, și mai adesea inoportun: într-atât s-a preschimbat el într-un loc de trecere și reflectare a formelor și întâmplărilor străine. Încercând să-și schimbe firul gândurilor și să reflecteze la „sine“, o face cu efort și nu arareori, fals; se confundă lesne pe sine însuși cu altcineva, se înșeală în privința propriilor sale necesități, acesta fiind singurul domeniu în care dă dovadă de lipsă de finețe și de neglijență. Poate că îl chinuie vreo boală sau atmosfera înăbușitoare și meschină în care este silit să trăiască alături de soția și de prietenii săi, sau poate că resimte lipsa unor camarazi sau a unei companii, da. el se constrânge chiar să mediteze asupra propriului său chin: zadarnic! Gândurile sale au și pornit-o aiurea, divagând spre vreun caz *mai general*, iar a doua zi el știe tot atât de puțin ca și ieri cum să-si amelioreze situația. El si-a pierdut seriozitatea față de sine, și nici timp nu are la îndemână: el e senin, dar nu din lipsă de griji, ci din lipsă de dexteritate și de aplicație pentru grijile *sale*. Obiceiul de a le veni tuturor lucrurilor și întâmplărilor în întâmpinare, radioasa și spontana ospitalitate pe care o oferă tuturor celor pe care îi întâlnește, bunăvoința lipsită de menajamente, primejdioasa lui nepăsare față de un Da sau un Nu; ah, de câte ori trebuie el să se căiască din pricina virtuților sale! - fiind om, devine prea lesne un *caput mortuum* al acestor virtuți. Dacă se cere din partea lui iubire sau ură, - și mă gândesc la înțelesul pe care îl dau acestor cuvinte Dumnezeu, femeia și animalul -, : în ceea ce îl privește, va face tot ce poate și va da cât poate. Dar nu trebuie să ne surprindă dacă acest „tot“ nu va fi prea mult, - și dacă tocmai aici el se va dovedi neautentic, fragil, îndoielnic și sfărâmicios. Iubirea lui e lipsită de veridicitate, ura lui e artificială, fiind mai degrabă un *tour de force*, o vanitate meschină, o exagerare neglijabilă. El se dovedește veridic numai în măsura în care i se îngăduie să fie obiectiv: seninul său totalism este singurul domeniu în care continuă să acționeze conform „naturii“ și, anume, „natural“. Sufletul său veșnic neted de oglindă nu se mai pricepe să afirme, și nici să infirme; el nici nu poruncește, nici nu deranjează. Je *ne meprise presque rien* - spune el într-un glas cu Leibniz: nu treceți cu vederea și nu subestimați cuvântul *presque!* De asemenea, omul obiectiv nu constituie un model demn de urmat; el nu este nici premergătorul, nici urmașul cuiva; el se situează în general mult prea la distanță pentru a mai avea vreun motiv să ia poziție de partea Binelui sau a Răului. Confundându-l multă vreme cu *filozoful*, cu educatorul cezarian, tiran al culturii, i s-a acordat prin aceasta o cinstire nemeritată și nu s-a observat ceea ce are mai esențial, -faptul că el este o unealtă, un exemplar de sclav, firește nu unul

oarecare, ci unul de cel mai ales soi, dar ca. valoare în sine, o nulitate--presque *rien!* Omul obiectiv este un mecanism, un instrument de măsură prețios, ușor vulnerabil și deregabil, o capodoperă a artei oglinzilor, care trebuie menajată și prețuită; însă el nu reprezintă un tel, nu este o împlinire sau o deschidere, nici vreun individ complementar prin care se justifică restul existenței, el nu este un sfârșit - și cu atât mai puțin un început, o zămislire și o cauză primă, în el nu există nimic vajnic, viguros, sigur de sine, dornic de dominație: el este mai degrabă un balon sensibil, umflat, fin și schimbător care trebuie să aștepte un conținut și o formă după care să se poată „modela“, - de obicei, el este un om lipsit de formă și de conținut, un om „dezinteresat“. În *parenthesi* fie spus, el este și pentru femei o cantitate negliabilă.

208

Dacă în zilele noastre un filozof dă de înțeles că nu este un sceptic, - nădăjduiesc că din descrierea de mai sus a spiritului obiectiv a reieșit aceasta - nu va fi agreat de nimeni; toți îl vor privi cu un fel de timiditate, vor dori să-i pună nenumărate întrebări... Până și cei mai temători ascultători, numeroși azi ca frunza și iarba, îl vor considera de acum înainte primejdios. Auzindu-l cum tăgăduiește scepticismul, ei se vor comporta de parcă la urechile lor ar fi ajuns din depărtări un zgomot amenințător, de parcă s-ar fi experimentat pe undeva un nou explozibil, vreo dinamică a spiritului, poate un fel de nihilină rusească recent descoperită, un pesimism bonae voluntatis care nu se mulțumește să pronunțe Nu-ul, să-l voiască, ci - oribilă idee! - îl și *înfăptuiește*. Împotriva acestui soi de „bunăvoință“ - care este o vrere reală și efectivă de negare a vieții - se recomandă scepticismul, unanim recunoscut ca fiind cel mai bun somnifer și calmant din câte există astăzi, dulcea, buna sămânță de mac a scepticismului cel adormitor de conștiință; iar medicii timpurilor pe care le trăim nu se dau în lături să-l prescrie însuși pe Hamlet în rețetele lor, ca pe un remediu împotriva „spiritului“ și a larmei sale subterane. „Nu-s oare îndeajuns de pline toate urechile de zgomote supărătoare? spune scepticul, adept al liniștii și totodată, un fel de agent al ordinii publice: acest Nu care răzbate de sub pământ e îngrozitor! Tăceți odată, cârțițe pesimiste!“ Căci scepticul, creatură delicată, se înspăimântă și de o adiere; conștiința sa este învățată să tresară la fiecare Nu, și chiar un Da răspicat și dur îl face să tresalte ca mușcat. Da! și Nu! - acestea i se par potrivnice moralei; lui îi place, dimpotrivă, să-și sărbătorească virtutea printr-o nobilă abținere, zicând bunăoară într-un glas cu Montaigne: „ce știu eu?“ Sau cu Socrate: „eu știu că nu știu nimic.“ Sau: „aici nu mă încumet să încerc, aici nici o poartă nu se deschide în față-mi.“ Sau: „de vreme ce e deschisă, la ce bun să intru de îndată?“ Sau: „ce nevoie avem noi de toate aceste ipoteze pripite? Se prea poate că renunțarea la toate ipotezele să fie o dovadă de bun-gust. Trebuie oare să îndreptați de îndată și cu orice preț toate cele încovoiate? Toate găurile trebuie neapărat astupate cu ceva câlți? La ce bun graba asta? Timpul n-are timp? O, împielitaților, nu puteți *aștepta* un pic? Chiar și incertitudinea își are farmecul ei, chiar și Sfinxul e o Circe, chiar și Circe a fost o filozoafă.“ - Astfel se consolează un sceptic; și cu adevărat, el are trebuință de un pic de consolare. Căci scepticismul este expresia cea mai spirituală a unei anumite structuri fiziologice frecvente, denumită în limbaj comun debilitate nervoasă și maladivitate; ea apare de fiecare dată când între rase sau clase îndelung separate se produce o încrucișare decisivă și bruscă. În ființa noii generații, căreia prin sângele moștenit i s-au transmis ereditare norme și valori diferite, totul este neliniște, dezordine, îndoială, experiment; energiile cele mai puternice devin o frână, virtuțile însele se împiedică reciproc în procesul de creștere și fortificare, trupului și sufletului îi lipsesc echilibrul, centrul de greutate, siguranța poziției perpendiculare. Dar lucrul care se îmbolnăvește și degenerază cel mai profund în cazul unor astfel de corcitură este *voința*: ei ignoră totalmente independența în luarea hotărârilor, nu mai cunosc îndrăzneța plăcere de a voi, - chiar și în visele lor, ei se îndoiesc de existența „liberului arbitru“. Din această cauză, Europa de astăzi, scenă a unor tentative absurde și bruște de amestecare radicală a claselor și *prin urmare* și a raselor, este pătrunsă din cap până-n picioare de un scepticism când nerăbdător și pofticios care zboară din floare-n-floare, când sumbru ca un nor saturat de semne de întrebare, - și-i sătul adeseori de propria-i vrere, sătul de moarte! Para-lizarea voinței: oriunde te uiți, dai peste acest infirm! Și adeseori e și sulemenit! Și încă ce ademenitor! EI are la îndemână cele mai frumoase găтели și costumații pentru a-și ascunde boala; de pildă, mai toate cele etalate în vitrine sub etichete ca „obiectivitate“, „spirit științific“, „*l'art pour l'art*“; „cunoaștere pură și liberă“, care nu sunt altceva decât scepticism împopoțonat și paralizare a voinței, acesta e diagnosticul pe care l-am stabilit eu maladiei europene. - Maladia voinței s-a răspândit în mod inegal pe teritoriul Europei: manifestându-se cel mai virulent și mai multiplu în țările cu cea mai veche cultură, ea dispare pe măsură ce „barbarul“ își revendică încă - sau iarăși - drepturile, ascuns sub veșmintele șlampete ale civilizației occidentale. Așadar Franța de astăzi e țara în care voința este cel mai grav bolnavă, fapt la fel de lesne de dedus ca și de constatat; Franța, care a dat dovadă întotdeauna de o magistrală dexteritate în a-și preschimba până și funestele impasuri spirituale în farmec și seducție, își exercită astăzi asupra Europei dominația culturală în chip de scoală și expoziție a tuturor vrăjitorilor scepticismului. În Germania tăria de a voi și vrerea exercitării unei

voințe îndelungate este oarecum mai puternică, iar în nordul Germaniei și mai puternică decât în centru; considerabil mai puternică în Anglia, Spania și Corsica, însoțită fie de flegmă, fie de îndărătnicie, - fără a mai pomeni de Italia care e prea tânără ca să știe ce vrea, și care trebuie să dovedească mai întâi că este capabilă să vrea -, această energie este însă cea mai puternică și uimitoare în acel imens Imperiu de mijloc unde Europa este oarecum resorbită de Asia, și anume în Rusia. Acolo s-a agonisit și s-a acumulat de multă vreme tăria de a voi, acolo vrerea așteaptă nu se știe de-i vrere de negare sau de afirmare -, așteaptă amenințatoare să fie eliberată, ca să împrumutăm de la fizicienii zilelor noastre expresia lor predilectă. Pentru ca Europa să scape de cea mai mare primejdie a sa nu ar fi suficiente doar niște războaie în India și conflicte în Asia, ci ar fi nevoie și de revoluții interne, de fărâmițarea Imperiului în mici teritorii și, mai ales, de introducerea imbecilității parlamentare, laolaltă cu obligația valabilă pentru fiecare de a-și citi ziarul la micul dejun. Nu spun că acestea ar fi de dorit: mi-ar fi pe plac mai degrabă contrariul lor, - mă gândesc la o sporire a primejdiei din partea Rusiei care să determine Europa de a deveni la rândul ei la fel de amenințatoare, și anume de a-și dobândi o *voință unică* cu ajutorul unei noi caste care să domine Europa, o voință îndelungă, teribilă, proprie, care să-și poată fixa teluri peste milenii: - o dată cu aceasta s-ar încheia în sfârșit îndelung urzita comedie a fărâmițării ei statale și, totodată, împetrișarea sa de dinastii și democrații. S-a dus vremea politicii mărunte: secolul viitor aduce cu sine lupta pentru dominația mondială, - *obligativitatea* mării politici.

209

În ce măsură noua eră războinică în care noi, europenii, am intrat în chip vădit va favoriza poate și dezvoltarea unui nou fel de scepticism, mai viguros, iată o problemă asupra căreia aș vrea să mă pronunț deocamdată doar printr-o pildă, pe care cunoscătorii istoriei germane o vor înțelege de îndată. Fanaticul admirator al grenadierilor chipeși și înalți, cel care, fiind rege al Prusiei, a dat viață unui geniu militar și sceptic - și, prin aceasta, în fond, germanului de tip nou care se afla tocmai într-o victorioasă ascensiune - discutabilul și trăsnițul părinte al lui Frederic cel Mare posedea pe undeva el însuși gheara și grifura norocoasă a geniului: el știa de ce anume ducea lipsă Germania pe vremea aceea, lipsă de o sută de ori mai neliniștitoare și mai presantă decât cea a culturii și a formelor sociale, - aversiunea lui față de tânărul Frederic provenea dintr-o profundă teamă instinctivă. *Lipseau bărbații*: iar el bănuia, necăjindu-se amarnic, că propriu-i fiu nu era îndeajuns de viril. S-a înșelat în această privință: dar cine oare au s-ar fi înșelat în locul lui? își vedea fiul căzând în mrejele ateismului, a esprit-ului și a frivolității voluptuoase a francezilor spirituali: ghici îndărătul acestora pe marele vampir, păianjenul scepticismului; bănuia starea jalnică și incurabilă a unei inimi care nu mai e îndeajuns de dură nici pentru Rău și nici pentru Bine, a unei voințe zdrobite care nu mai poruncește, nu mai *poate* porunci. Între timp însă în fiul său se înfiripa noul scepticism, unul mai primejdios și mai dur-favorizat, cine știe *în ce măsură*, tocmai de ura paternă și de melancolia glacială a unei voințe solitare? -, scepticismul virilității temerare, îndeaproape înrudit cu geniul războiului și al cuceririi, care și-a făcut cea dintâi apariție în Germania în persoana lui Frederic cel Mare. Acest scepticism disprețuiește și, cu toate acestea, acaparează; el subminează și ia în posesie; nu crede, dar nu-si pierde credința în sine; acordă spiritului o libertate primejdioasă, dar își înfrânează inima cu severitate; aceasta este forma *germană* a scepticismului care, sub înfățișarea unui fredericianism permanent, intensificat și spiritualizat, a ținut Europa o bună bucată de vreme sub dominația spiritului german și a suspiciunii sale critice și istorice. Mulțumită caracterului viril, invincibil și tenace al marilor filologi și istorici germani (care, dacă examinăm lucrurile cu luare-aminte, au fost totodată și artiști ai distrugerii și dezintegrării, fără excepție), în muzică și în filozofie s-a consolidat treptat, în ciuda oricărui romantism, o concepție nouă despre spiritul german, concepție în care trăsăturile scepticismului viril se reliefa în mod evident: aceasta bunăoară sub forma unei îndrăzneli a privirii, a cutezanței și durității mâinii care disecă, a voinței perseverente de a întreprinde călătorii primejdioase de descoperire, expediții spirituale în regiuni polare vegheate de ceruri pustii și amenințatoare. Probabil că au motive întemeiate cei care, fiind oameni de omenie cu inima caldă și spiritul superficial, își fac cruce tocmai în fața acestui spirit: *cet esprit fataliste, ironique, mephistophelique* îl numește, nu fără înfiorare, Michelet. Însă dacă vrem să resimțim cât de mult ne onorează această teamă de „virilitate“ în spiritul german, prin care Europa a fost trezită din a sa „toropeală dogmatică“, să ne aducem aminte de concepția precedentă care trebuia depășită cu ajutorul celei noi, - să ne amintim că n-a trecut prea multă vreme de când, cu o arogantă dezlănțuită, o femeie masculinizată îndrăzne să-i recomande pe germani simpatiei Europei, prezentându-i în chip de poetași prostănaci, blânzi, cu inima de aur și voința de cârpă. Să înțelegem în sfârșit pe de-a-ntregul uimirea lui Napoleon în momentul în care l-a întâlnit pe Goethe: ea oglindește ideea pe care și-o făcuse lumea secole de-a rândul în privința „spiritu-lui german“. „*Voila un homme!*“ - cu alte cuvinte: „iată un bărbat în carne și oase! Și eu care mă așteptam să văd doar un neamț!“

210

Presupunând așadar că imaginea filozofilor viitorului conține vreo trăsătură care să indice posibilitatea ca aceștia să fie sceptici în sensul arătat mai sus, prin aceasta ar fi desemnată doar o anumită particularitate a lor - și nu ei înșiși. La fel de îndreptățit ei s-ar putea să-și zică critici; și cu siguranță că vor fi experimentatori. Prin numele cu care am îndrăznit să-i botez am subliniat deja categoric vocația pentru experiment și plăcerea pe care o află în el acești filozofi: să fie oare aceasta din cauză că, fiind critici din cap până-n picioare, ei vor dori să se slujească de experiment într-un sens nou, poate mai larg sau mai primejdios? Trebuie-vor ei, posedați de pasiunea cunoașterii, să depășească cu cutezătoarele și dureroasele lor experiențe limitele încuviințate de gustul milos și moleșit al unui secol democratic? - Nu încape nici o îndoială: acești oameni ai viitorului se vor putea dispensa mai puțin decât oricine altcineva de calitățile serioase și într-un fel neliniștitoare care îl deosebesc pe critic de sceptic, mă refer la siguranța evaluărilor, la mânuirea conștientă a unei metode unice, la curajul rafinat necesar solitudinii și responsabilității de sine; mai mult, ei își vor mărturisi gustul pentru negație și disecție, precum și o anumită cruzime chibzuită ce se pricepe să mânuiască bisturiul cu siguranță și precizie, chiar dacă inima sângerează. Ei vor fi *mai duri* (și poate că nu numai față de ei înșiși) decât ar dori-o oamenii de omenie, iar dacă vor intra în relații cu „Adevărul“, o vor face nu din pricină că acesta le-ar „plăcea“ sau i-ar „înălța“ și i-ar „entuziasma“: - dimpotrivă, departe de ei fi-va credința că *adevărul* e merit să ofere asemenea desfătări ale simțurilor. Ei, spirite severe, ar zâmbi dacă vreunul ar spune: „cugetarea aceasta mă înalță: cum ar putea să nu fie adevărată?“ sau: „opera aceasta mă încântă: cum ar putea să nu fie frumoasă?“ sau: „artistul acesta mă face mai mare: cum ar putea el să nu fie mare?“ - și poate că, în fața tuturor acestor deformații exaltate, idealiste, efeminate, hermafrodite, surâsului lor i s-ar adăuga și un veritabil dezgust, iar cel care ar ști să pătrundă în tănuitele străfunduri ale inimii lor, cu greu ar putea da acolo peste intenția de a împăca „sentimentele creștine“ cu „gustul antic“ și, cu atât mai puțin, cu „parlamentarismul modern“ (împăciuatorism întâlnit, se pare, chiar și la filozofi, în acest secol plin de incertitudine și, prin urmare, deosebit de conciliant). Disciplina critică și obișnuința care duce la curățenie și rigoare în domeniul spiritului, iată calități pe care acești filozofi ai viitorului le vor pretinde nu numai de la ei înșiși: și chiar de se vor mândri cu ele, purtându-le ca pe o podoabă, - cu toate acestea, nu vor dori să fie numiți critici din pricina acestora. Ei vor considera ca o gravă ofensă la adresa filozofiei decretarea, atât de frecventă în zilele noastre: „Filozofia însăși este critică și o știință critică- atât și nimic mai mult!“ În ciuda ovațiilor pe care le-a repurtat această evaluare a filozofiei din partea tuturor pozitivistilor din Franța și Germania (și nu-i exclus ca ea să fi flatat chiar inima și gustul lui Kant: să ne amintim de titlurile principalelor sale lucrări): noii noștri filozofi vor spune totuși: criticii sunt unelte ale filozofilor și, tocmai din această cauză, fiind niște unelte, ei nu sunt nici pe departe filozofi! Chiar și marele Chinez din Konigsberg n-a fost decât un mare critic.

211

Cer insistent să se risipească în sfârșit confuzia prin care lucrătorii în filozofie, și oamenii de știință în general sunt identificați cu filozofii, - cer ca tocmai în acest domeniu să se aplice cu strășnicie legea „fiecăruia partea sa“, să nu se dea mult prea mult unuia și mult prea puțin celuilalt. Se prea poate că pentru educația adevăratului filozof este necesar ca el să fi urcat toate aceste trepte pe care servitorii săi, lucrătorii științifici ai filozofiei, s-au oprit - *a trebuie* să se oprească; poate că adevăratul filozof trebuie să fi fost cândva el însuși critic și sceptic și dogmatic și istoric, ba chiar și poet și colecționar și călător și dezlegător de enigme și moralist și vizionar și „spirit liber“ și aproape totul pe lume, pentru a parcurge întreaga circumferință a valorilor și sentimentelor umane și pentru ca, înzestrat cu o multitudine de ochi și conștiințe, să poată scruta cu privirea din înaltul piscurilor toate zărilor îndepărtate, din străfundul abisului toate înălțimile, din taina ungherului toate întinderile. Însă toate acestea nu sunt decât condiții prealabile ale îndatoririi sale: îndatorirea, ea însăși, vrea altceva. - ea îi pretinde ca el să *creeze valori*. Lucrătorii în filozofie, croiți după nobilul tipar al lui Kant și Hegel, vor avea de cercetat și formulat o cantitate uriașă de evaluări - adică *sedimentele* de valori, creațiile valorice de odinioară care au ajuns la dominație și au fost denumite „adevăruri“ - aceasta în domeniul *logicii* sau al *politicii* (al moralei) sau în cel *artistic*.

Acestor cercetători le va reveni sarcina de a clarifica și cumpăni, de a face comprehensibile și maniabile toate cele întâmplate și evaluate până acum, de a prescurta Îndelungul și însuși „timpul“, de *a triumfa* asupra întregului trecut: iată o sarcină uriașă și minunată a cărei îndeplinire poate satisface cu siguranță chiar și cele mai sensibile orgolii, cele mai perseverente voințe. Însă *adevărații filozofi sunt poruncitori și legiuitori*: ei sunt cei care spun „astfel *trebuie* să fie!“, ei sunt cei care determină pentru întâia oară Încotro?-ul și Pentru ce?-ul omenirii, dispunând în acest scop de lucrările preliminare ale tuturor lucrătorilor în filozofie, de toți cei care au triumfat asupra trecutului, - ei își întind brațele creatoare înspre viitor, și în mâinile lor toate cele ce există și au existat vreodată devin un

mijloc, o unealtă, un baros. „Cunoașterea“ lor e *creație*, creația lor e legiferare, vrerea lor de adevăr este *voită* de *putere*. - Există în zilele noastre asemenea filozofi? Existat-au vreodată asemenea filozofi? Nu *trebuie* oare să existe asemenea filozofi?...

212

Am din ce în ce mai mult impresia că filozoful, fiind omul *necesar* al zilei de mâine și poimâine, s-a aflat, *a trebuit* să se afle dintotdeauna în contradicție cu prezentul său: de fiecare dată, inamicul său era idealul Azi-ului. Toți acești extraordinari premergători ai omenirii numiți filozofi, care arareori s-au simțit ei înșiși prieteni ai înțelepciunii, ci mai curând nebuni dezagreabili, primejdioase semne de întrebare -, și-au găsit o îndatorire dură, involuntară și imperioasă, o îndatorire a cărei măreție au descoperit-o în cele din urmă în rolul de conștiințe neîmpăcate ale vremii lor. Mânduindu-și bisturiul vivisectional tocmai în *virtuțile vremii*, ei si-au trădat propriul secret: ei cunoșteau o nouă măreție a omului, o cale nouă și neumblată spre augmentarea acestuia. Ei descopereau de fiecare dată câtă ipocrizie, lenevie, indiferență și indolență, câtă minciună se ascunde îndărătul mult-slăvitului ideal al moralității contemporane lor, câtă virtute *perimată*: de fiecare dată ei spuneau: „noi trebuie să ne îndreptăm într-afară, într-acolo unde *voi*, cei de azi, vă veți simți mai cu osebire dezrădăcinați”. Într-o lume a „ideilor moderne“ care ar dori să-l proscie pe fiecare în colțul și „specialitatea“ sa, filozoful, presupunând că mai pot exista filozofi în zilele noastre, s-ar simți constrâns să deducă mărimia omului și însăși noțiunea de „mărimie“ de-a dreptul din voluminozitatea și multiplicitatea sa, din totalitatea sa în diversitate: el ar determina chiar valoarea și rangul fiecăruia în funcție de cantitatea și varietatea pe care o poate purta și asuma, în funcție de *amplarea* pe care o poate da responsabilității sale. Astăzi gustul și virtutea epocii slăbesc și diluează voința, nimic nu e mai la modă decât slăbiciunea voinței: deci în idealul filozofului noțiunea „mărimii“ trebuie să cuprindă tocmai tăria voinței, duritatea și aptitudinea deciziilor de lungă durată, ideal la fel de îndreptățit precum doctrina și idealul inversat al unei umanități sfioase, renunțătoare, smerite și altruiste, croite pe măsura unei epoci inversate, care, asemenea secolului al XVI-lea, a suferit din pricina acumulării energiei de voință și a celor mai furtunoase torente și marea ale egoismului său. În vremea lui Socrate, printre oameni cu instinctele ostenite, printre vechii atenieni conservatori care se abandonau - în brațele „fericirii“, după cum spuneau ei, în brațele plăcerii de fapt-oameni care continuau să mestece fără încetare vechile vorbe pompoase la care felul lor de viață nu le mai dădea de mult vreun drept, se prea poate că *ironia* era necesară grandorii sufletești, certitudinea aceea socratică malițioasă proprie bătrânului doctor și plebeu care, cu o privire ce spunea pe înțelesul tuturor: „ce vă tot prefaceți în fața mea! aici - noi suntem egali!“, tăia la fel de necruțător în propria-i carne precum și în carnea și inima „aristocratului“. Astăzi, dimpotrivă, în Europa în care animalul de turmă este singurul căruia i se acordă cinstire, singurul care distribuie onoruri, în care „egalitatea drepturilor“ s-ar putea mult prea lesne preschimba în egalitatea întru nedreptate: vreau să spun, în condițiile unui război general îndreptat împotriva a tot ceea ce este rar, necunoscut, privilegiat, împotriva omului superior, a sufletului superior, a datoriei superioare, a responsabilității superioare, a abundenței de potență creatoare și a autorității dominante - astăzi noțiunea „mărimii“ conține calitățile de a fi distins, de a trăi numai pentru tine, de a putea fi deosebit și izolat de ceilalți, de a fi nevoit să trăiești pe cont propriu; iar filozoful își va destăinui câte ceva din propriul ideal afirmând: „cel mai mare este omul cel mai solitar, cel mai tănuit, cel mai deosebit, omul aflat dincolo de Bine și de Rău, stăpânul virtuților sale, cel prea-plin de voință; iar *măreția* să însemne: a putea fi deopotrivă multiplu și unitar, amplu și complet“. și vă întreb iarăși: măreția, în zilele noastre - e ea oare *cu puțință*?

213

E greu să înveți ce este un filozof, căci e' un lucru imposibil de explicat: trebuie să o „știi“ din experiență, - sau să fii îndeajuns de mândru ca să *nu o știi*. Dar în ziua de azi toată lumea vorbește despre lucruri de care nu poate avea nici cea mai mică idee, și aceasta se întâmplă mai des și mai grav în legătură cu filozoful și cu condițiile filozofice: - deosebit de puțini sunt cei care le cunosc, care sunt îndreptățiți să le cunoască, iar toate părerile populare în privința lor sunt false. Astfel se petrec lucrurile de pildă în cazul acelei conviețuiri pur filozofice între o spiritualitate îndrăzneată și exuberantă, care aleargă presto, și o severitate și necesitate dialectică ce nu se poticnește vreodată, conviețuire necunoscută din experiență de majoritatea gânditorilor și savanților, și pe care, de aceea, ar califica-o drept neplauzibilă de îndată ce vreunul ar încerca să le vorbească despre ea. Ei își imaginează orice necesitate ca pe o nenorocire, o obligație neplăcută de a te supune și de a fi constrâns; iar gândirea însăși trece pentru ei drept o activitate înceată, șovăitoare, un fel de trudă adeseori „vrednică de *Sudoarea* nobililor“ - și nicidecum ceva ușor, divin, strâns înrudit cu dansul și cu zburdălnicia! „A gândi“ și a lua un lucru „în serios“, a-l privi „cu gravitate“ - pentru ei, acestea sunt noțiuni de nedespărțit: de altele n-au avut „parte“. Din acest punct de vedere artiștii au un fler mai rafinat: ei sunt cei care știu că sentimentul lor de libertate, de subtilitate, de plenipotență, de rânduire,

dispunere și modelare creatoare ajunge la apogeu tocmai în momentele când ei își subordonează toate acțiunile unei necesități, nelăsând nimic la voia „arbitrarului“ - pe scurt, în ei se realizează atunci unitatea dintre necesitate și „liberul arbitru“. Există în sfârșit o ierarhie a stărilor sufletești care se află în raport cu ierarhia problemelor; iar problemele supreme îi resping cu neîndurare pe toți cei care cutează să se apropie de ele fără a fi predestinați prin elevația și forța spiritualității să le rezolve. Cere a face că în jurul lor se îmbulzesc flexibile capete cosmopolite sau bravi mecanici și empirici neîndemânatici, după cum se poate vedea adeseori în zilele noastre, toți dând să se apropie și chiar să pătrundă, cu ambiția lor plebeiană, în acest „Lăcaș al lăcașurilor“! Însă pe aceste covoare picioare de neciopliți nu vor pași în vecii vecilor: legea străbună a lucrurilor s-a îngrijit de aceasta; în fața acestor nedoriți, porțile rămân închise, chiar de se vor năpusti în ele cu capetele, zdrobindu-și-le! Trebuie să fii născut pentru a avea acces la o lume superioară; sau, ca s-o spunem mai limpede, trebuie să fi fost ales pentru ea: dreptul la filozofie - în sensul general al cuvântului - poate fi obținut numai pe baza originii, chiar și în acest domeniu strămoșii, „vita“ sunt factori decisivi. Pentru apariția filozofului este necesară munca preliminară a numeroase generații; fiecare dintre virtuțile sale trebuie să fi fost dobândită, cultivată, moștenită, încarnată una câte una, nu numai mersul și zborul îndrăzneț, ușor și subtil al gândirii ci, înainte de toate, promptitudinea asumării marilor responsabilități, măreția privirii dominante ce se înalță și se scoboară, sentimentul detașării de vulg și de ale sale îndatoriri și virtuți, binevoitoarea ocrotire și apărare - s re acordată tuturor celor neînțeleși și calomniați, fie că-i Dumnezeu sau diavolul - bucuria și exercițiul mării justiții, arta de a porunci, amplexarea voinței, privirea calmă ce arareori se înduplecă să admire, să se înalțe, să iubească...

Partea a șaptea: virtuțile noastre

214

Virtuțile noastre? - Probabil că și noi le mai avem, chiar dacă, ce-i drept, ele nu sunt acele virtuți naive și neîndemânatică pe care le respectăm la strămoșii noștri, ținându-i totodată la distanță. Noi, europenii de poimâine, primii născuți ai secolului al XX-lea, - cu întreaga noastră curiozitate primejdioasă, cu multiplicitatea noastră, cu meșteșugitul nostru travesti, cu cruzimea fragilă și oarecum edulcorată a spiritului și simțurilor noastre, - *clac* e să avem virtuți, pesemne că acestea nu pot fi decât dintr-acelea care s-au deprins cel mai bine să se acomodeze cu cele mai intime și mai dragi înclinații ale noastre, cu nevoile noastre cele mai arzătoare: ei bine, să pornim dar în căutarea lor prin labirinturile noastre! -în care, după cum se știe, multe lucruri se rătăcesc, iar câte unele se pierd fără urmă. și există oare ceva mai frumos pe lume decât să-ti *cauți* propriile virtuți? Nu e oare aceasta aproape sinonim cu *a crede* în propriile virtuți? Dar acest „a crede în virtuțile tale“ nu este în fond echivalentul „conștiinței curate“ de altădată, cea venerabilă și stufoasă cosiță de noțiuni pe care bunicii noștri o atârnavă îndărătul creștetului și, de multe ori, chiar îndărătul rațiunii lor? Așadar, se pare că, oricât de puțin ne-am considera demodați, venerabili și bătrânicioși, dintr-un anumit punct de vedere noi suntem totuși nepoți demni de astfel de bunici, noi, cei din urmă europeni cu conștiința curată: noi mai purtăm, ca și ei, aceeași cosiță. Ah! De-ați ști că în curând, foarte curând - se vor schimba multe!

215

Precum în împărăția stelelor se întâmplă uneori ca doi sori să determine orbita uneia și *aceleiași* planete, în anumite cazuri, sorii de culori diferite ce luminează câteodată o singură planetă, revărsând asupra-i o lumină când roșie, când verde, prinzând-o apoi simultan în razele lor și inundând-o cu lumină multicoloră: tot astfel, noi, oamenii moderni, datorită mecanismului complicat al „cerului nostru astral“ - suntem determinați de morale *felurite*; acțiunile noastre se iluminează rând pe rând în culori diferite și arareori sunt univoce, - și nu de puține ori se întâmplă ca faptele noastre să fie *bălțate*.

216

Să-ți iubești dușmanii? Cred că s-a deprins strașnic acest precept: căci el se aplică astăzi în mii de cazuri, atât în particular cât și în general; câteodată se întâmplă chiar un lucru și mai elevat, mai sublim - și anume, ne deprindem să *disprețuim* ceea ce iubim, și de-a dreptul ceea ce iubim mai profund: - dar toate acestea se petrec inconștient, fără zarvă, fără fast, cu acea pudoare și discreție a bunătății care îngheață pe buze cuvintele solemne și formulele virtuozitate. Morala în chip de atitudine - iată ceva ce nu este azi pe gustul nostru. și acesta-i un progres: la fel precum progres a fost și cel realizat de tații noștri în momentul în care religia în chip de atitudine a ajuns să le fie potrivnică gustului, laolaltă cu ostilitatea și amărăciunea voltairiană îndreptată împotriva religiei (și toate maimuțările liber-cugetătoare de odinioară). Oricât s-ar strădui toate litanii puritanilor, toate

predicile moraliştilor și oamenilor „de treabă“, ele nu reușesc să acompanieze cântul conștiințelor noastre, dansul spiritelor noastre.

217

Feriți-vă de cei care pun mare preț pe faptul de a li se recunoaște tactul și finețea discernământului moral: ei nu ne vor ierta în veci dacă au dat greș în *prezenta* noastră (sau, mai ales, în *privața* noastră) -inevitabil, ei devin instinctiv defăimătorii și dăunătorii noștri, chiar și atunci când continuă să ne fie „prieteni“. - Fericiți cei uituci: căci ei își uită și propriile nerozii.

218

Psihologii francezi - și unde s-ar mai putea găsi azi psihologi în altă parte decât în Franța? - nu se mai satură să savureze plăcerea amară și multiplă pe care o află în *betise bourgeoise*, de parcă - în fine, prin aceasta ei se dau oarecum de gol. Flaubert de pildă, burghezul cumsecade din Rouen, a ajuns în cele din urmă să nu mai vadă, să nu mai audă și să nu mai guste nimic altceva: - era felul său de a practica un masochism de o rafinată cruzime. și acum, pentru variație, - căci acest subiect devine cu timpul anost -, v as oferi un alt prilej de desfătare: este vorba de perfidia inconștientă de care o dovedesc toate bunele, bondoacele, bravele spirite mediocre în raporturile lor cu spiritele superioare și cu misiunea acestora, perfidie iezuită lucrată în broderie fină, de o mie de ori mai fină decât a fost vreodată inteligența și gustul acestei burghezii, chiar și în momentele ei de apogeu mai fină chiar decât inteligența victimelor sale -: aceasta, ca un argument în plus întru dovedirea faptului că, dintre toate varietățile de inteligentă din câte au fost descoperite până în prezent, „instinctul“ este cel mai inteligent. Pe scurt, psihologilor, studiați filozofia „regulii“ în lupta cu „exceptia“; veți avea prilejul să asistați la un. spectacol care: i-ar îmbucura până și pe zei și a lor malițiozitate! Sau, ca s-o spunem și mai lămurit: aplicați vivisecția asupra „omului cumsecade“, pe homo banae voluntatis... pe voi *înșivă!*

219

Sentințele și condamnările morale constituie răzbunarea preferată pe care cei spiritualmente mărginiți o aplică împotriva celor mai puțin mărginiți decât ei, ele sunt totodată un fel de despăgubire pentru faptul de a fi fost dezmoșteniți de natură și, în sfârșit, un prilej de a dobândi spirit și de a deveni rafinați: răutatea spiritualizează. Inima le e îmbucurată până-n străfunduri de faptul că există un criteriu prin care se pot măsura de la egal la egal cu cei copleșiți cu darurile și privilegiile spiritului: ei luptă pentru „egalitatea tuturor în fața lui Dumnezeu“, și, pentru aceasta, ei au *nevoie* de credința în Dumnezeu. În rândurile lor pot fi găsiți cei mai înverșunați adversari ai ateismului. Dacă vreunul le-ar spune că „o spiritualitate elevată nu suferă comparație cu onorabilitatea și cuminența unui ins de rând care nu are alte calități în afara moralității sale“, i-ar face să turbeze de furie: - de aceea mă voi feri s-o fac. Aș vrea mai degrabă să-i falez, spunându-le că nici spiritualitatea elevată nu poate lua naștere decât în chip de produs final al calităților morale: că ea este o sinteză a tuturor calităților atribuite omului „moral pur și simplu“, calități dobândite, una câte una, printr-o disciplină susținută, în urma unui exercițiu îndelungat și de-a lungul poate al unui șir întreg de generații; că spiritualitatea elevată nu este altceva decât forma spiritualizată a justiției și a acelei severități binevoitoare care se simte menită să mențină *ierarhia* în lume, până și între lucruri - și nu numai între oameni.

220

La auzul elogiilor atât de populare aduse în prezent omului „dezinteresat“, trebuie să luăm cunoștință, expunându-ne poate unor oarecari primejdii, *incotro* se îndreaptă în fond interesele mulțimii și care sunt în general lucrurile care îl preocupă temeinic și profund pe omul obișnuit - din categoria acestuia făcând parte și oamenii instruiți, chiar și savanții și, după toate aparențele, și filozofii. Rezultatul care se desprinde din această cercetare ne arată că marea majoritate a lucrurilor de care se interesează și care îi atrag pe toți cei cu gusturi mai delicate și răsfățate, pe toate ființele superioare, omului obișnuit îi apar ca fiind totalmente „lipsite de interes“: - constatând că cineva se consacră totuși acestor lucruri, el califică acțiunea *desinteresse* și se minunează că este cu puțină să acționezi „dezinteresat“. S-au găsit și filozofi care se pricepură să confere acestei uimiri plebeiene și o expresie ademenitoare, mistico- transcendentală (- poate din pricină că nu cunoșteau din experiență firea superioară?? -, în loc să constate adevărul gol-goluț, banal, că acțiunea „dezinteresată“ este de fapt o acțiune *deosebit* de interesantă și interesată, cu condiția ca „Dar dragostea?“ - Cum? După părerea voastră o acțiune care are ca mobil dragostea, tocmai ea, poate fi o acțiune „lipsită de egoism“? Dar, neghiobilor -! „Dar elogierea celui care se sacrifică?“ - Cel care a făcut cu adevărat un sacrificiu știe că pentru aceasta el a cerut și a primit ceva în schimb renunțând poate la ceva din sine în folosul unei alte părți a sinelui -, că a sacrificat dincoace pentru a dobândi în schimb mai mult dincolo, poate pentru a deveni în general mai mare sau, cel puțin, pentru a se simți „mai mare“. Ne aflăm aici însă într-un domeniu al întrebărilor și răspunsurilor în care un spirit mai răsfățat zăbovește

fără plăcere: căci aici adevărul abia își mai poate înăbuși căscatul pentru a putea răspunde. La urma urmei, adevărul e o femeie: ea nu trebuie siluită.

221

Se întâmplă - spunea un pedant moralist, un chițibușar al moralei - să-l respect și să-l prețuiesc cu osebire pe un om dezinteresat: și nu din pricină că e dezinteresat, ci pentru că îmi pare că el este îndreptățit să-i fie de folos unui alt om pe propria-i cheltuială. În cele din urmă, se pune mereu aceeași întrebare, și anume, care dintre cei doi trage foloasele și care ponoasele. Bunăoară, în cazul unui om predestinat și născut pentru a porunci, lepădarea de sine și modesta retragere în lături ar constitui nu o virtute, ci irosirea acesteia: așa văd eu lucrurile. Orice morală altruistă care se dă drept absolută și se adresează tuturor, păcătuiește nu numai față de bunul gust: ea constituie o incitare la vicii de omisiune, o ispitire în plus disimulată sub masca umanitarismului - și de-a dreptul o ademenire și păgubire a celor superiori, mai rari, a celor privilegiați. Moralele trebuie constrânse să se încline înaintea de toate în fața *ierarhiei*, să-și asume greutatea propriilor pretenții arogante, - până ce toate își vor da seama în cele din urmă că e un lucru *imoral* să spui: „ceea ce u convine unuia trebuie să-i convină și celuilalt“. - Astfel grăi pedantul și bonomul meu moralist: merita el să fie zeflemisit pentru felul în care îndemna astfel moralele la moralitate? Dacă vrei să-i ai pe cei ce râd de partea ta, trebuie să te ferești să ai prea multă dreptate; bunul gust conține chiar și un grăunte de injustiție.

222

La auzul predicilor care propovăduiesc în zilele noastre compătimirea - iar cel care știe să asculte cum trebuie își va da seama că în momentul de față nici nu se mai propovăduiește vreo altă religie în afara acesteia -, psihologul să facă bine și să-și ciulească urechile: din toată vanitatea și zarva caracteristică acestor predicatori, (ca și tuturor predicatorilor de altfel) el va auzi răzbătând un sunet răgușit, un geamăt, adevărata voce a *disprețului de sine*. Acest dispreț face parte integrantă dintr-un proces aflat de un secol încoace într-o continuă intensificare, procesul de întunecare și urâțire a Europei (cele dintâi simptome ale sale fiind deja atestate printr-o melancolică scrisoare a lui Galiani către Madame d'Epainay): *dar nu-i exclus ca disprețul să stea de-a dreptul la originea procesului!*

Omul „ideilor moderne“, acest maimuțoi orgolios, este stăpânit de o teribilă nemulțumire de sine: acesta e un fapt de necontestat. El pătimește, în vreme ce vanitatea îi impune ca el doar să „compătimizească“.

223

Corcitura europeană - un plebeian îndestul de urât, dacă te uiți bine - are neapărat nevoie de un travesti: pentru el istoria este un fel de depozit dolidora de costume. Firește, el constată că nici un costum nu i se potrivește, - și atunci le schimbă neconținut. Luați aminte la trecerea acestui vârtej schimbător de mode și mascarade stilistice prin secolul al XIX-lea; și nu-mi treceți cu vederea nici clipele de deznădejde în care ne dăm seama că „nimic nu ni se potrivește“ -. N-are nici un rost să ne fătăim împopoțonați în *moribus et artibus* cu veșminte în stil romantic sau clasic sau creștin sau florentin sau barocco sau „național“: nimic nu ne „vine bine“! Însă „spiritul“, și mai cu seamă „spiritul istoric“ reușește să se aleagă cu un profit până și din această deznădejde: fără încetare câte un nou eșantion de trecut și de străinătate este încercat, retușat, dat la reformă, reambalat și, mai ales, *studiat*: - suntem cel dintâi secol erudit în *puncto* „costume“, vreau să spun în materie de morale, profesiuni de credință, gusturi artistice și religii, fiind pregătiți temeinic, cum n-a mai fost secol vreodată, pentru un bal mascat în stil mare, pentru cea mai spirituală exuberanță și veselie carnavalescă, pentru culmile transcendente ale supremei imbecilități și ale persiflării aristofanice. Se prea poate că tocmai aici vom descoperi domeniul hărăzit *inventivității* noastre, domeniu în care chiar și noi vom mai putea da dovadă de originalitate, de pildă în chip de parodiști ai istoriei universale și măscărici ai lui Dumne-zeu, - și chiar dacă nimic din cele ale prezentului nu are viitor, s-ar putea ca *râsul* nostru, tocmai el, să mai aibă un viitor!

224

Simțul istoric (cu alte cuvinte aptitudinea de a desluși cu rapiditate ierarhia evaluărilor potrivit cărora a trăit un popor, o societate, un om, „instinctul divinatoriu“ pentru relațiile dintre aceste evaluări, precum și pentru raportul dintre autoritatea valorilor și autoritatea forțelor active): acest simț istoric, asupra căruia noi europenii ridicăm pretenții de proprietate, l-am dobândit ca urmare a stării fermecătoare și smintite de *semibarbarie* în care a fost aruncată Europa prin amestecarea democratică a claselor și raselor, - secolul al XIX-lea a fost cel dintâi care l-a cunoscut, în chip de al șaselea simț al său. Datorită acestui amestec, sufletele noastre „moderne“ sunt invadate de toate formele și modalitățile de viață ale civilizațiilor trecutului care au coexistat și s-au suprapus anevoie odinioară, de acum înainte instinctele noastre se reîntorc, răspândindu-se care încotro, noi înșine fiind un fel de haos -: în cele din urmă, după cum am spus, „spiritul“ își dobândește din aceasta un

profit. Semibarbaria trupurilor și dorințelor noastre ne înlesnește pretutindeni intrări tainice pe care un oarecare secol aristocratic nu le-ar fi putut găsi nicicând, intrări ce ne conduc mai ales în labirintul culturilor nedesăvârșite și înspre toate semibarbariile câte au existat vreodată pe pământ; și, având în vedere că cea mai considerabilă parte a civilizației umane de până acum n-a fost decât o semibarbarie, „simțul istoric“ nu înseamnă altceva decât simțul și instinctul pentru toate lucrurile, gustul și limbajul pentru toate lucrurile: iar prin aceasta el se dovedește pe dată un simț *nearistocratic*. De exemplu, noi ne-am deprins să-l gustăm din nou pe Homer: și se prea poate că acest lucru constituie progresul nostru cel mai de preț, căci oamenii unei culturi aristocratice (francezii din secolul al XVII-lea, ca Saint-Evremond de pildă care îi reproșează al său *esprit vaste*, sau însuși Voltaire, ecoul acestei culturi) nu s-au priceput și nu se pricep să-l asimileze, - nepermițându-și plăcerea de a se delecta cu el. Deosebit de categoricele acceptări și respingeri ale gustului lor, dezgustul lor întotdeauna gata să spună Nu, rezerva lor șovăielnică față de tot ceea ce e străin, teama de a se dovedi lipsiți de bun-gust chiar și atunci când sunt îmboldiți de o vie curiozitate, și în general reaua voită pe care o arată față de toate civilizațiile aristocratice și suficiente lor înșile când vor să-si mărturisească câte-o nouă năzuință, nemulțumirea față de lucrurile care le sunt proprii, admirația față de bunurile străinătății: toate acestea îi dispun și îi orientează pe aristocrați să se pronunțe defavorabil chiar și în privința celor mai bune lucruri din lume, dar care nu sunt proprietatea lor și nu *vor putea* deveni prada lor, - nici un alt simț al unor astfel de oameni nefiind mai inexplicabil decât simțul istoric și curiozitatea sa umilă și plebeiană. Același lucru îl putem spune și despre Shakespeare, această uimitoare sinteză de gusturi spaniole, maure, saxone, care pe un locuitor al Atenei antice, prieten al lui Eschil, l-ar fi făcut să moară de râs sau de supărare: însă noi - noi luăm de-a bună toată această împeștrită cumplită, acest talmeș-balmeș de lucruri dintre cele mai delicate, grosolane, artificiale și, cu o familiaritate și cordialitate secretă, le savurăm în chip de rafinate artistice ce ne-au fost hărăzite tocmai nouă, fără să ne lăsăm cătuși de puțin tulburați de duhoarea și vecinătatea plebei engleze în care a viețuit arta și gustul lui Shakespeare, ca și când ne-am preumbla pe *Chiaja* napolitană: cu toate simțurile stârnite, vrăjiți și docili, ne urmăm drumul fără să ne sinchisim de miasmele haznalelor din cartierele plebeiene. Incontestabil, fiind oameni ai „simțului istoric“, noi avem propriile noastre virtuți -, noi suntem nepretențioși, altruști, modești, îndrăzneți, deosebit de stăpâni pe sine, plini de devotament, de recunoștință, de răbdare, de amabilitate: - posedându-le, poate că nu dăm dovadă de prea mult „bun-gust“. Să recunoaștem dar, în sfârșit: pentru noi, oameni ai „simțului istoric“, din trecut cele mai grele de priceput, de simțit, de gustat și de iubit și față de care nutrim idei preconcepute și aproape ostilitate, sunt tocmai momentele de perfecțiune și de finală maturitate ale tuturor civilizațiilor și artelor, adevărata noblețe a operelor și a oamenilor, clipa lor de autosuficiență alcyoniană, oglinda neînvolverată a mării lor, poleiala și răceala cu care ni se înfățișează toate lucrurile care au atins desăvârșirea. Poate că marea noastră virtute, simțul istoric, se află într-un antagonism necesar cu bunul-gust, cel puțin cu cel mai bun gust, poate că ne vine greu, ezităm, și reușim să reproducem în noi doar sub constrângere acele scurte, trecătoare și supreme împrejurări fericite, transfigurări ale vieții omenești, care apar pe neașteptate risipindu-și pe alocuri razele sclipitoare: clipele miraculoase în care o forță puternică adastă de bunăvoie în fața incomensurabilului și nemărginitului, - clipe în care ea resimte un adaos de plăcere rafinată în a se îmblânzi și a încremeni pe neașteptate, oprindu-se locului, în nemișcare, pe un sol ce încă mai trepidează. *Măsura* ne este străină, s-o recunoaștem; ceea ce ne ațâță simțurile este tocmai atracția infinitului, a nelimitatului. Asemeni călărețului care se avântă înainte pe bidiviul său înspumat, noi, oamenii moderni, noi, semibarbarii, lăsăm hățurile din mâini - și gustăm clipa supremei *noastre* fericiri tocmai în cea mai mare *primejdie*.

225

Hedonism, pesimism, utilitarism, eudemonism: toate aceste modalități de gândire care măsoară valoarea lucrurilor în funcție de gradul de *plăcere* și de *durere*, adică în funcție de stările și faptele secundare care le însoțesc, sunt niște concepții superficiale, naivități pe care orice om conștient de puterile sale *constructive* și de conștiința sa artistică le poate privi doar de sus, cu ironie și compătimire. Compătimirea cu voi! desigur, nu e vorba despre compătimire așa cum o înțelegeți voi: ea nu are nimic de-a face cu compătimirea față de „sărăcia socială“, față de „societatea“ cu ai săi bolnavi și schilozi, cu vicioșii și infirmii din naștere care zac pe pământ jur-împrejurul nostru; cu atât mai puțin e vorba de compătimirea față de păturile de sclavi nemulțumiți, oprimați, agitați care năzuiesc la dominație - sau, după cum o numesc ei, la „libertate“. Compătimirea *noastră* este o compătimire mai elevată, mai departe-văzătoare; - noi vedem în ce fel se micșorează *omul*, în ce fel îl micșorați *voi!* - și sunt momente în care compătimirea voastră ne provoacă o angoasă de nedescris și ne împotrivism ei, - momente în care seriozitatea voastră ne pare mai primejdioasă decât toate frivolitățile. Voi ați vrea, dacă s-ar putea - și nu există vreun „dacă s-ar putea“ mai nebunesc ca acesta - să *desfîințați suferința*; iar noi? - noi vrem mai degrabă să trăim mai elevat și mai greu decât am trăit vreodată! Bunăstarea, în felul în care o înțelegeți voi - nu constituie un scop, nouă ea ne pare a h

un *sfârșit!* O stare prin care omul devine pe dată ridicol și detestabil, - și care ne face să-i *dorim*. dispariția! Disciplina suferinței, a *marii* suferințe - știți oare că această disciplină a fost singura care a înfăptuit toate înălțările de până acum ale omului? Tensiunea sufletului în nefericire, care îi inoculează vigoare, fiorul pe care îl resimte la vederea mării pieiri, inventivitatea și îndrăzneala de care dă dovadă în purtarea, răbdarea, tălmăcirea, exploatarea nefericirii, și toate cele ce i-au fost dăruite din domeniul profunzimii, misterului, măștii, spiritului, vicleniei, măreției: -n-au fost oare toate acestea obținute prin suferință, prin disciplina mării suferințe? În om se află îmbinate *creatura* și *creatorul*: în om se află materie, fragment, prisos, lut, noroi, nebunie, haos; dar în el sălășluiește și un creator, un sculptor, duritatea barosului, contemplația divină și ziua a șaptea pricepeți voi această contradicție? și că a *voastră* compătimire se adresează „creaturii din om“, celei care va trebui modelată, zdrobită, forjată, dăltuită, arsă, topită, purificată, celei care *trebuie să sufere* și care, inevitabil, *va suferi*? Iar compătimirea noastră - înțelegeți dar către cine se îndreaptă compătimirea noastră *inversată*, de vreme ce ea se împotrivesc compătimirii voastre, celei mai rele dintre toate moleșirile și slăbiciunile? - Așadar, compătimire *împotriva* compătimirii! - Însă, s-o spunem încă o dată, există alte chestiuni, superioare tuturor acestor probleme ale plăcerii, durerii și compătimirii; și orice filozofie care se reduce la acestea din urmă rămâne o naivitate.

226

Noi, imoralisti! Această lume a noastră, în care noi suntem cei cărora le e dat să se teamă și să iubească, această lume aproape invizibilă și inaudibilă a subtililor porunci, a subtililor supuneri, o lume a „Aproximativ“-ului din toate punctele de vedere, lume țepoasă, amăgitoare, tăioasă, afectuoasă: cu adevărat, lumea aceasta e strașnic protejată împotriva spectatorilor grosolani și a curiozității indiscrete! Strâns în juru-ne s-a țesut plasa și cămașa deasă a îndatoririlor, și noi nu ne *putem* elibera din ea -, tocmai prin aceasta suntem, și noi, „oameni ai datoriei!“ E adevărat, dănuim uneori în „lanțurile“ noastre și printre „paloșele“ noastre; mai adeseori, nu-i mai puțin adevărat, scrâșnim din dinți din pricina lor, exasperați de duritatea tănuită a sorții noastre. Dar orice am face, e-n zadar: prostănacii și aparența ni se opun, spunând despre noi că am fi „oameni *lipsiți* de îndatoriri“ - prostănacii și aparența vor fi întotdeauna împotriva noastră!

227

Onestitatea - presupunând că ea e virtutea noastră, de care noi, spirite libere, nu ne putem descotorosi - ei bine, vom porni de-acum s-o dezvoltăm cu întreaga noastră malițiozitate și iubire și nu vom osteni vreodată în a ne „desăvârși“ întru onestitate, singura virtute care ne-a mai rămas: fie ca odată strălucirea ei să adaste precum un ironic crepuscul auriu, peste această civilizație îmbătrânindă și gravitatea ei înăbușitoare, posomorâtă! Și dacă totuși într-o bună zi onestitatea ne va osteni și va suspina și se va tolăni și îi vom părea mult prea duri și și-ar dori o viață mai bună, mai ușoară, mai delicată, asemenea unui viciu agreabil: să rămânem *duri*, noi, cei din urmă stoici! și să-i trimitem într-ajutor toate cele diabolice din lăuntru nostru - dezgustul față de grosolanie și aproximație, *nitimur in vetitum-ul* nostru, aventuroasa îndrăzneală, curiozitatea noastră șireată și alintată, cea mai subtilă, cea mai camuflată, cea mai spirituală voință a noastră de putere și de biruință universală, cea care, plină de dor, dă târcoale și forfotește în jurul tuturor împărățiilor viitorului, - să-i venim într-ajutor „Dumnezeului“ nostru cu toți „diavoli“ noștri! Pesemne că din pricina asta vom fi confundați cu alții - ce-are a face! Se va spune: „«onestitatea» lor - e de fapt diabolismul lor și nimic mai mult“ - ce-are a face! și chiar de-ar avea dreptate! N-au fost oare toți zeii de până acum diavoli sanctificați și rebotezați? și, la urma urmei, ce știm noi despre propria noastră ființă? și ce *nume* binevoiește să poarte spiritul care ne călăuzește (e o chestiune de denumire)? Câte spirite sălășluiesc oare în noi? Onestitatea noastră, - să luăm aminte, noi, spirite libere, ca nu cumva ea să devină vanitatea noastră, găteala și trufia noastră, mărginirea noastră, nerozia noastră! Toate virtuțile înclinată spre nerozie, toate neroziile înspre virtute; „ca sfântul de prost“, se spune în Rusia, - să luăm aminte să nu devenim până la urmă, din pricina onestității, niște sfinți plicticoși! Nu-i oare viața însutit de prea scurtă ca să ne mai putem - și plictisi? Ar trebui să credem de-a dreptul în viața veșnică.

228

Fie-mi iertată descoperirea că întreaga filozofie morală de până acum a fost plicticoasă și a făcut parte dintre somnifere - și că prin nimic „virtutea“ n-a fost mai compromisă în ochii mei decât prin această *plicticoșenie* a avocaților ei: ceea ce nu înseamnă că aș nesocoti utilitatea generală a acestui ca-racter plictisitor. Este important ca oamenii care meditează asupra moralei să fie cât se poate mai puțini, - prin urmare, este deosebit de important ca morala să nu devină cumva, într-o bună zi, interesantă! Dar fiți fără grijă! Situația de astăzi este la fel precum a fost dintotdeauna: nu văd pe nimeni în Europa care ar putea nutri (sau *sugera*) ideea că meditația asupra moralei ar putea deveni primejdioasă, riscantă, ademenitoare, - că în ea ar putea exista vreun dram de *fatalitate*! Cercetați-i bunăoară pe neobosiții și inevitabilii utilitariști englezi, priviți-i cum umblă ei de colo-colo, greoi și

respectabili, pășind pe urmele lui Bentham (o parabolă homerică ar spune-o mai lămurit), precum a pășit el însuși, la rândul lui, pe urmele respectabilului Helvetius (nu, acest Helvetius, ce *senateur* Pococurantel nu era un om primejdios, ca să ne exprimăm ca Galiani -). Nici o idee nouă, nimic care să semene cât de cât cu o întorsătură și încrețitură mai subtilă a vreunei idei vechi, nici măcar o istorie efectivă a celor gândite anterior: în general, o literatură *imposibilă*, în caz că nu te pricepi s-o condimentezi cu o picătură de malițiozitate. De fapt, chiar și în acești moralști (care trebuie citați cu gânduri ascunse, dacă *trebuie* citați cu tot dinadinsul -) s-a strecurat vechiul viciu englez ce se numește *cant*, tartuferia morală disimulată de această dată sub forma nouă a spiritului științific; nu lipsesc nici respingerile secrete ale remușcărilor de care o rasă de foști puritani va suferi de bună-seamă, în pofida oricăror îndeletniciri științifice cu morala. (Nu e oare moralistul opusul puritanului? și anume, un gânditor care consideră morala discutabilă, plasată sub semnul întrebării, pe scurt, o problemă? A te îndeletnici în acest chip cu morala nu e așadar - imoral?) La urma urmei, cu toții ei nu doresc decât să îndreptățească moralitatea *engleză*: căci prin ea va fi slujită cel mai bine umanitatea, sau „interesul general“, sau „fericirea celor mulți“, ba nu! fericirea *Angliei*; din toate puterile ei dau să se convingă că năzuința după fericirea englezească, vreau să spun, după confort și *fashion* (și pe deasupra, un fotoliu în Parlament) ar fi totodată calea cea mai bună a virtuții, mai mult, că tot ceea ce a existat până acum în lume în materie de virtute a constat tocmai dintr-o asemenea năzuință. Nici una dintre aceste greoaie animale de turmă cu conștiința neliniștită (care pledează cauza egoismului întocmai ca și pe aceea a bunăstării generale -) nu vrea să știe și nici să audă că „bunăstarea generală“ nu este un ideal, un țel, o noțiune cât de cât sesizabilă, ci doar un vomitiv, - că ceea ce îi convine unuia nu-i *poate* conveni nici pe departe celuilalt, că revendicarea unei morale valabile pentru toată lumea nu constituie altceva decât prejudicierea oamenilor superiori, pe scurt, că între oameni, și, prin urmare, și între morale există o *ierarhie*. Acești utilitariști englezi sunt un soi de oameni modești și mediocri din cap până-n picioare și, precum am mai spus: în măsura în care ei sunt plictisitori, nu găsim cuvinte suficiente de laudă pentru a le prețui marea utilitate. Ei ar trebui stimulați: oarecum în felul în care se încearcă aceasta în poezioara care urmează:

Cinste vouă, bravi hamali de ricșă,
Cu cât mai mult durează, cu-atât vă-i mai pe plac,
capul și genunchii mereu mai țepeni vi se fac,
lipsiți de zel și fără haz,
Incurabili mediocri,
Sans *genie* et sans *esprit*!

229

În secolele târzii care semândresc pe bună dreptate cu umanitatea lor, persistă încă o teamă atât de mare și de superstițioasă față de „animalele sălbatice fioroase“, (tocmai dominația asupra lor constituind mândria acelor secole mai umanitare) încât până și adevărurile evidente au fost trecute sub tăcere, rămânând, oarecum printr-o înțelegere tacită, inexprimate secole la rând, deoarece ele aveau aerul că trezesc la viață acele fiare în sfârșit ucise. Poate că mă expun la anumite riscuri lăsând să-mi scape un astfel de adevăr: n-au decât să-i captureze alții și să-i dea de băut „laptele gândirii blajine“, până ce se va reîntoarce, liniștit și uitat, în cușca în care dormita. - Trebuie să ne revizuim ideile privitoare la cruzime și să deschidem bine ochii; trebuie să ne deprindem cu nerăbdarea, pentru ca astfel de erori arogante și grosolane să înceteze o dată pentru totdeauna să se mai fâțâie virtuozitate și impertinente în față-ne, cum sunt de pildă erorile întreținute de către vechii și noii filozofi în privința tragediei. Aproape tot ceea ce numim noi „civilizație superioară“ are la bază spiritualizarea și aprofundarea *cruzimii* - aceasta e convingerea mea; „fiara sălbatică“ n-a fost nicidecum ucisă, ea trăiește, freamătă, numai că - s-a zeificat. Cruzimea este cea care produce voluptatea dureroasă a tragediei; senzațiile plăcute în savurarea așa-numitei compasiuni tragice și, de fapt, în toate cele sublime, până la culmile celor mai subtile fioruri ale metafizicii, își datorează dulceața numai și numai grăuntelui de cruzime amestecat în ele. Ce îl atrage pe roman în arenă, pe creștin în extazul crucii, pe spaniol în fața rugurilor sau la luptele de tauri, pe japonezul zilelor noastre care dă năvală la tragedii, pe lucrătorul suburbiilor pariziene care duce dorul revoluțiilor sângeroase, pe wagneriana care cu voința inhibată se lasă „copleșită“ de Tristan și Isolda? Cu toții, ei savurează și năzuiesc să soarbă în ei cu o ardoare misterioasă tocmai licorile aromate ale mării Circe pe nume „Cruzimea“. Firește că trebuie izgonită totodată și neghioaba psihologie de odinioară care știe să ne învețe doar că cruzimea ia naștere la vederea suferinței *altcuiva*: se poate afla plăcere, o plăcere cât se poate de mare, chiar și în propria-ți suferință, în a-ți-provoca-suferință, - și ori de câte ori omul se lasă înduplecat la lepădarea de sine, în sensul religios al cuvântului, sau la automutilare, precum o practicau fenicienii și asceții, sau, în general, la renunțarea la nevoile simțurilor și ale cărnii, la umilință, la convulsii puritanice de pocăință, la vivisecția conștiinței și la pascaliana *sacrificio dell'intelletto*, cruzimea sa este aceea care în taină îl ademenește și îl îmboldește, fiorul cel primejdios al cruzimii îndreptate

împotriva lui însuși. În fine, luați în considerație și recunoașteți faptul că însuși cunoscătorul, aplicând constrângerea asupra spiritului său, *potrivnic* înclinației acestuia și adeseori împotriva dorințelor inimii sale - și anume, spunând Nu atunci când ar dori să aprobe, să iubească, să adore -, acționează în chip de artist și adept al cruzimii: orice coborâre spre profunzimile și temeliile lucrurilor constituie prin ea însăși o siluire, o vrere de îndurerare a voinței fundamentale a spiritului, care se avântă fără încetare spre aparență și suprafață, - în orice vrere de cunoaștere se află și câte o picătură de cruzime.

230

Probabil că nu se va putea înțelege prea mult din câte am spus până acum despre o „voită fundamentală a spiritului“: fie-mi îngăduită o explicație. - Acel lucru poruncitor, pe care norodul îl numește „spirit“, vrea să fie și să se simtă stăpân peste cele ce sălășluiesc înlăuntrul și în jurul său: el nutrește vrerea de a preschimba multiplicitatea în simplitate, o vrere ce îmbină, subjugă, domină, o vrere cu adevărat suverană. În această privință, necesitățile și posibilitățile sale sunt identice cu cele pe care fiziologii le constată în cazul tuturor celor ce viețuiesc, cresc și se înmulțesc. Aptitudinea spiritului de a-și apropria cele ce-i sunt străine se manifestă printr-o puternică înclinație de a asimila noul vechiului, de a simplifica complexul, de a neglija sau de a îndepărta de la sine cele absolut contradictorii: de asemenea, el accentuează arbitrar anumite trăsături și linii ale fragmentului de „lume exterioară“ străin de el, scoțându-le în evidență, falsificându-le potrivit nevoilor sale. În afară de acestea, în vederile sale intră asimilarea de noi „experiențe“, rânduirea lucrurilor noi în serii vechi, - așadar, creșterea; mai precis, *sentimentul* creșterii, sentimentul puterii sporite. Tot acestei vreri îi slujește și un instinct al spiritului în aparență opus, o hotărâre bruscă și eruptivă de a ignora, de a se izola de bunăvoie, de a-și zăvorî ferestrele, un refuz intim adresat unuia sau altuia dintre lucruri, o respingere a oricărei apropierii, o atitudine de defensivă față de multe lucruri ce ar putea fi cunoscute, o stare de mulțumire cu obscuritatea, cu orizontul ce se limitează, o acceptare și încuviințare a ignoranței: toate acestea îi sunt necesare în funcție de gradul pe care l-a atins puterea sa de asimilație, „capacitatea sa de digestie“, ca să ne exprimăm în pilde - și, într-adevăr, „spiritul“ se aseamănă cel mai mult cu un stomac. Tot aici trebuie amintită și voința ocazională a spiritului de a se lăsa înșelat, poate cu șăgalnica bănuială că lucrurile stau altfel și nu astfel, prefăcându-se că nu bagă de seamă înșelăciunea, bucuria pe care i-o provoacă orice incertitudine și orice echivoc, plăcerea triumfătoare de a se retrage de bunăvoie în strâmtorarea și tainița unui ungher, de a privi lucrurile din imediata lor apropiere, cercetându-le doar la suprafață, de a le vedea mărite, micșorate, dislocate, înfrumusețate, plăcerea secretă pe care i-o provoacă arbitrarul tuturor acestor manifestări ale puterii. În sfârșit, e vorba aici de acea predispoziție nu lipsită de inconveniente a spiritului de a induce în eroare celelalte spirite și de a se preface în fața lor, acea permanentă presiune și constrângere a unei forțe creatoare aflată în continuă metamorfoză și fluctuație: prin aceasta, spiritul își savurează multitudinea măștilor, șiretenia și, de asemenea, sentimentul său de siguranță, - tocmai arta sa proteică este cea care îl protejează și îl disimulează cu adevărat! - *Această* vrere de aparență, de simplificare, de mască, de mantie, pe scurt, de suprafață - căci toate cele superficiale sunt o mantie - acționează *împotriva* sublimii porniri a cunoașterii care îl face pe om să vadă, să *vrea* să vadă lucrurile în profunzimea, în complexitatea, în esența lor: este vorba aici de un fel de cruzime a conștiinței și gustului intelectual pe care orice gânditor curajos îl va recunoaște în el însuși, presupunând că și-a ascuțit și și-a întărit suficient privirea pentru a se putea scruta pe sine, presupunând că s-a deprins cu disciplina strictă și, de asemenea, cu cuvintele aspre. El va spune „există o anumită cruzime în pornirile spiritului meu“: - virtușii și amabilii n-au decât să încerce să-l dezbrace de ea! De fapt, s-ar da dovadă de mai multă amabilitate dacă, în locul cruzimii, s-ar bârfi, s-ar șușoti, s-ar lăuda un fel de „onestitate excesivă“, - a noastră, a spiritelor libere, *foarte* libere: - și oare chiar astfel va fi formulat într-o bună zi - panegiricul nostru? Deocamdată - căci mai e vreme până atunci - suntem cei din urmă care dorim să ne împopoțonăm cu astfel de zorzoane și franjuri de cuvinte morale: întreaga noastră trudă de până acum ne-a dezgustat tocmai de acest gust și de vesela lui opulentă. Ce vorbe alese, scilipitoare, zornăitoare, solemne: onestitate, dragoste de adevăr, dragoste de înțelepciune, jertfire pe altarul cunoașterii, eroismul veridicității, - ele îl pot face pe fitecine să nu-și mai încapă în piele de mândrie. Însă noi, pustnici și marmote, noi ne-am convins de mult, în tainița conștiințelor noastre sihastre, că această venerabilă pompă verbală aparține și ea vechilor găтели și boarfe și poleieli înșelătoare ale inconștientei vanități umane, că sub astfel de zugrăveli și retușuri măgulitoare trebuie să fie deslușit și recunoscut același înspăimântător text primordial *homo natura*. A-l reintegra pe om în natură; a te înstăpâni peste numeroasele, deșartele și exaltatele interpretări și sensuri secundare care au fost scrijelite și mâzgălite până acum peste acel text original *homo natura*; a face ca de acum înainte omul să adopte față de om aceeași atitudine pe care, călit prin disciplina științei, a adoptat-o deja față de *cealaltă natură*, a-l face să reziste cu ochi neînfricați de Oedip și cu urechi astupate de Odiseu la cântecele ademenitoare ale bătrânilor păsărari metafizicieni care prea îndelung i-au murmurat în

urechi: „tu ești mai mult! tu ești mai mare! tu ești de o altă origine!“ - se prea poate că aceasta e o misiune bizară și nebunească, dar ea este o *misiune* - cine ar putea s-o nege! De ce ne-am ales noi această misiune nebunească? Sau, cu alte cuvinte: „de ce tocmai cunoașterea?“ - Toată lumea ne va pune această întrebare. Iar noi, încolțiți fiind astfel, noi, cei care ne-am pus deja de nenumărate ori aceeași întrebare, n-am găsit și nu găsim răspuns mai bun decât...

231

Învățătura ne transformă, precum se întâmplă în cazul tuturor alimentelor care nu se limitează nici ele doar la a „întreține“ organismul -: fiziologii o știu asta. Însă în străfundul nostru, în „profunzime“ există firește ceva cu neputință de instruit, un granit de fatum spiritual alcătuit din hotărâri prelabile și răspunsuri la întrebări prelabile, selecționate. Orice problemă cardinală se izbește de un neștrămutat „așa sunt eu“: în legătură cu bărbatul și femeia, de pildă, un gânditor nu-și poate schimba părerea, el poate doar să și-o definitiveze, - să descopere până la capăt acele lucruri asupra cărora își „consolidase“ în prealabil concepția. Pentru moment se găsesc soluționări care mai ales nouă ne inspiră o mare încredere; de acum înainte ele vor fi numite poate „convingerile“ noastre. Mai târziu - vom vedea în ele doar niște urme pe calea ce duce spre cunoașterea de sine, indicatoare ce ne ghidează înspre problema care suntem noi înșine, - sau, mai bine zis, înspre marea neghiobie care suntem noi înșine, înspre fatumul nostru spiritual, înspre acel lucru *ineducabil* de acolo, din „profunzime“. - După aceste amabilități pe care mi le-am adresat din plin mie însumi, îmi va fi poate îngăduit să spun pe șleau câteva adevăruri despre „femeia în sine“: presupunând că se mai poate ști de acum înainte în ce măsură sunt ele - adevărurile *mele*.

232

Femeia dorește să-și cucerească independența: pentru aceasta, ea se pornește să-i lămurească pe bărbați în privința „femeii în sine“ - iată unul dintre cele mai funeste progrese pe calea *urâțirii* generale a Europei. Câte și mai câte nu vor să scoată la iveală aceste neîndemânaticе încercări de științificitate și exhibiționism feminin! Femeia are atâtea temeieri pentru a se rușina! În ea e atâta pedanterie, superficialitate, sâcâială școlărească, îngâmfare meschină, desfrânare meschină și lipsă de modestie meschină - uitați-vă numai la comportamentul ei față de copii -, toate acestea fiind de fapt înăbușite și înfrânate până acum mai ales prin *teama* față de bărbat. Vai de noi dacă într-o bună zi „eternul plictis feminin“ - și se găsește din belșug! - se va încumeta să iasă la iveală! Vai, dacă femeia va începe să se dezvețe radical și principial de subtilitatea și arta ei, arta gratiei, a jocului, a alungării grijilor, a alinării, a nepăsării, când își va uita delicata disponibilitate de a răspunde plăcutelor dorinți! Se fac de pe-acum auzite voci feminine care, pe sfântul Aristofan! ne umplu de spaimă; pe un ton amenințător și cu o franchețe medicală, ni se aduce la cunoștință ce anume *pretinde* înainte de toate și la urma urmei femeia din partea bărbatului. Nu-i oare aceasta dovada celui mai prost gust, că femeia se pregătește astfel să se inițieze în știință? Până în prezent, din fericire, astfel de clarificări erau treburi bărbătești, privilegiile ale bărbaților ele se discutau „între noi, bărbații“; citind toate cele scrise de femei despre „femeie“, ne putem întreba în cele din urmă, cu o doză bună de neîncredere, dacă femeia *vrea* oare într-adevăr să se clarifice asupra ei însăși - și dacă o poate voi... În cazul în care femeia nu-și caută prin aceasta o nouă *găteală* - căci găteala face parte, nu-i așa, din eternul feminin? - ei bine, în-seamnă că ea *vrea* să inspire teamă: - sau să obțină poate dominația. Dar nu încapă nici o îndoială, ea nu *vrea* adevărul: ce-i pasă femeii de adevăr! Nu există nimic m străin, mai potrivit, mai ostil naturii feminine decât adevărul, - marea ei artă e minciuna, suprema ei îndeletnicire e aparenta și frumusețea. S-o recunoaștem, bărbaților: în femeie noi prețuim și iubim tocmai această artă, tocmai acest instinct: noi, cei care o ducem greu și care ne găsim alinarea lângă aceste ființe ale căror mâini, priviri și gingașe nebunii fac ca seriozitatea, gravitatea și profunzimea noastră să ne pară tot pe atâtea rătăcirii. În sfârșit, mă întreb: a recunoscut vreodată o femeie profunzimea unei inteligențe feminine, justetea unui sentiment feminin? și nu-i oare adevărat că, privind lucrurile în mare, „femeia“ a fost mai cu osebire desconsiderată tocmai de către femei - și nici pe departe de către noi? - În ceea ce ne privește, noi bărbații am dori ca femeia să înceteze de a se mai compromite prin clarificarea ei: din grijă față de bărbați și din cruțare față de femei s-a întâmplat că biserica a decretat: *mulier taceat in ecclesia!* În folosul femeii s-a întâmplat că Napoleon a dat de înțeles mult-prea elocventei Madame de Staël: *mulier taceat in politicis!* - iar eu îl consider un adevărat feminist pe cel care le strigă astăzi femeilor: *mulier taceat de muliere!*

233

E un indiciu al corupției instinctelor - nemaivorbind despre faptul că este și un indiciu al prostului gust -, când o femeie o invocă tocmai pe Madame Roland sau pe Madame de Staël sau pe Monsieur George Sand, de parcă ele ar constitui un argument *in favoarea* „femeii în sine“. În ochii bărbaților, mai sus amintitele sunt trei femei *comice* în sine - nimic mai mult! - ele fiind de-a dreptul cele mai bune *contraargumente* involuntare împotriva emancipării și suveranității feminine.

234

Prostia în bucătărie; femeia în chip de bucătăreasă; îngrozitoarea nehibzuintă cu care se asigură hrănirea familiei și a capului ei! Femeia nu cunoaște *importanta* mâncării: și vrea să fie bucătăreasă! Dacă femeia ar fi fost o creatură gânditoare, ar fi descoperit în decursul practicii milenare a gătitului marile legi fiziologice, și ar fi anexat arsenalului ei și arta tămăduirii! Bucătăreasa lipsită de har-absența totală a rațiunii în bucătărie a fost cea care a întârziat și a prejudiciat cel mai mult evoluția omului: nici în zilele noastre situația nu e mai bună. - Aviz fetelor mari.

235

Există întorsături de frază și sclipiri ale spiritului, există sentințe în care, prin intermediul câtorva cuvinte puține la număr, se cristalizează pe neașteptate o întreagă civilizație, o întreagă societate. Astfel sunt bunăoară cuvintele spuse întâmplător de Madame de Lambert fiului ei: „*mon ami, ne vous permettez jamais que des folies qui vous feront grand plaisir!*“ - în treacăt fie zis, iată vorba cea mai maternă și mai înțeleaptă din câte au fost adresate vreodată unui fiu.

236

Felul în care Dante și Goethe au gândit în privința femeilor - unul cântând *ella, guardava suso, ed io în lei*, celălalt traducând acest vers prin *das Ewig-Weibliche zieht uns hinan*: nu mă îndoiesc că această credință stârnește protestele tuturor femeilor de origine aleasă, căci ele gândesc așijderea în privința Eternului - masculin...

237

ȘAPTE PANSEURI DE FEMEIE

De pregeți mult la a lui dorință, îl vezi târâs, în suferință!
E vârsta, vai! dar ale științei brate dau puteri virtutii slabe.
Scumpetea-n vorbă, negre veșminte - dau femeii multă minte.
Că-s fericită, mulțumesc, dar cui? Lui Dumnezeu - și creditorului.
Tânăr: o peșteră-nflorată. Bătrân: un balaur se-arată.
Glezne fine, nume de neam, și chiar bărbat - ce-aș vrea să-l am!
Vorbă scurtă, sens profund - măgărița cade-n fund!

237

Femeile au fost tratate până acum de bărbați ca niște păsări rătăcite din drum, care au coborât din înalțuri până la ei: ele treceau drept ființe mai delicate, mai vulnerabile, mai sălbatice, mai ciudate, mai fermecătoare, mai inimoase decât bărbații -, dar care trebuie închise în colivii pentru a nu-si lua zborul.

238

A da greș în privința problemei fundamentale a „bărbatului și a femeii“, a tăgădui antagonismul abisal și necesitatea unor relații veșnic încordate între ei, a visa că bărbatul și femeia ar putea avea vreodată drepturi egale, educație nediferențiată, pretenții și obligații similare: iată un semn *tipic* de obtuzitate, iar un gânditor care se arată obtuz tocmai în acest domeniu primejdios obtuzitate a instinctelor! - poate fi considerat suspect din toate celelalte puncte de vedere, ba mai mult decât atât, prin aceasta el s-a trădat, s-a dat de gol: probabil că, pus în fața tuturor problemelor fundamentale ale vieții, chiar și ale vieții viitoare, el se va dovedi la fel de „miop“, nefiind în stare să aprofundeze *nici una* din ele. Dimpotrivă, un bărbat care posedă o anumită profunzime a spiritului și a dorințelor sale, și totodată bunăvoința capabilă de severitate și de duritate, care se confundă lesne cu acestea, nu poate gândi în privința femeii decât într-un mod *oriental*: - și anume, el *trebuie* să considere femeia o proprietate, un bun ce poate fi zăvorât, o ființă hărăzită servituții, condiție în care ea se poate desăvârși, - el trebuie să se situeze pe pozițiile imensei înțelepciuni asiatice, a superiorității instinctuale a Asiei, la fel precum au făcut-o odinioară grecii, cei mai buni urmași și învățăcei ai Asiei, - grecii care, după cum se știe, de la Homer și până în vremea lui Pericle, pe măsură ce făceau *progrese* mai mari pe calea civilizației și a forței, au devenit din ce în ce *mai severi*, pe scurt din ce în ce mai orientali în privința femeii. Cât de necesară, cât de logică și chiar omenesc dezirabilă era această atitudine: iată o problemă asupra căreia am face bine să medităm!

239

În nici un alt secol sexul slab nu a fost tratat de către bărbați cu atâta considerație ca în secolul nostru - aceasta face parte din tendințele și gusturile democratice, laolaltă cu lipsa de respect față de cei vârstnici -: ce-i de mirare dacă se și abuzează numaidecât de această considerație? Femeia vrea și mai mult, se învață să revendice, ajunge să vadă în acest tribut de considerație ce i se acordă aproape o ofensă, ar prefera concurența și chiar lupta pentru drepturi: pe scurt, femeia își pierde din pudoare. Să adăugăm pe dată că ea își pierde și din bunul ei gust. Ea se dezvăță să se *teamă*, de bărbat: însă femeia

care „s-a dezvățat de teamă“ își abandonează prin aceasta și cele mai feminine instincte ale ei. Faptul că femeia prinde curaj de îndată ce calitățile inspiratoare de teamă ale bărbatului, s-o spunem pe șleau, când *virilitatea* lui nu mai este voită și cultivată, acesta e un lucru normal și chiar destul de ușor de înțeles; ceea ce-i mai greu de priceput este faptul că, totodată - femeia degenerază. Or tocmai aceasta se întâmplă în zilele noastre: să nu ne ascundem după degete! Pretutindenii unde spiritul industrial a ieșit biruitor din lupta cu spiritul militar și aristocratic, femeia năzuiește să cucerească independența economică și juridică a unui comis: „femeia-comis“ ne așteaptă la porțile societății moderne în curs de formare. În vreme ce ea cucerește astfel drepturi noi, aspiră la dominație și își înscrie pe steagurile și stegulețele ei lozinca „Progresul femeilor“, vedem cu o cumplită claritate că se petrece de-a dreptul contrariul: *femeia regresează*. De la Revoluția franceză încoace influența femeii în Europa a *descrescut* pe măsură ce drepturile și revendicările ei sporeau; iar „emanciparea femeii“, în cazul în care este dorită și cerută înseși de femei (și nu numai de către capete seci bărbătești) se dovedește a fi un simptom ciudat al slăbirii și fărâmițării progresive a principalelor instincte feminine. În această mișcare se află o doză de prostie, o prostie aproape masculină, de care o femeie normală - așadar, inteligentă - s-ar rușina profund. A nu mai poseda flerul care îți arată terenul pe care ai cele mai mari șanse de izbândă; a neglija antrenamentul în mânuirea armelor care îți sunt proprii; a te arăta lipsită de scrupule în fața bărbatului, mergând chiar până la „a scrie cărți“ în locul bunei-creșteri și modestiei distinse, rafinate de odinioară; a te strădui cu o nerușinare virtuoasă să distrugi credința bărbatului într-un ideal fundamental diferit ce s-ar *ascunde* în ființa femeii, credința într-un inefabil Etern-feminin, Inevitabil-feminin; a alunga cu o insistență limbută din capul bărbatului ideea că femeia trebuie întreținută, îngrijită, protejată, cruțată asemenea unui animal domestic delicat, ciudat de sălbatic și adeseori agreabil; neîndemânatică și indignată cotrobăială pentru a depista toate aspectele sclavagiste și iobăgești pe care le-a avut și le mai are poziția femeii în ierarhia socială (de parcă sclavagismul ar constitui un contraargument și nu, mai degrabă, o condiție a tuturor civilizațiilor superioare, a tuturor progreselor culturale>: - ce altceva înseamnă toate acestea decât fărâmițarea instinctelor feminine, renunțarea la feminitate? Firește, în rândul măgarilor instruiți de sex masculin se găsesc destui prieteni ai femeilor, corupătorii lor, care le sfătuiesc să renunțe la feminitate și să maimuțărească toate neroziile de care suferă ca de o boală „bărbatul“ european „virilitatea“ europeană, - imbecili care ar dori să coboare femeia la nivelul „culturii generale“, al cititului ziarelor și al practicării politicii. Se găsesc chiar unii care ar vrea să facă din femei liber-cugetătoare și literate: de parcă o femeie lipsită de cucernicie n-ar constitui în ochii unui bărbat profund și ateu o ființă absolut respingătoare și ridicolă -; aproape pretutindenii, nervii le sunt distruși prin cea mai morbidă și cea mai primejdioasă muzică din câte există (ultimul răcnet al muzicii noastre germane), pe zi ce trece ele sunt făcute mai isterice și mai inapte pentru a-și îndeplini cea dintâi și cea din urmă chemare a lor, anume aceea de a da naștere unor copii viguroși. Se încearcă mai cu seamă „instruirea“ lor și, după cum se spune, *întărirea* „sexului slab“ cu ajutorul culturii: de parcă istoria nu ne-ar fi învățat îndeajuns de insistent că „instruirea“ omului a mers întotdeauna braț la braț cu debilitarea lui - respectiv cu debilitarea, irosirea, îmbolnăvirea *voinței*, și că femeile cu cea mai mare putere și influență din lume (chiar mama lui Napoleon bunăoară) și-au datorat puterea și autoritatea asupra bărbaților tocmai puterii *voinței* lor- și nu dascălilor! Lucrul care inspiră respectul și adeseori chiar teama față de femeie este *natura* ei, care e mai „naturală“ decât aceea a bărbatului, suplețea ei pură, șireată, felină, gheara ei de tigru ascunsă în mânășă, naivitatea egoismului ei, ineducabilitatea ei, sălbăticia ei interioară; caracterul de neînțeles, amplu și schimbător al dorințelor și virtuților ei... Ceea ce inspiră milă, în ciuda fricii, față de pisica primejdioasă și frumoasă care e „femeia“ este că ea pare mai suferindă, mai vulnerabilă, mai dornică de mângâieri și mai osândită la decepții decât oricare alt animal. Teamă și milă: iată sentimentele cu care a stat până acum bărbatul în fața femeii, mereu cu un picior lunecând în groapa tragediei, cea care te sfâșie, desfătându-te. - Cum? De-acum s-a sfârșit cu asta? Se lucrează la *eliberarea femeii din vrajă*? Încetul cu încetul, ea va deveni mereu mai plictisitoare? O, Europa! Europa! Cunoaștem animalul încornorat, cel pentru care ai simțit dintotdeauna cea mai mare atracție, cel din partea căruia te amenințau mereu primejdiile! Vechea-ți fabulă s-ar putea preface iarăși în „istorie“, - o enormă nerozie amenință să se înstăpânească din nou asupra ta și să te răpească! și sub această nerozie nu-i ascuns vreun zeu, nu! doar o „idee“, o „idee modernă“! -

Partea a opta: popoare și patrii

240

Am ascultat deunăzi - și parcă era din nou ca pentru întâia oară - uvertura la *Maestrii cântăreți* de Richard Wagner: aceasta e o artă pompoasă, supraîncărcată, greoaie și târzie care are orgoliul de a presupune pentru înțelegerea ei două secole de muzică încă în viață: - îi cinstește pe germani faptul că

un astfel de orgoliu și-a găsit justificarea! Ce de seve și forțe, câte anotimpuri și climate se amestecă de-a valma în această muzică! Ea ne pare când învechită și străină, când aspră și juvenilă, la fel de capricioasă uneori pe cât de fastuoasă și tradițională alteori, nu arareori poznașă, dar mai deseori dură și brutală, ea are înflăcărare și îndrăzneală, înfățișându-se totodată în coaja moale și îngălbenită a fructelor care n-au mai apucat să se coacă la vreme. Ea se revarsă largă și plină: și apoi, pe neașteptate, apare un moment de ezitare inexplicabilă, asemenea unei lacune ce se interpune între cauză și efect, o apăsare ce ne incită la visare, apăsarea unui coșmar parcă -, dar se și revarsă și se lărgește iar vechiul fluviu al plăcerii, al plăcerilor multiple, al vechilor și noilor bucurii, laolaltă *mai ales* cu bucuria pe care o află artistul în a se asculta pe sine, bucurie pe care nici nu încearcă să o ascundă, uimita încântare pe care i-o dă conștiința înaltului grad de măiestrie al mijloacelor întrebuințate, mijloace artistice noi, dobândite recent și încercate pentru întâia oară aici, după cum pare să ne destăinuiască el. Muzica aceasta, în sfârșit, nu are în ea nimic frumos, nimic sudic, nici urmă din delicata seninătate a cerului meridional, nici un dram de grație sau de dans, și cu atât mai puțin vreo voință de logică; se simte chiar o anumită neîndemânare, care mai este și accentuată, de parcă artistul voia să ne spună: „ea este intenționată, eu am vrut-o astfel“; o înveșmântare greoaie, ceva barbar și solemn cu bunăștiință, o scânteiere de savante și venerabile giuvaire și danielle; ceva german, în sensul cel mai bun și cel mai rău al cuvântului, adică multiplu, inform și inepuizabil; o anumită vigoare germană, o abundență sufletească ce se ascunde fără teamă sub rafinamentele decadentei, - de-abia acolo simțindu-se poate cel mai în largul ei; o emblemă veritabilă și autentică a sufletului german, suflet tânăr și în același timp îmbătrânit, răscopt și totodată prea-bogat în viitor. Acest gen de muzică exprimă de minune părerea mea în privința germanilor: ei sunt de alaltăieri și de poimâine, - ei n-au încă un Azi.

241

Noi, „bunii europeni“: avem și noi ceasuri în care ne permitem câte o doză bună de naționalism, câte o recădere și recidivă în brațele vechilor noastre iubiri și mărginiri -v-am dat adineaori un exemplu de acest gen -, ceasuri de efervescentă națională, de angoase patriotice, ceasuri inundate de valorile tuturor celorlalte sentimente arhaice. Se prea poate că spirite mai greoaie decât ale noastre ar avea nevoie de mai mult timp pentru a parcurge până la capăt evenimentele care în cazul nostru se desfășoară și se consumă în câteva ore; unora le-ar trebui o jumătate de an, altora o jumătate de viață, potrivit rapidității și capacității de digestie și „metabolism“ a fiecăruia. Îmi pot chiar imagina rase confuze și șovăitoare care, în Europa noastră cea grăbită, să aibă nevoie de câte o jumătate de veac pentru a reuși să biruiască astfel de accese atavice de patriotard mărginit la glia strămoșească și să se reîntoarcă la rațiune, vreau să spun, la „bunul europeanism“. Iar în vreme ce gândul mă ducea la toate aceste posibilități, s-a întâmplat să fiu martorul unei discuții între doi „patrioți“ bătrâni - amândoi erau fără îndoială cam tari de urechi, căci nu vorbeau în șoaptă. „Ăla n-are mai mult respect și habar de filozofie decât un țaran sau un studentaș oarecare - spunea unul din ei -: nu se pricepe deloc, e neștiutor. Dar ce-are a face asta în ziua de azi! Secolul acesta este secolul maselor: ele se gudură în fața tuturor celor masive. în *politicis* așijderea. De se găsește un om de stat care să le înalte un nou turn Babel, un imperiu enorm cu o putere monstruoasă, ele îl vor numi «mare»: ce-are a face că noi, mai prudenți și mai rezervați, n-am renunțat încă la vechea noastră credință potrivit căreia marea idee, numai ea, poate conferi măreție unei fapte și unei cauze. Presupunând că un om de stat și-ar pune poporul în situația de a fi silit să practice de acum înainte o «politică mare» pentru care are prea puțină aplicație și pregătire: astfel că ar trebui să-si sacrifice virtuțile sale vechi și neîndoielnice de dragul

unei noi și îndoielnice mediocrități, -presupunând că un om de stat și-ar osândi poporul la «a face politică» pur și simplu, în vreme ce acesta s-a îndeletnicit și a cugetat până acum la alte lucruri, mai bune, și în străfundul sufletului n-a reușit deocamdată să se elibereze de un anumit dezgust prudent față de agitația, goliciunea și ciorovăiala infernală a popoarelor care s-au închinat cu adevărat politicii: -presupunând că un asemenea om de stat ar ațâța pasiunile și dorințele adormite ale poporului său, că i-ar înfieră timiditatea de până acum și plăcerea de a se ține la distanță în chip de stigmat, că l-ar învinovăți pentru admirația față de cele străine, pentru nemărginitul pe care îl poartă în sine, că i-ar deprecia pornirile cele mai dragi, că i-ar întoarce conștiința pe dos, că i-ar strâmtora spiritul, că i-ar impune un gust «național», cum! un om de stat care le-ar înfăptui pe toate acestea, care ar ispăși întreg viitorul poporului său, presupunând că acesta are într-adevăr un viitor, un asemenea om de stat ar fi oare *mare*?” „Fără îndoială! îi răspunse înfocat celălalt bătrân patriot: altminteri nici n-ar fi *putut* să izbutească! A fost o nebunie să dorească una ca asta? Dar poate că la obârșie toate cele mărețe au fost nebunești!“ - „Abuz de expresie! strigă interlocutorul său: = puternic! puternic! puternic și nebun! Dar *nu* mare!“ Bătrânii se înfierbântaseră vizibil, în vreme ce-si azvârleau astfel adevărurile unul în obrazul celuilalt; însă eu, pierdut în a mea fericire de pe altă lume, măsuram timpul ce trebuie să se scurgă până ce peste cel puternic se va înstăpâni un altul și mai puternic, și îmi

spuneam că în vreme ce spiritul unui popor se aplatizează, spiritul altuia, prin compensație, câștigă în profunzime.

242

Fie că se folosește noțiunea de „civilizație“ sau de „umanizare“ sau de „progres“ în încercarea de a-l eticheta pe europeanul de astăzi, și chiar dacă se folosește o formulare simplă, lipsită de laudă sau dojană, bunăoară expresia politică mișcare *democratică* europeană: îndărătul întregului decor moral și politic care se manifestă prin astfel de formulări se desfășoară un monstruos proces *fiziologic* aflat într-o continuă amplificare, - europenii sfârșesc prin a se asemena între ei, detașându-se din ce în ce mai mult de condițiile în care iau naștere rase legate de climă și de clase sociale, ei se eliberează din ce în ce mai mult de orice *milieu determinat* care în decursul secolelor putea să-și lase amprenta, prin necesități comune, asupra sufletelor și trupurilor, - se desfășoară așadar procesul lent al apariției unei umanități fundamental supranaționale și nomade care, din punct de vedere fiziologic, posedă ca trăsătură distinctivă un *maximum*. de adaptabilitate. Acest proces al *europeanului în devenire*, proces al cărui *tempo* poate fi încetinit prin recidive apreciabile, dar care devine mai vehement și se adâncește poate tocmai datorită acestora - una din recăderi fiind turbatul *Sturm und Drang* al „sentimentului național“ aflat încă în plină dezlănțuire, laolaltă cu anarhismul în ascensiune -: pesemne că acest proces va duce la rezultate pe care naivii săi promotori și elogiatori, apostolii „ideilor moderne“ au scontat cel mai puțin. Noile condiții, proprii în general dezvoltării unei umanități egalitare și mediocre - a unui animal de turmă util, harnic, bun la toate și descurcăreț- sunt totodată deosebit de propice să dea naștere unor oameni ai excepției de cel mai primejdios și seducător soi. În vreme ce pe de o parte această forță de adaptabilitate, pusă neîncetat în fața unor condiții de existență mereu noi și luând-o de la capăt o dată cu fiecare generație, aproape cu fiecare deceniu, face imposibilă afirmarea *viguroasă* a tipului uman; în vreme ce impresia generală pe care o vor face acești europeni ai viitorului va fi probabil aceea a unor muncitori multilaterali, flecari, slabi de vrere și deosebit de adaptabili, care vor avea nevoie de un stăpân, de un comandant ca de pâinea lor cea de toate zilele; în vreme ce așadar procesul de democratizare a Europei tinde să producă un tip uman pregătit pentru *slavie* în cel mai subtil sens al cuvântului: pe de altă parte, în cazuri izolate și excepționale, omul *puternic* nu va putea decât să devină și mai puternic, și mai înzestrat decât a fost vreodată, - aceasta datorită educației sale lipsite de prejudecăți, uriașei diversități a deprinderilor, talentelor și măștilor sale. Ceea ce vreau să spun este că procesul de democratizare a Europei constituie totodată una din cauzele care duc involuntar la formarea *tiranilor*, - cuvântul luat în toate sensurile posibile, chiar și în cel spiritual.

243

Mi-a făcut plăcere să aflu că soarele nostru se deplasează cu rapiditate în direcția constelației *Hercule*: mi-e îngăduit să sper că omul de pe acest pământ va face așijderea? Cu noi în frunte, noi, bunii europeni!

244

A existat o vreme în care se obișnuia să li se acorde germanilor epitetul măgulitor de „profunzi“: însă astăzi, când tipul cel mai eficient al noului germanism aspiră la cu totul alte onoruri, regretând poate lipsa de „tupeu“ a tuturor celor profunde, este actuală și totodată patriotică bănuiala că elogiile de odinioară n-au fost decât niște amăgiri: pe scurt, nu-i exclus ca profunzimea germană să fie de fapt un lucru completamente diferit, mai rău, - un lucru de care, slavă Domnului, suntem pe cale să ne descotorosim cu succes. Să încercăm așadar să ne revizuim concepția despre profunzimea germană: pentru aceasta avem nevoie doar de un pic de vivisecție a sufletului german. - Sufletul german este înainte de toate multiplu, eterogen, fiind mai degrabă o combinație și o suprapunere decât o construcție veritabilă: aceasta din pricina originii sale. Un german care s-ar încumeta să afirme „o, vai, în pieptu-mi două suflete eu port“ ar păcătui față de adevăr, mai bine zis, ar rămâne dator față de acesta cu o mulțime de suflete. Fiind un popor alcătuit din cea mai extraordinară amestecare și corcire a raselor, poate chiar cu o preponderență a elementelor preariene, „popor de mijloc“ în toate sensurile cuvântului, germanii sunt din această cauză mai incompreensibili, mai cuprinzători, mai contradictorii, mai necunoscuți, mai imprezvizibili, mai surprinzători și chiar mai înspăimântători decât își închipuie a fi celelalte popoare: - ei scapă oricărei *definiții*, acest lucru fiind suficient pentru a provoca disperarea francezilor. Pe germani îi caracterizează faptul că la ei întrebarea „în ce constă germanismul?“ nu încetează să-și facă apariția. Kotzebue îi cunoștea destul de bine pe germanii săi: „suntem recunoscuți“, spuneau ei, aplaudându-l, -dar și Sand își închipuie că îi cunoaște. Jean Paul știa ce face atunci când protesta furios împotriva lingușelilor și exagerărilor ipocrite dar patriotice ale lui Fichte - dar pesemne că Goethe avea o altă părere despre germani decât Jean Paul, chiar dacă i-a dat acestuia dreptate în privința lui Fichte. Care a fost de fapt părerea lui Goethe despre germani? - Au fost destule lucruri în jurul său asupra cărora el nu s-a pronunțat niciodată lămurit, dând dovadă de-a lungul întregii sale vieți că stăpânește meșteșugul tăcerii delicate: pesemne că a avut motive întemeiate pentru aceasta. Cert este că nici „războaiele de eliberare“ și nici Revoluția franceză n-au reușit

să-i insuflă o veselie cât de cât admirativă, - evenimentul care l-a făcut să-si regândească Faust-ul și, mai mult decât atât, întreaga problemă a „Omului“ l-a constituit apariția lui Napoleon. Există cuvinte ale lui Goethe în care el se exprimă cu o duritate nerăbdătoare, de parcă ar fi un străin, în privința lucrurilor cu care germanii le se mândresc: într-un rând el definește renumitul Gemut german ca fiind „toleranța față de slăbiciunile proprii și cele ale altora“. A greșit el oare? -pe germani îi caracterizează faptul că în privința lor arareori poți greși pe de-a-ntregul, orice ai spune despre ei. Sufletul german are în el culoare și galerii, peșteri, tainițe, temnițe; neorânduiala sa conține multă atracție a misterului; germanul se pricepe să găsească drumurile ascunse ce duc spre haos. și asemeni tuturor ființelor ce-și iubesc simbolul, germanului îi sunt dragi norii și toate cele nebuloase, mișcătoare, fumegoase, jilave și învăluite: tot ceea ce este nesigur, neisprăvit, pe cale de dislocare sau dezvoltare este resimțit de către german ca fiind „profund“. Germanul, el însuși, nu este, el devine, „evoluează“. Iată de ce „evoluția“ este adevărata găselniță și ispravă ce aparține germanilor în vastul domeniu al formulelor filozofice: - o noțiune stăpânitoare care, braț la braț cu berea germană și cu muzica germană, lucrează pentru germanizarea întregii Europe. Străinii rămân uimiți și cuceriți în fața enigmelor pe care le pune natura contradictorie a sufletului german (pe care Hegel a încorporat-o într-un sistem, iar Richard Wagner, recent, și în muzică). „Blajin și perfid“ -o astfel de alăturare de cuvinte, absurdă în raport cu oricare alt popor, își găsește justificarea din păcate mult prea des în Germania: n-aveți decât să zăboviți o vreme între șvabi pentru a vă convinge de aceasta! Rigiditatea savantului german, lipsa lui de gust în societate se împacă înspăimântător de bine cu o echilibristică interioară și cu o cutezanță dezinvoltă de care toți zeii s-au deprins deja să se teamă. Pentru a avea o demonstrație *ad oculos* a ceea ce este „sufletul german“ e suficient să arunci o privire asupra gustului german, asupra artelor și moravurilor germane: câtă nepăsare țărănească în privința „gustului“! Cum se împacă suprema noblețe cu crasa banalitate! Cât de dezordonată și îmbelșugată este întreaga gospodărie a acestui suflet! Germanul își *târâie* sufletul: el *târâie* după sine toate evenimentele pe care le trăiește. își digeră cu dificultate întâmplările, neajungând niciodată la „capătul“ acestora; adeseori profunzimea germană nu este decât o „digestie“ greoaie și șovăitoare. și, asemenea tuturor bolnavilor cronici și tuturor dispepticilor predispuși la comoditate, germanului îi place „franchețea“ și „bonomia“: cât e de *comod* să fii franc și bonom! - Probabil că, dintre toate deghizările la care se pricepe germanul, aceasta din zilele noastre este cea mai primejdioasă și mai reușită, *onestitatea* aceasta germană care îți vine în întâmpinare încrezătoare și jucând cu cărțile pe față: iată adevăratul său talent mefistofelic, cu el poate „ajunge departe“! Germanul nu-și face prea multe probleme, el privește în juru-i cu ochii săi sinceri, albaștri, goi de german - și pe dată străinătatea îl și confundă cu halatul său de casă! - Iată ce vreau să spun: indiferent care ar fi adevărul în privința „profunzimii germane“, - între patru ochi ne putem permite poate să râdem de ea? - am face bine să continuăm a-i onora aparenta și bunul renume, fără să ne grăbim să vindem vechea noastră reputație de popor profund în schimbul „tupeului“ prusac și pentru un pumn de nisip și haz berlinez. E o dovadă de prudență din partea unui popor să se lase considerat profund, neîndemânatic, blajin, onest, imprudent: aceasta ar putea fi chiar o dovadă de profunzime! În fine: poporul german trebuie să-si onoreze renumele pe care îl are, - nu degeaba este el numit poporul înșelător, *das täusche Volk*.

245

S-au dus vremurile „bune, de altădată“, ele și-au cântat cântecul de lebadă prin muzica lui Mozart; - ferice de noi, cei cărora rococoul său le mai spune ceva, că tonul său de „bună societate“, delicatul său entuziasm, plăcerea copilărească aflată în ornamentațiile chinezești, politețea inimii sale, năzuința lui spre toate cele grațioase, înamorate, dănțuitoare, înlăcrimate, credința lui meridională mai pot isca un ecou în vreo *părticică* din noi! Dar vai, într-o bună zi, mai curând sau mai târziu, se va sfârși cu asta; - însă cine ar putea pune la îndoială faptul că, și mai curând, Beethoven va înceta să fie înțeles și gustat! - el, cel care a fost doar acordul final al unei tranziții stilistice, al unei rupturi stilistice și nu, precum Mozart, acordul final al unui mare stil european care a dominat timp de secole. Beethoven este locul de întâlnire dintre un suflet îmbătrânit și vlăguit care se zdrobește neîncetat și un suflet viitor, mult-prea tânăr, aflat mereu pe punctul de a sosi; muzica lui se scaldă în clarobscurul unei pierzării veșnice și al unei speranțe eterne și extravagante, - aceeași *Lumină* în care se scaldă Europa pe vremea când visa împreună cu Rousseau, dănțuia în jurul arborelui libertății revoluționare și aproape că se închina în fața lui Napoleon. Dar cât de repede pălește tocmai acest sentiment, cât de greu ne vine să *știm* măcar câte-ceva despre el, - cât de străin răsună în urechile noastre limbajul unui Rousseau, Schiller, Shelley, Byron, limbaj prin care și-a găsit exprimarea în cuvinte același destin european cântat de Beethoven! - Muzica germană care a urmat aparține romantismului, adică unei mișcări care din punct de vedere istoric a fost și mai scurtă, și mai trecătoare, și mai superficială decât marele antract pe care l-a constituit trecerea Europei de la Rousseau la Napoleon și apoi la apariția democrației. Weber: ce mai înseamnă astăzi pentru noi *Freischutz* și *Oberon*? Sau *Hans Heiling* și *Vampirul* lui Marschner! Sau chiar *Tannhäuser* de Wagner! Aceasta e o muzică răsuflată, dacă nu chiar uitată. De altfel, toată această muzică romantică nici nu era îndeajuns de aristocratică. ea nu conținea suficientă muzică pentru a-și putea justifica existența în altă parte decât în teatru și în fața

vulgului; de la bun început, era o muzică de rangul al doilea, neluată prea mult în seamă de adevărații muzicieni. Cu totul altfel au stat lucrurile în cazul lui Felix Mendelssohn, maestrul alcyonian care și-a dobândit repede celebritatea și a căzut la fel de repede în uitare, din pricina sufletului său mai ușor, mai pur, mai radios: în muzica germană el constituie un *incident* fericit. În ceea ce îl privește însă pe Robert Schumann, cel care a luat muzica în serios și a fost luat din capul locului el însuși în serios - fiind cel din urmă care a pus bazele unei școli : nu e oare pentru noi o fericire, un fel de ușurare, un fel de eliberare faptul că astăzi acest romantism schumanian este depășit? Schumann, refugiat în „Elveția saxonă“ a sufletului său, pe jumătate Werther, pe jumătate Jean Paul, în mod cert lipsit de orice trăsătură beethoveniană! de orice byronianism! - muzica sa din *Manfred* este o nereușită de o ininteligență ce merge până la injustiție -, Schumann, cu gustul său care era în fond un gust *meschin* (și anume, o înclinație primejdioasă, îndoit de primejdioasă în cazul unui german, spre lirismul potolit și spre o anumită beție sentimentală), retrăgându-se mereu în lături, ținându-se timid la distanță, nobil răsfățat care se complăcea numai în savurarea bucuriilor și durerilor anonime, un fel de fecioară, un *noli me tangere* dintotdeauna: în muzică acest Schumann nu constituie decât un eveniment *german*, nu unul european ca Beethoven sau, într-o măsură și mai mare, Mozart, - prin el muzica germană era amenințată de cea mai mare primejdie a sa, aceea de a nu-si mai putea adresa *cuvântul sufletului Europei*, de a degenera într-un șovinism ordinar.

246

- Câtă caznă presupune citirea cărților germane pentru cel care posedă o a *treia* ureche! Cu câtă silă zăbovește el la marginea mlaștinii ce se răscolește cu încetineală, scoțând la iveală sunete fără-de sonoritate, ritmuri ce nu se pricep să dănțuiască, mlaștină numită de germani o „carte“! și ce să mai spunem de germanul care *citește* cărți! Cât de leneș, cât de scârbit, cât de rău citește el! Oare câți germani au habar și au pretenția să aibă habar de faptul că în orice frază bine construită se află un grăunte de artă, - artă ce trebuie ghicită de vrei să-i pătrunzi înțelesul? E suficient să te înșeli bunăoară în privința tempoului ei, și pe dată fraza însăși ajunge să fie înțeleasă greșit! A fi pe de-a-ntregul convins de importanta ritmului silabelor, a resimți farmecul rupturii intenționate a unei simetrii mult-prea stricte, a îndrepta o ureche subtilă și răbdătoare înspre orișice staccato, orișice rubato, a ghici sensul succesiunii vocalelor și diftongilor, a ști să le vezi cât de delicat și de abundent se pot colora și iriza, înșiruindu-se una în urma celeilalte: există oare cititor german care să fie îndeajuns de dispus să-și asume astfel de îndatoriri, să se supună unor astfel de exigente, să-și plece urechea la întreaga artă și intenție ce sălășluiește în limbaj? Adevărul este că, pentru aceasta, ei n-au „urechi de auzit“: astfel că cele mai puternice antagonisme de stil trec neobservate, iar măiestria cea mai subtilă este *irosită*, fiind predicată surzilor. -Acestea fost-au gândurile mele în ziua în care am observat cu câtă grosolanie și lipsă de pricepere erau confundați doi maeștri ai prozei, unul care, șovăitor și distant, lasă să-i cadă cuvintele ca niște picături ce se preling de pe bolta unei peșteri umede - bizuindu-se tocmai pe înăbușitul lor sunet și răsunset-, și un altul care își mânuiește limbajul ca pe o spadă flexibilă, simțind din braț până-n vârful picioarelor primejdioasa plăcere a lamei vibrânde și ascuțite care dă să împungă, să șuiere, să spintece...

247

Cât de puțin are de-a face stilul german cu sonoritatea și cu urechile ni-l arată faptul că până și cei mai buni muzicieni ai noștri scriu prost. Germanul nu citește cu voce tare, pentru urechi, ci doar cu ochii: el și-a vârât urechile în sertar. Anticii, când citeau - și aceasta nu se întâmpla prea des -, recitau cu voce tare; de-l vedeau pe vreunul citind în șoaptă, se minunau și se întrebau pe ascuns de temeiurile acestuia. Cu voce tare: aceasta înseamnă cu toate umflăturile, inflexiunile, schimbările de ton și de tempo care îmbucurau *publicul* antic. Pe vremea aceea regulile stilului scris erau aceleași cu cele ale stilului oral; iar aceste reguli depindeau pe de o parte de uimitoarea cultură, de exigențele rafinate ale urechilor și laringelui, iar, pe de altă parte, de puterea, rezistența și vigoarea plămânilor antici. În concepția anticilor o frază este înainte de toate o totalitate fiziologică, în măsura în care ea poate fi cuprinsă printr-o singură respirație. Fraze ca cele întâlnite la Demostene sau la Cicero, fraze ce se umflă de două ori și recad de două ori în decursul unei singure respirații: iată plăceri hărăzite *anticilor*, unor oameni care mulțumită propriei lor educații erau în stare să prețuiască virtutea, raritatea, dificultatea pe care o incumbă declamarea unei astfel de fraze: - dar noi, modernii, cei care avem respirația scurtă atât la propriu cât și la figurat, *noi* nu avem dreptul la *marile* fraze! Acești antici erau ei înșiși mai mult sau mai puțin diletanți în ale oratoriei, deci erau cunoscători, critici, - prin aceasta ei își stimulau la maximum oratorii; la fel precum s-a întâmplat în secolul trecut când, datorită faptului că toți italienii și toate italiencele se pricepeau să cânte, virtuozitatea cantoului (și împreună cu ea și arta melodiei -) ajunsese pe culmile ei în Italia. În Germania însă n-a existat de fapt până mai ieri (de când un fel de elocvență de tribună își încearcă cu timiditate și destulă stângăcie aripile-i fragede) decât un soi de discurs public ce se conforma *aproximativ* regulilor artistice: graiul

amvonului. Predicatorul era singurul din Germania care cunoștea greutatea unei silabe, a unui cuvânt, el știa cum trebuie mânăuită o frază pentru ca aceasta să lovească, să țâșnească, să se prăvălească, să curgă, să se reverse, el era singurul care posedă o anumită conștiință auditivă, o conștiință adeseori necurată: căci nu este lipsit de temei faptul că un german devine arareori, și aproape întotdeauna prea târziu, un orator iscusit. Iată de ce capodopera prozei germane este totodată, și pe bună dreptate, capodopera celui mai mare predicator al nostru: până în prezent *Biblia* rămâne cea mai bună carte germană. În comparație cu Biblia lui Luther, aproape toate celelalte cărți sunt doar „literatură” - și anume, o plantă care nu a crescut în Germania și care, din această cauză, nu a putut prinde rădăcini și n-a izbutit să crească în inimile germane, așa cum a făcut-o *Biblia*.

248

Există două feluri de genii: unul care înainte de toate creează și vrea să procreeze, și un altul căruia îi place să se lase fecundat și să zămislească. La fel, printre popoarele geniale există dintr-acelea cărora le-a revenit partea feminină a gravidității și tainica îndatorire a modelării, a coacerii, a desăvârșirii - grecii bunăoară au fost un astfel de popor, francezii de asemenea -; și altele care se simt sortite să fecundeze și să se instituie în origini ale unor noi rânduiri ale vieții, astfel sunt evreii, romanii și, mă întreb cu toată modestia, poate și germanii? -popoare torturate și extaziate de febre necunoscute, irezistibil constrânse să-și părăsească propria matcă, înamorate și dornice de rase străine (dintr-acelea care „se lasă fecundate” -) și totodată averse de dominație, ca toți cei care se simt în plină potență creatoare și, prin urmare, înzestrați cu „harul divin”. Aceste două feluri de genii se caută re-ciproc, la fel precum o fac bărbatul și femeia; dar nici ele nu se înțeleg una pe cealaltă, - asemeni bărbatului și femeii.

249

Fiecare popor posedă o anumită tartuferie care îi este proprie și pe care o numește „virtuțile sale”. - Cel mai bun-ul nostru nu-l cunoaștem, - nu-l putem cunoaște.

250

Ce anume datorează Europa evreilor? - Multe lucruri, bune și rele, dar mai ales unul care este cel mai bun și totodată cel mai rău dintre toate: stilul măreț al moralei, caracterul înspăimântător și maiestuos al exigentelor nemărginite, al semnificației nemărginite, romantismul sublim al problemelor morale - tocmai aceasta fiind partea cea mai atrăgătoare, cea mai înșelătoare, cea mai delicioasă a acelui joc de culori, ispite ale vieții, ale cărui reflexe dogorăsc astăzi pe cerul culturii noastre europene, un cer de amurg, - ce precede poate bezna. Dintre spectatori, noi, artiștii și filozofii, le datorăm pentru aceasta evreilor - recunoștință.

251

Există anumite condiții care trebuie acceptate în cazul unui popor care suferă și *vrea* să sufere de febra nervoasă a naționalismului și a ambițiilor politice -, spiritul său va fi umbrat de nori și perturbat de tot felul, pe scurt, de accese trecătoare de nerozie: ca de pildă germanii zilelor noastre, care sunt cuprinși când de absurdul acces de galofobie, când de antisemitism, când de antipolonezism, sau de creștinismul romantic, sau de wagnerianism, sau de teutomanie, sau de prusianism (priviți-i pe acești Sybel și Treitschke, bieți istorici cu capetele umflate de enorme bandaje -) și de toate celelalte pâcle trecătoare care, oricum s-ar numi, înnegurează spiritul și conștiința germanilor. Fie-mi cu iertare dacă, îndrăznind să zăbovesc pentru scurt timp în acest ținut deosebit de infectat, n-am fost nici eu scutit pe de-a-ntregul de primejdia contagiunii și am început să chibzuiesc, ca toată lumea, asupra unor lucruri cu care n-am nici în clin, nici în mână: cel dintâi simptom al infecției politice. Problema evreiască bunăoară: ascultați-mă. - N-am întâlnit nici măcar un singur german căruia să-i fie pe plac evreii; și cât ar fi de categorică respingerea antisemitismului propriu-zis, respingere exprimată de unele capete poli-tice prudente, totuși această prudență și această politică nu iau nicidecum poziție împotriva sentimentului în sine, ci numai împotriva exceselor sale primejdioase și mai ales împotriva expresiei dezgustătoare și abominabile a acestui sentiment necumpătat, - în această privință nu ne putem face iluzii. Că Germania e cât se poate de sătulă de evrei, că stomacului german, sângelui german îi vine greu (și îi va veni greu încă multă vreme de acum înainte) să asimileze chiar și acest *quantum* „evreiesc” - în vreme ce italienii, francezii, englezii au reușit s-o facă, datorită unei capacități digestive mai viguroase -; aceasta este afirmarea și expresia categorică a unui instinct general de care trebuie să se țină seama, „Nu mai lăsați alți evrei să intre în țară”. Închideți porțile în est, chiar și în Austria!”, iată ce prescrie instinctul unui popor al cărui soi, încă debil și nedeterminat, ar putea fi radiat și nimicuit cu ușurință sub influența unei rase mai viguroase. Or evreii sunt fără doar și poate rasa cea mai viguroasă, cea mai rezistentă și cea mai pură dintre toate rasele câte trăiesc azi în Europa; ei se pricep să se impună chiar și în cele mai dezavantajoase condiții (chiar mai bine decât în cele favorabile), aceasta mulțumită unor virtuți a căror stigmatizare în chip de vicii

se încearcă în zilele noastre, - mulțumită mai ales unei credințe de neclintit care n-are de ce se rușina pusă față-n față cu „ideile moderne“; *dacă* se transformă, ei o fac mereu la fel precum își face Imperiul rus cuceririle sale, - ca un imperiu care are timp suficient, și nu-i de azi, de ieri : și anume, potrivit principiului „cu cât mai încet, cu atât mai bine!“ Orice gânditor care simte o responsabilitate pentru viitorul Europei va trebui să tină seama în toate proiectele privitoare la acest viitor atât de evrei cât și de ruși, doi dintre factorii cei mai siguri și probabili din marele joc și conflict al puterilor. Lucrul numit azi în Europa o „națiune“ și care-i mai degrabă *o res facta* decât *o res nata* (iar uneori se aseamănă ca două picături de apă cu *o res ficta et picta* -), este doar o realitate aflată în devenire, tânără și deosebit de labilă, care încă nu este o rasă; și cu atât mai puțin un *aere perennius* ca în cazul rasei evreiești: aceste „națiuni“ ar trebui deci să se ferească cu grijă de orice concurență și ostilitate nechibzuită! Este limpede că dacă ar vrea - sau dacă ar fi constrânși, cum par antisemiții că vor s-o facă -, evreii *ar putea* de pe acum să cucerească preponderența și literalmente dominația asupra întregii Europe; este la fel de limpede că ei nu se străduiesc și *nu* fac planuri în acest sens. Deocamdată ei doresc și năzuiesc mai degrabă, chiar cu o anumită insistență, să fie absorbiți de Europa, să se dizolve în ea, ei sunt însetați să găsească în sfârșit un loc stabil în care să fie recunoscuți și respectați, fixând astfel un țel vieții lor nomade de „ovrei rătăcitori“ -; acestei aspirații și tendințe (care exprimă poate o anumită atenuare a instinctelor evreiești) ar trebui să i se acorde atenție și să i se *vină* în întâmpinare: pentru aceasta ar fi poate utilă și legitimă expulzarea din țară a scandalagiilor antisemiți. Mă gândesc la o favorizare a acestor tendințe cu toată prudenta posibilă, la o selecționare, oarecum în genul celei întreprinse de nobilimea engleză. Este evident că indivizii cei mai puternici și cei mai marcanți ai Germaniei moderne sunt aceia care ar putea intra în relații cu ei fără inconveniente, de pildă nobilii ofițeri ai Mărcii: ar fi din mai multe puncte de vedere interesant de văzut dacă prin încrucișare nu s-ar putea cumva obține îmbinarea artei ereditare a poruncii și supunerii - ambele talente fiind astăzi clasice în ținutul amintit - cu geniul banului și al răbdării (și, înainte de toate, cu un dram de spiritualitate, a cărei lipsă se resimte amarnic în acea regiune -). Însă acum se cuvine să-mi conțină vesela pălăvrăgeală teutomană și, odată cu ea, această cuvântare solemnă: căci tocmai am atins *cea mai gravă problemă* a mea, „problema europeană“, în felul în care o înțeleg eu, și anume selecționarea unei caste noi care va trebui să cârmuiască destinele Europei.

252

Englezii aceștia - ce rasă lipsită de calități filozofice! Bacon reprezintă un *atentat* la adresa spiritului filozofic în general, iar Hobbes, Hume și Locke, o înjosire și depreciere valorică a noțiunii de „filozof“ pentru mai mult de un secol. Hume a fost cel *împotriva* căruia s-a ridicat Kant, crescând el însuși prin aceasta; despre Locke și-a *îngăduit* Schelling să spună: „*je meprise* Locke“; *împotriva* neroadei concepții a mecaniciștilor englezi au luptat cot la cot Hegel și Schopenhauer (laolaltă cu Goethe), cei doi inamici, frați de geniu ai filozofiei care, tinzând spre poli opuși ai spiritului german, au mers în direcții diferite, neîndreptățindu-se unul pe celălalt așa cum numai frații știu să se neîndreptățească. - Ce anume îi lipsește și i-a lipsit dintotdeauna Angliei îl știa prea bine acel comediant de duzină, acel retor, nesăratul și zăpăcitul Carlyle care încerca să ascundă sub schimonoselile-i pasionate ceea ce cunoștea despre sine însuși: știa care sunt calitățile care îi *lipsesc* - adevărata *putere* a spiritualității, adevărata *profunzime* a privirii intelectuale, pe scurt, filozofia. - E ca-racteristic pentru această rasă nefilozofică faptul că rămâne atașată cu rigurozitate de creștinism: ea *are nevoie* de disciplina acestuia pentru a se „moraliza“ și umaniza. Englezul, mai morocănos, mai senzual, mai energic și mai brutal decât germanul, - fiind totodată și cel mai vulgar dintre cei doi este tocmai din această cauză mai pios: lui, creștinismul îi este cu atât *mai necesar*. Adulmecând acest creștinism englez, nările mai sensibile pot distinge și o mireasmă autentic britanică de spleen și alcoolism, *împotriva* căreia creștinismul servește drept antidot, - pe bună dreptate, ca otravă mai subtilă *împotriva* celei mai grosolane: de fapt, în cazul popoarelor necizelate o intoxicație mai subtilă constituie deja un progres, un pas înainte în direcția spiritualizării. Prin mimica creștină, prin rugăciuni și psalmodieri, țărânoasa bătănie și gravitate engleză dobândesc totodată un deghizament care le face mai suportabile, mai bine zis, le ornamentează și le răstălmăcește; iar pentru această turmă de bețivi desfrânați care odinioară s-au învățat să grohăie moralicește sub chinga metodismului și o fac acum în rândurile „Armatei Salvării“, convulsiile de pocăință reprezintă într-adevăr cea mai înaltă treaptă a „umanității“ la care se pot înălța: atâta lucru se cuvine să recunoaștem. Însă ceea ce ne displace chiar și la cei mai civilizați englezi este lipsa lor de muzică, la figurat vorbind (dar și la propriu -): în mișcărilor sufletului și corpului lor nu găsești nici un dram de ritm și de dans, și nici măcar nevoia de ritm, de dans, de „muzică“. Ascultați-i vorbind; priviți-le pe cele mai frumoase englezoaice *mergând* - nici o țară din lume nu are porumbei și lebede mai frumoase, - în fine: ascultați-i cântând! Dar asta ar fi prea mult -

253

Există adevăruri pentru a căror descoperire cele mai apte sunt capetele mediocre, căci ele sunt cel mai bine croite pe măsura acestora, există adevăruri care farmecă și seduc doar spiritele mediocre: - ne-am pornit să formulăm această idee supărătoare tocmai acum, când spiritul anumitor englezi remarcabili, dar mediocri - îi numesc pe Darwin, John Stuart Mill și Herbert Spencer - încearcă să se impună în zonele medii ale gustului european. De fapt, cine ar putea contesta utilitatea unei dominații temporare a unor astfel de spirite? Ar fi o greșeală să ne închipuim că spiritele superioare aflate în înalțuri ar fi cele mai potrivite pentru a constata, aduna și formula în concluzii o multitudine de fapte mărunte și comune: - dimpotrivă, fiind niște excepții, ele se află de la bun început într-o poziție defavorizată în raport cu „regula“. În fine, ele trebuie să realizeze ceva mai mult decât o simplă cunoaștere - ele trebuie să *fie* ceva nou, să *însemne* ceva nou, să *reprezinte* valori noi! Prăpastia dintre știință și putință este poate mai mare și totodată mai neliniștitoare decât se crede în general: cel înzestrat cu puteri uriașe, creatorul, trebuie să fie pesemne un neștiutor, în vreme ce o anumită mărginire, o anumită ariditate și harnică scrupulozitate, pe scurt un anumit englezism te pot predispuce destul de bine la descoperiri științifice de geniu celor făcute de Darwin. - Să nu se uite în sfârșit că, prin profunda lor mediocritate, englezii au cauzat deja într-un rând o scădere generală a nivelului spiritual european: faptul că așa-numitele idei „moderne“ sau „ideile secolului al XVIII-lea“ sau „ideile franceze“ - așadar ideile împotriva cărora s-a ridicat cu profund dezgust spiritul *german* - au fost de origine engleză este un lucru incontestabil. Francezii au fost doar imitatorii și comedianții acestor idei, cei mai buni soldați ai acestora și totodată, din păcate, cele dintâi și cele mai grave victime ale lor: căci sub influența blestematei anglomanii a „ideilor moderne“ *L'âme française* a devenit într-atât de diluat și de sleit încât în zilele noastre aproape că nu-ți mai vine să-ti amintești de înfățișarea sa din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, de puterea sa profundă și pasionată, de noblețea sa inventivă. Însă trebuie să ținem cu dinții de echitatea istorică a acestei teze, trebuie s-o apărăm împotriva clipei și aparentei: întreaga noblesse europeană - cea a sentimentului, a gustului, a moravurilor, pe scurt noblețea luată în toate sensurile elevate ale cuvântului - este opera și plâsmuirea Franței, iar vulgaritatea europeană, plebeismul ideilor moderne - aceea a Angliei.

254

Chiar și astăzi Franța continuă să fie sediul celei mai spirituale și celei mai rafinate culturi din Europa, o înaltă școală a gustului: dar trebuie să știi s-o găsești, această „Franță a bunului gust“. Reprezentanții ei se ascund cu dibăcie: - pesemne că ea se încarnează și trăiește într-un număr redus de indivizi care se pare că nici măcar nu se țin prea bine pe picioare, unii dintre ei fiind fataliști, pesimiști, bolnavi, iar alții niște răsfățați și afectați al căror *orgoliu* constă în a sta ascunși. O trăsătură le e comună tuturor: ei își astupă urechile la auzul neroziei turbate și a pălăvrăgelii zgomotoase a democrațiilor *bourgeois*. Ceea ce se vântură în prim-plan este de fapt o Franță prostită și abrutizată, - deunăzi, cu ocazia funerariilor lui Victor Hugo ea s-a dedat la o adevărată orgie de prost gust și de autoadulare. Ei mai au încă ceva în comun: dorința laudabilă de a se opune germanizării spiritului francez - împreună cu și mai laudabila incapacitate de a reuși s-o facă! Se poate spune deja că în momentul de față Schopenhauer este mai aclimatizat și mai naturalizat în această Franță a spiritului, care e și o Franță a pesimismului, decât a fost vreodată în Germania; nemaivorbind de Heinrich Heine, de care liricii parizieni mai subtili și mai exigenți s-au pătruns deja de mult din cap până-n picioare, sau de Hegel, care în persoana lui Taine - adică în persoana *primului* istoric în viață - exercită astăzi în Franța o influență aproape tiranică. În ceea ce îl privește pe Richard Wagner: cu cât muzica franceză se va deprinde mai bine să se modeleze pe potrivea cerințelor reale ale a celui *âme moderne*, cu atât se va „wagneriza“ mai mult, aceasta putem s-o prezicem, - căci ea o face deja! Cu toate acestea există trei lucruri cu care francezii se mai pot încă mândri la chip de moștenire și particularitate care le aparține, indieni intact al unei vechi superiorități culturale asupra Europei, în pofida germanizării și plebeizării voluntare sau involuntare a gustului lor: în primul rând, aptitudinea de a se deda pasiunilor de ordin artistic, de a se dăruie pe altarul „formeii“, pasiune pentru care a fost născocită, printre alte mii, expresia *L'art pour L'art*: - de trei secole încoace Franța n-a dus niciodată lipsă de astfel de născociri care, datorită respectului ce i s-a acordat „minorității“, au înlesnit apariția în literatură a unui gen de muzică de cameră pe care zadarnic ham căuta în restul Europei. Al doilea lucru pe care își pot întemeia francezii superioritatea asupra Europei este vechea și multipla lor cultură *moralistică*, grație căreia chiar și mărunții *romanciers* ai ziarelor și ocazionali *boulevardiers de Paris* dau dovadă de o anumită sensibilitate și curiozitate psihologică de care Germania de pildă nici măcar nu are habar (darmite s-o posede!). Germanilor le lipsesc pentru aceasta câteva secole de travaliu moralistic de care, după cum am spus, Franța nu s-a cruțat defel; cel care din această cauză îi numește pe germani „naivi“, le elogiază un defect. (În chip de contrast cu inexperiența și inocenta germanilor în *voluptate psihologica*, calități destul de strâns înrudite cu anostitatea vieții de societate germane, - și, totodată, în chip de cea mai fericită expresie a unei curiozități și ingeniozități autentice franceze în acest domeniu al fiorurilor delicate, poate fi citat Henri Beyle, acest om uimitor,

anticipator și premergător care, într-un tempo napoleonian, a cutreierat în lung și lat țara sa Europa și numeroasele secole ale sufletului european, ca un adevărat explorator și descoperitor al acestui suflet: - au fost necesare două generații pentru a-l ajunge oarecum *din urmă*, pentru a dezlega o mică parte a enigmelor care l-au torturat și extaziat pe acest straniu și enigmatic epicurian, cel din urmă dintre marii psihologi ai Franței -). Mai există și un al treilea motiv care justifică pretenția la superioritate: în caracterul francezilor se realizează o sinteză destul de reușită între Nord și Sud, ceea ce le dă posibilitatea să înțeleagă multe lucruri și îi îndeamnă la înfăptuirea multor altele, lucruri pe care un englez nu va fi în stare să le priceapă vreodată; temperamentul lor, orientat periodic în direcția Sudului, în care se revarsă în răstimpuri clocotul sângelui provensal și liguric, îi ocrotește de oribilul orizont searbăd-cenușiu al Nordului, de fantomaticele noțiuni lipsite de soare și de sânge, - boala noastră *germană*, maladia gustului, împotriva crizelor căreia am prescris pentru moment și cu cea mai mare fermitate o cură de sânge și de fier, vreau să spun: „marea politică“ (conform unei terapeutici periculoase care m-a deprins cu așteptarea îndelungă, dar nu încă și cu speranța-). Chiar și acum în Franța mai pot găsi înțelegere și ecou acei oameni rari și arareori satisfăcuți al căror spirit e mult-prea cuprinzător pentru a se mulțumi cu un patriotism oarecare, oameni care știu să îndrăgească Sudul atunci când sunt în nord, știu să iubească Nordul aflându-se în sud, - mediteranieni înnașcuți, „buni europeni“. - Lor le-a închinat muzica *Bizet*, acest ultim geniu care a întrezărit o frumusețe nouă, o seducție nouă, - cel care a descoperit un crâmpeli de Sud al *muzicii*.

255

Cred că e nimerit ca muzicii germane să i se opună o doză bună de prudență. Un om care iubește Sudul precum îl iubesc eu, ca pe o mare școală a vindecării, atât a spiritului cât și a simțurilor, ca pe o imensă abundentă și transfigurație solară ce se așterne asupra unei existențe suverane și încrezătoare în sine: ei bine, un astfel de om se va feri oarecum de muzică germană, căci ea, pervertindu-i din nou gustul, amenință să-i distrugă odată cu acesta și sănătatea abia dobândită. Un astfel de meridional de *credință* și nu de obârșie, visând la viitorul muzicii, va trebui să viseze implicit și la eliberarea ei de sub influența Nordului, el va auzi răsunând în ființa sa preludiul unei muzici mai profunde, mai puternice, poate mai crude și mai misterioase, a unei muzici supragermane care să nu se stingă, să nu se ofilească, să nu pălească, ca întreaga muzică germană, în fața mării albastre și voluptuoase și a seninătății cerului mediteranean, o muzică supraeuropeană care își va păstra frumusețile chiar și în fața asfințitului ruginiu al desertului, o muzică al cărei suflet e înrudit cu palmierul și care se va simți ca acasă printre marile, frumoasele și solitarele animale de pradă, și va cutreiera pustiul alături de ele

Îmi pot imagina o muzică al cărei farmec ar fi acela de a nu mai ști nimic despre Bine și Rău, poate cel mult un soi de dor de casă, vagi umbre aurii și slăbiciuni gingașe adiind deasupra-i: o artă care, scrutând zărilor îndepărtate, ar vedea venind spre ea culorile unei lumi *morale* aproape ininteligibile aflate pe pragul declinului, o muzică îndeajuns de ospitalieră și de profundă pentru primirea acestor fugari întârziați.

256

Din cauza înstrăinării bolnăvicioase dintre popoarele Europei pe care a provocat-o și o provoacă și în zilele noastre delirul național, din cauza politicianilor miopi dar îndemânatici care au parvenit cu ajutorul ei pe culmi fără să bănuiască cât de lipsită de durabilitate este politica de diviziune pe care o practică, - din cauza acestor lucruri și a altor câteva care azi mai sunt încă absolut inexprimabile, se întâmplă că semnele prevestitoare cele mai univoce cu putință sunt trecute cu vederea sau sunt răstălmăcite într-un mod samavolnic și eronat, semne care prevestesc *dorința de unificare a Europei*. *Adevărata direcție generală spre care tindea tainicul travaliu sufletesc al tuturor oamenilor profunzi și cuprinzători din secolul acesta a fost aceea de a deschide drumul ce duce spre această nouă sinteză*

și de a-l anticipa, cu titlu de experiență, pe europeanul viitorului: dacă acei oameni s-au raliat vreodată unei „patrii“, aceasta s-a întâmplat doar într-un mod superficial, sau în momentele lor de slăbiciune, sau poate la bătrânețe, - deveneau „patrioți“ doar pentru a se deconecta de ei înșiși. Mă refer la oameni ca Napoleon, Goethe, Beethoven, Stendhal, Heinrich Heine, Schopenhauer; sper că nu-mi va fi luat în nume de rău dacă îl voi trece în rândul lor și pe Richard Wagner, în privința căruia nu trebuie să ne lăsăm înșelați de confuzia pe care a făcut-o cu propria-i persoană, - geniilor de felul său arareori le e dat dreptul să se înțeleagă pe sine. Cu atât mai puțin trebuie să ne lăsăm induși în eroare de zarva necuviincioasă prin care se încearcă stăvilirea influenței lui Richard Wagner în Franța: - orice s-ar întâmpla, e un fapt de netăgăduit că între *romantismul târziu francez* al anilor '40 și Richard Wagner există o înrudire dintre cele mai strânse și mai intime. Ei sunt înrudiți fundamental prin întreaga elevație și profunzime a aspirațiilor lor: Europa, unica Europă e cea al cărei suflet se avântă și năzuiește spre înalțuri în arta lor complexă și tumultuoasă - încotro? spre o nouă lumină?

Spre un soare nou? Dar cine poate formula cu exactitate ideea pe care acești maștri ai noilor mijloace de expresie n-au știut s-o rostescă lămurit? Cert este că ei, acești ultimi mari exploratori, au fost zguduți de aceleași vijelii și imbolduri revoluționare, că și-au îndreptat *căutările* în aceleași direcții! Cu toții, posedăți ai literaturii până-n măduva oaselor - cei dintâi artiști cu o cultură literară universală -, adeseori ei înșiși scriitori, inovatori, mediatori și mozaicari ai artelor și simțurilor (Wagner trebuie considerat un muzician printre pictori, un poet printre muzicieni, în general un artist printre actori); cu toții, fanatici ai *expresiei* „cu orice preț“ - l-aș aminti în special pe Delacroix, artistul cel mai îndeaproape înrudit cu Wagner -, cu toții, mari descoperitori în domeniul sublimului, dar și în cel al urâtului și al oribilului, și mai mari inventatori în materie de efecte, de mizanscenă, în arta expunerii, cu toții artiști al căror talent le întrece cu mult geniul -, virtuozii din cap până-n picioare, posedând o dibăcie înspăimântătoare de a folosi toate mijloacele menite să seducă, să ademenească, să constrângă, să zguduie, inamici înnăscuți ai logicii și ai liniei drepte, ahtiați de tot ceea ce e străin, exotic, monstruos, întortocheat, contradictoriu; ca oameni, tantali ai voinței, plebei parveniți care atât în viață cât și în creație se simt incapabili de un tempo aristocratic, de un lento - gândiți-vă, de pildă, la Balzac, - lucrători înverșunați ajungând prin muncă aproape până la autodistrugere; antinomiști și rebeli în materie de moravuri, ambițioși și nesățioși lipsiți de echilibru și de bucurii; cu toții sfârșind prin a se zdrobi și prăbuși la picioarele crucii (și pe bună dreptate: căci care dintre ei ar fi putut fi îndeajuns de profund și de original pentru a zămisi o filozofie de *Antihrist?*) -, în general, un soi de oameni superiori, îndrăzneți și temerari, splendizi și violenți, oameni ai marilor înălțimi și ai înălțărilor năvalnice, care au propovăduit pentru întâia oară secolului lor - secolul *mulțimii!* - noțiunea de „om superior“... Să binevoiască prietenii germani ai lui Richard Wagner să-și pună întrebarea dacă există oare în arta wagneriană vreun grăunte cât de mic de germanism, sau dacă nu cumva distincția ei constă tocmai în faptul că ea își are obârșia în izvoare și impulsuri *supra-germane*: nu trebuie să uităm nici cât de indispensabil i-a fost Parisul lui Wagner pentru a-și desăvârși caracterul, tocmai Parisul la care, prin instinctele sale profunde, tânjea în perioada sa cea mai decisivă; să nu uităm de asemenea că întreaga sa atitudine, apostolatul pentru propriile-i idei n-ar fi putut atinge perfecțiunea dacă el n-ar fi avut în fața ochilor exemplul socialiștilor francezi. Se prea poate ca pe baza unei comparații mai subtile să se descopere, în favoarea temperamentului german al lui Richard Wagner, că în tot ceea ce a înfăptuit, el s-a dovedit mai puternic, mai cutezător, mai dur și mai mare decât ar fi putut fi un francez din secolul al XIX-lea, - aceasta din cauză că noi germanii suntem mai apropiați de barbarie decât francezii-; poate că cea mai uimitoare creație a lui Richard Wagner va rămâne de-a pururi inaccesibilă, străină, înimitabilă pentru întreaga rasă latină pe cale de decădere: e vorba de personajul lui Siegfried, al acelui om *deosebit de Liber*, probabil mult prea liber, prea dur, prea jovial, prea sănătos, prea *anticatolic* ca să fie pe gustul bătrânelor și slăbitelor popoare civilizate. Se prea poate ca acest Siegfried antiroman să constituie de-a dreptul un sacrilegiu față de romantism; ei bine, Wagner si-a răscumpărat din plin acest păcat în zilele sumbre ale bătrâneții când - anticipând un gust care a devenit între timp o politică - cu vehemența ce îi era proprie s-a pornit să predice, dacă nu chiar să urmeze *drumul spre Roma*. - Pentru ca aceste ultime cuvinte să nu-mi fie înțelese greșit, as vrea să iau într-ajutor câteva versuri viguroase care vor lămuri chiar și urechilor mai puțin subtile ceea ce vreau să spun, - ceea ce vreau să-i reproșez lui „Wagner cel din ultimii ani“ și muzicii Parsifalului său:

- Mai e ceva german aici?

Germană-i inima ce plânge-n sumbru scrâșnet?

German să fie trupul ce singur se sfâșie?

Germane, aceste blagosloviri popești,

Această tămâiere de simțuri ațâțate?

Aceste lănceziri, căderi și amețeli

Si- a clopotelor dulci bălângăneli?

Aceste ochiade monahale, acest dangăt chemând la rugăciune,

Extazuri măsluite cu ochii-n ceruri, peste ceruri?...

- Mai e ceva german aici?

Chibzuiți dar fără grabă!

Stați în prag, luați aminte...

E-al Romei glas ce auziți

- *credința ei, fără cuvinte!*

Partea a noua: ce este aristocrația?

Toate înălțările tipului „Om“ au fost și vor fi și de acum înainte opera unei societăți aristocratice, a unei societăți care crede într-o lungă scară a ierarhiei și a diferențelor valorice dintre un om și celălalt și care, într-un sens sau altul, are nevoie de sclavagism. Fără *patosul distanței* care ia naștere din deosebirile înrădăcinate dintre clasele sociale, din neconținută privire de sus în jos pe care casta stăpânitoare o îndreaptă asupra supușilor și uneltelor, din exercitarea neîncetată a supunerii și poruncirii, a menținerii la distanță și în subordine, fără *patosul acesta* n-ar putea lua naștere nici celălalt *patos*, mai tainic, dorința de a realiza noi și noi distanțări în interiorul sufletului însuși, de a produce stări din ce în ce mai elevate, mai rare, mai îndepărtate, mai ample, mai cuprinzătoare, adică tocmai înălțarea tipului „Om“, permanenta „depășire de sine a omului“, ca să dăm unei formule morale un sens supramoral. Desigur, nu trebuie să ne facem iluzii umanitariste cu privire la istoricul apariției unei societăți aristocratice (așadar a condițiilor necesare înălțării tipului „Om“): adevărul e crud. să recunoaștem dar fără menajamente care au fost până acum *începuturile* oricărei civilizații superioare! Oameni cu o fire care era încă naturală, barbari în toate sensurile înspăimântătoare ale cuvântului, oameni de pradă posesori încă ai unei vreri și ai unor dorinți de putere intacte s-au aruncat asupra unor rase mai slabe, mai șlefuite, mai pașnice, rase de negustori sau de crescători de animale de pildă, sau asupra unor civilizații bătrâne și epuizate care își risipeau ultimele forțe vitale în sclipitoare jocuri de artificii ale spiritului și corupției. Dintotdeauna casta aristocratică a fost la începuturi o castă a barbarilor: superioritatea lor consta în primul rând în forța psihică, și nu în cea fizică, - ei erau oameni mai compleți (ceea ce înseamnă și „brute mai desăvârșite“ din toate punctele de vedere) decât ceilalți.

258

Corupția, ca expresie a faptului că înlăuntrul instinctelor domnește o stare de amenințătoare anarhie și că edificiul pasiunilor numit „viață“ este zdruncinat: această corupție apare în ipostaze fundamental diferite, în funcție de ființele la care se manifestă. Astfel de pildă, în cazul unei aristocrații ea aceea a Franței la începutul Revoluției, care își azvârle cu un dezgust sublim privilegiile, jertfindu-se pe sine de dragul unei extravagante a sentimentului său moral, este vorba de corupție: - căci ceea ce s-a întâmplat a fost în fond doar actul final al unei corupții seculare, în virtutea căreia aristocrația a renunțat una câte una la prerogativele sale senioriale și a decăzut până la a fi doar o *funcție* (și în cele din urmă o podoabă și găteală) a monarhiei. Însă o aristocrație bună și sănătoasă dorește esențialmente să se considere nu o funcție - fie ea a monarhiei sau a comunității -, ci sensul și suprema lor justificare, acceptând pentru aceasta eu conștiința curată sacrificarea a nenumărați oameni care în *interesul ei* vor trebui oprimați și reduși la o stare de mutilare, de sclavie, de simple unelte. Credința ei fundamentală trebuie să fie că societatea există nu de dragul societății, ci numai în chip de temelie și schelă care oferă posibilitatea unei elite să se înalțe spre misiunea sa superioară și, în general, spre o *existență* superioară: asemenea acelor plante agățătoare avide de soare ce cresc în Java - li se spune Sipo Matador -, care înlănțuie un stejar cu brațele lor, până când, în cele din urmă, rezemate de el, dar înălțate mult deasupra-i, ajung să-și deschidă în plină lumină corolele, mândrindu-se de a lor fericire.

259

A te abține reciproc de la practicarea ofensei, a violentei, a jafului, a recunoaște voința semenului ca fiind egală cu a ta: acestea pot deveni într-un sens general reguli de bună-cuviință între indivizi, în caz că există condițiile necesare pentru aceasta (și anume, o reală asemănare a puterilor și criteriilor indivizilor, precum și apartenența lor comună la unul și același corp social). Însă din momentul în care s-ar încerca extinderea acestui principiu, mergându-se chiar până la considerarea lui ca *principiu fundamental al societății*, el s-ar arăta pe dată în adevărata sa lumină: aceea de voință de *negare* a vieții, de principiu al descompunerii și decăderii. În acest domeniu trebuie să pătrundem temeinic până în străfunduri și să ne stăvilim toate slăbiciunile sentimentale: viața însăși este în *esență* deposedare, rănire, biruință asupra celui străin și asupra celui mai slab, oprinare, duritate, impunerea cu forța a formelor proprii, asimilare sau, cel puțin și în cel mai blând caz, exploatare, - dar la ce bun să întrebuițăm mereu aceste cuvinte în care s-a întipărit din vremuri străvechi un sens defăimător? (chiar și corpul în interiorul căruia, după cum s-a presupus mai sus, indivizii se tratează ca egali - aceasta se întâmplă în toate aristocrațiile sănătoase -, acest corp este obligat el însuși, în caz că e un corp viu și nu unul muribund, să întreprindă împotriva celorlalte corpuri fapte de la care indivizii care îl alcătuiesc se abțin reciproc: el va trebui să fie întruchiparea voinței de putere, el va dori să crească, să se extindă, să acapareze, să dobândească preponderența, - și aceasta nu pe temeiul vreunei moralități sau imoralități oarecare, ci din cauză că el *trăiește*, și pentru că viața *este* tocmai voință de putere. Însă nu există chestiune în care conștiința comună a europenilor să fie mai refractară sfaturilor decât în aceasta; în prezent se visează pretutindeni, chiar și sub deghizamente științifice, la tot felul de organizări viitoare ale societății, care va trebui să-și piardă „caracterul

exploatare”: -în urechile mele aceste cuvinte răsună de parcă prin ele s-ar făgădui inventarea unei vieți care să se abțină de la toate funcțiunile organice. „Exploatarea” aparține nu unei societăți corupte sau imperfecte și primitive: ea aparține *esenței* vieții, ca funcțiune organică fundamentală, ea este o consecință a voinței de putere propriu-zise, cea care e însăși voința de a trăi. - Presupunând că în teorie acestea ar fi o inovație, - în realitate, ele constituie de fapt *factorul primordial* al întregii istorii: să fim măcar atât de cinștiți ca s-o recunoaștem!

260

În peregrinarea mea prin tot felul de morale, mai subtile și mai grosolane, care au stăpânit până acum sau mai stăpânesc încă pe pământ, am găsit anumite trăsături care revin mereu împreună, conexate; astfel că în cele din urmă mi s-au deslușit două tipuri de bază, iar în fața privirii mi-a apărut o deosebire fundamentală. Există *morale de stăpâni* și *morale de sclavi*; - vreau să adaug îndată că și în toate civilizațiile superioare și neomogene se întâlnesc încercări de mediere între cele două morale, mai adeseori o amestecare haotică a acestora, neînțelegeri reciproce și uneori chiar conflicte puternice - aceasta în ființa unui și aceluiași am, în cuprinsul unui singur suflet. Diferențierile dintre valorile morale au luat naștere fie în rândul rasei dominante care se bucura din plin de conștiința deosebirii ei față de rasa dominată, - fie în rândul celor dominați, al sclavilor, al celor subordonați din toate categoriile. În primul caz, în care stăpânitorii sunt cei care determină noțiunea „binelui”, stările sufletești elevate și trufașe sunt resimțite ca distinctive, ele determinând ierarhia. Aristocratul îndepărtează din fața lui ființele în care se manifestă contrariul unor astfel de stări elevate și trufașe: el le disprețuiește. Să remarcăm pe dată că în cazul acestei prime varietăți de morală antagonismul „bun” și „stricat” echivalează cu „nobil” și „detestabil”: - antagonismul „bun” și „rău” are o altă origine. E disprețuit lașul, fricosul, meschinul, cel care se preocupă doar de stricta utilitate; de asemenea, suspiciosul cu privirea-i strâmbă, cel care se umilește, omul de soi câinesc care se lasă maltratat, lingăul milog, și mai ales mincinosul: - e o credință înrădăcinată a tuturor aristocraților că norodul e mincinos. „Noi, veridicii” - astfel își ziceau nobilii în Grecia antică. E evident faptul că pretutindeni calificativele morale au fost aplicate mai întâi asupra oamenilor și doar mai târziu, prin extindere, asupra *acțiunilor*: de aceea, istoricii moralei care iau drept punct de plecare întrebări de genul „din ce cauză acțiunea caritabilă a trecut drept lăudabilă?” comit o gravă eroare. Aristocratul simte că *el* este cel care determină valorile, că pentru aceasta nu are nevoie să obțină încuviințarea cuiva, apreciind că „ceea ce îmi dăunează mie, este dăunător în sine”, el fiind acela care conferă cel dintâi prestigiu lucrurilor, care *crează* valori. El prețuiește tot ceea ce îi este propriu: o astfel de morală constă în glorificarea sinelui. În prim-plan se află sentimentul belșugului, al prea-plinului puterii, fericirea unei înalte tensiuni, conștiința unei avuții dornice de a se dăruși și cheltui: - și aristocratul vine într-ajutor nefericiților, dar aproape niciodată nu o face din milă, ci mai degrabă mânat de imboldul abundenței de putere. Aristocratul respectă în propria-i ființă pe omul puternic, stăpân asupra lui Însuși, pe cel care se pricepe să vorbească și să tacă, pe cel care uzează bucuros de severitate și duritate față de sine însuși și care se înclină cu venerație în fața tuturor celor severe și dure. „De piatră-i inima ce Wotan în pieptu-mi așează”, se spune într-o veche *Saga* scandinavă: și pe bună dreptate, căci e o vorbă izvodită de sufletul unui viking mândru. Un astfel de om se mândrește tocmai cu faptul de a nu fi născut pentru compasiune: și de aceea eroul acestui *Saga* adaugă avertizând: „cel căruia inima nu îi e de tânăr dură, nu o va avea nicidecum dură”. Aristocrații și cutezătorii care gândesc astfel se situează la antipodul moralei care vede tocmai în compătimire sau în acțiunea în folosul semenului sau în *desinteresement* simbolul moralității; încrederea în sine, mândria de sine, ostilitatea absolută și ironia față de „altruism”, acestea fac parte și ele în mod categoric din morala aristocrată, laolaltă cu o ușoară desconsiderare și prudentă față de compasiune și de „inimile calde”. Puternicii sunt acei care *se pricep* cu adevărat să venerateze, aceasta- i arta lor, domeniul în care își exercită inventivitatea. Respectul profund acordat bătrâneții și tradiției dreptul se bazează în întregime pe acest respect dublu -, credința și prejudecata care acordă prioritate strămoșilor, în defavoarea generației viitoare, iată trăsături tipice ale moralei celor puternici; și invers, faptul că oamenii „ideilor moderne” cred aproape instinctiv în „progres” și în „viitor”, neglijând din ce în ce mai mult respectul față de bătrânețe, e suficient pentru a ne dezvălui originea lipsită de noblețe a acestor „idei”. Însă, pentru gustul prezentului, lucrul cel mai străin și mai dezagreabil din morala stăpânitorilor rămâne severitatea preceptului potrivit căruia aceștia au obligații doar față de cei de o seamă cu ei; față de ființele de rang inferior și față de străini ei pot acționa după cum cred de cuviință sau „după voia inimii”, în orice caz „dincolo de Bine și de Rău” - : iată un domeniu în care se poate manifesta compătimirea și alte sentimente asemănătoare. Aptitudinea și obligația unei recunoștințe îndelungi și a unei răzbunări îndelungi - ambele numai față de cei de o seamă -, subtilitatea represaliilor, rafinamentul noțiunii de prietenie, o anumită nevoie de a avea dușmani (aceasta servind oarecum drept canalizare a sentimentelor de invidie, agresivitate, aroganță, și înlesnind de fapt posibilitatea unei adevărate *prietenii*): toate acestea sunt caracteristici tipice ale moralei aristocratice care, după cum am arătat, nu este identică cu morala propovăduită de „ideile moderne” și pe care, din această cauză, nouă, celor din ziua de azi, ne vine greu s-o resimțim și chiar s-o dezgropăm, s-o descoperim. - Cu totul altfel stau lucrurile în cazul celui de al doilea tip de

morală, *morală sclavilor*. Să presupunem că asupriții, oprimații, suferinzii, robii, și chiar cei nedeciși și istoviți de ei înșiși se îndeletnicesc cu morală: care va fi oare numitorul comun al evaluărilor lor morale? Probabil că ele vor exprima o suspiciune pesimistă față de condiția umană în totalitatea ei, poate o condamnare a omului laolaltă cu condiția sa. Sclavul privește cu invidie virtuțile celor puternici: el este sceptic și suspicios, posedând chiar un rafinament al bănuielii față de tot acel „bun“ prețuit de cei puternici -, el încearcă să se convingă că nici măcar fericirea acestora nu este autentică. Dimpotrivă, calitățile menite să ușureze existența suferinzilor sunt evidențiate și scăldate în lumină: sclavul prețuiește compătimirea, mâna serviabilă și săritoare, inima caldă, răbdarea, hărnicia, modestia, amabilitatea-, căci acestea sunt calitățile cele mai utile, aproape singurele mijloace de a îndura povara existenței. Morala sclavilor este esențialmente o morală a utilității. Acesta-i locul de obârșie al vestitului antagonism dintre „bun“ și „rău“: - rău este considerat cel puternic și primejdios, cel care inspiră teamă, cel care posedă subtilitate și vigoare, nelăsând teren disprețului. Așadar, potrivit moralei sclavilor, „răul“ este cel care inspiră teamă; în morală stăpânilor, dimpotrivă, cel care inspiră teamă și vrea să inspire teamă este de-a dreptul „bunul“, în vreme ce omul „stricat“ este considerat demn de dispreț. Antagonismul atinge apogeul în momentul în care, conform logicii moralei sclavilor, se ajunge în cele din urmă până acolo încât chiar și noțiunii de om „bun“ i se atașează un dram de desconsiderare - oricât de ușoară și binevoitoare ar fi aceasta, căci cel bun, potrivit felului de a gândi al sclavilor, este în orice caz un om *inofensiv*: el este blajin, ușor de păcălit, poate cam prostuț, într-un cuvânt *un bonhomme*. Pretutindeni unde morală sclavilor prevalează, limbajul prezintă tendința de a apropia sensurile cuvintelor „bun“ și „prost“. - În fine, o ultimă deosebire fundamentală: pe cât de inevitabil năzuința de *libertate*, instinctul fericirii și varietatea rafinată a sentimentelor de libertate aparțin moralei și moralității sclavilor, la fel de simptomatic și regulat apar arta și exaltările în manifestarea respectului și a devotamentului în cadrul unui mod de a gândi și de a prețui aristocratic. - De acum va fi lesne de înțeles de ce iubirea în *chip de pasiune* - specialitatea noastră europeană - este evident de origine aristocratică: după cum se știe, ea este invenția cavalerilor-poeți provensali, oameni minunați și ingenioși ai lui *gai saber*, cărora Europa le datorează atât de mult, poate chiar și propria-i existență.

261

Printre lucrurile care pentru un aristocrat sunt poate cel mai greu de înțeles se numără și vanitatea: el va fi tentat să-i nege existența, chiar și atunci când alții sunt convinși că o țin strâns cu ambele mâini. Pentru el problema care se pune este aceea de a-și reprezenta ființe care încearcă să provoace în semenii o părere bună în privința lor, părere pe care nu o au despre sine - și deci nici nu o „merită“ -, urmând ca apoi să creadă ei înșiși în această părere bună. Aceasta îi va apărea aristocratului ca fiind o atitudine atât de lipsită de gust și de respect de sine, și de o absurditate atât de barocă, încât va avea tendința să considere vanitatea o excepție și s-o pună la îndoială în majoritatea cazurilor. El va spune bunăoară: „eu pot să mă înșel în privința propriei mele valori și să pretind totuși ca ea să-mi fie recunoscută de ceilalți așa cum o apreciez eu, - însă aceasta nu e vanitate (ci înfumurare sau, cum este numită adeseori, „umilintă“, „modestie“). Sau va spune: „mă pot bucura dintr-o mulțime de cauze de părerea bună pe care o au ceilalți despre mine, poate pentru că îi respect și îi iubesc, și bucuriile lor sunt și bucuriile mele, poate și pentru că buna lor părere îmi confirmă și îmi întărește propria părere bună despre mine însumi, poate pentru că părerea bună a altora, chiar dacă eu nu o împărtășesc, îmi aduce totuși avantaje sau promite să mi le aducă, - dar toate acestea nu sunt vanitate.“ - Aristocratul izbutește doar prin constrângere, respectiv cu ajutorul istoriei, să-si reprezinte faptul că din timpuri imemorabile, în toate păturile sociale cât de cât dependente, omul obișnuit n-a *avut* mai multă valoare decât aceea care i se atribuia: - nefiind obișnuit să-si acorde el însuși vreo valoare, nu și-a atribuit nici el vreo altă valoare în afară de aceea pe care i-o atribuiău stăpânii (a crea valori este un *drept eminentement seniorial*). Faptul că și în zilele noastre omul de rând continuă să *aștepte* mai întâi părerea pe care ceilalți o au despre el și se supune apoi instinctiv acestei păreri, trebuie probabil considerat ca fiind rezultatul unui atavism monstruos: această părere nu trebuie să fie neapărat o părere „bună“, ea poate fi chiar și una rea, nedreaptă (gândiți-vă, de pildă, la majoritatea aprecierilor și subaprecierilor pe care femeile credincioase se învață să le nutrească prin duhovnicii lor despre ele însele, la fel precum o face creștinul în general prin biserica sa). Fapt este că în prezent, ca urmare a lentei înălțări a ordinii democratice (și a cauzei acesteia, amestecarea sângelui stăpânilor cu cel al sclavilor), tendința inițial aristocratică și rară de a-ți atribui o anumită valoare și de „a gândi de bine“ despre tine este din ce în ce mai mult încurajată și răspândită: însă acestei tendințe i s-a împotrivit din toate timpurile o înclinație mai veche, mai răspândită și mai profund înrădăcinată, - iar în fenomenul „vanitate“ această înclinație mai veche se înstăpânește asupra celei mai recente. Vanitosul se bucură de *orice* părere bună exprimată la adresa lui (făcând cu totul abstracție de criteriile utilității acesteia, precum și de adevăr și falsitate) și suferă din pricina tuturor părerilor defavorabile: căci el se supune amândurora, el *simte* că le este supus în virtutea acelu

străvechi instinct de subordonare care se manifestă în ființa sa. - „Sclavul“ din sângele vanitosului, un rest din șiretenia sclavului - și cât de mult „sclav“ a mai rămas în femeie, de pildă -, este cel care caută să ne *ispitească* să ne facem o părere bună despre el: și tot sclavul este acela care se și prosternă în fața acestor păreri, de parcă nu el ar fi fost cel care le-a suscit. - S-o spunem încă o dată: vanitatea este un atavism.

262

O specie ia ființă, un tip se consolidează și devine puternic în cursul îndelungatei lupte împotriva condițiilor *defavorabile* și constante în esență. Dimpotrivă, experiența crescătorilor ne arată că speciile cărora li se acordă o alimentație supraabundentă și un plus de protecție și îngrijire în general vor manifesta în curând o puternică înclinație pentru variația tipului, dând naștere unui mare procent de ciudățenii și monstruoziități (și unor vicii monstruoase, de asemenea). Să examinăm puțin o comunitate aristocratică, de pildă un Polis al Greciei antice sau Veneția - ca pe o organizație, voluntară sau involuntară, care are ca scop *selecția*: se află aici oameni, unul lângă celălalt, depinzând de ei înșiși, care caută să-și impună propria specie, pentru că ei *trebuie* să se impună cu orice preț, dacă nu doresc să se expună îngrozitoarei primejdii de a fi exterminați. Lipsește aici îngrijirea, belșugul, ocrotirea care favorizau variația; trebuie să supraviețuiască specia în sine care, în lupta permanentă cu vecinii și cu asupriții răzvrățiți sau pe cale de răzvrătire, se poate impune și perpetua mulțumită durității, uniformității, simplității formei sale. Experiența cea mai variată o învață care sunt principalele calități cărora le datorează supraviețuirea și triumful până acum, în pofida tuturor zeilor și oamenilor: va numi aceste calități virtuți, mărginindu-se să le cultive exclusiv pe ele. și o va face cu duritate, o duritate intenționată; orice morală aristocratică este intolerantă în privința educației tineretului, a condiției femeii, a moravurilor conjugale, a relațiilor dintre bătrâni și tineri, a legilor penale (acestea din urmă vizându-i doar pe cei care se îndepărtează de specie): ea va clasifica până și intoleranța în rândul virtuților, numind-o „justiție“. Un tip cu trăsături mai puțin numeroase, dar puternic accentuate, un soi

de oameni se' veri, războinici, taciturni și precauți, închiși și rezervați (și ' în același timp deosebit de sensibili la farmecele și acele *nuances* ale vieții de societate) va ajunge astfel să se consolideze, indiferent de succesiunea generațiilor; lupta permanentă cu condițiile *defavorabile* mereu identice este, după cum am mai spus, obârșia consolidării și întăririi unui anumit tip. Însă în cele din urmă apare pe neașteptate o situație favorabilă, tensiunea cumplită cedează; poate că nu mai există dușmani printre vecini, iar mijloacele de existență și chiar plăcerile existentei se oferă din abundență. Dintr-o, singură lovitură, lanțul și constrângerea vechii discipline sunt rupte: ea nu se mai simte necesară, indispensabilă existenței, - chiar dacă ar dori să persiste, ar putea s-o facă doar sub forma unui lux, a unui *gust* arhaizant. Variația, fie în chip de distanțare de tipul original (spre un tip mai elevat, mai rafinat, mai rar), fie în chip de degenerare și monstruoziitate, se etalează de îndată în cea mai mare opulentă și splendoare, individul cutează să-și exprime individualitatea și să se detașeze. În acest moment crucial al istoriei apare o floră minunată, variată, adeseori încâlcită și bălțată, amintind de jungla virgină și înălțată înspre cer, un fel de tempo *tropical* al rivalității și zelului dezvoltării, iar concomitent eu aceasta, colosale pieiri și nimiciri ca urmare a egoismelor ce se opun cu violență, gata să explodeze în crâncena lor luptă „pentru soare și lumină“, morala anterioară neimpunându-le vreo limită, vreo frână, vreun menajament. Însăși această morală a fost cea care a produs imensa acumulare de energie, cea care a întins arcul într-un mod atât de amenințător: - de-acum ea este, ea va fi „depășită“. S-a atins punctul primejdios și neliniștitor în care viața, mai vastă, mai complexă, mai amplă, *depășește pragul* vechii morale; „individul“ se vede silit să-și promulge o legislație proprie, să-și născocoască propriile sale meșteșuguri și viclesuguri pentru a se conserva, înălța și elibera pe sine. Pretutindeni se fac auzite noi „De ce“-uri, noi „Cu ce“-uri, nu mai există nici un fel de formule comune, neînțelegera umblă braț la braț cu desconsiderarea, decadența, corupția, năzuințele cele mai sublime se încâlcesc într-un nod oribil, geniul rasei se revarsă din toate cornurile abundenței Binelui și Răului, primăvara și toamna apar într-o funestă simultaneitate, pline de noi farmece și văluri proprii unei depravări juvenile, inepuizate, neobosite. Și se arată iar primejdia, mama moralei, marea primejdie, strămutată de astă dată în ființa individului, în vecin și în prieten, pe stradă, în propriul copil, în propria inimă, în cele mai intime și mai tainice unghere ale dorinței și voinței: ce credeți că vor propovădui filozofii moralei care își fac apariția în această perioadă? Acești ageri observatori gură-cască vor descoperi apropierea sfârșitului, și că toate lucrurile din jurul lor sunt corupătoare și corupte, că nimeni și nimic nu va mai apuca ziua de poimâine, cu excepția unui singur soi de oameni, incurabili *mediocrii*. Numai *mediocrii* au șanse de a se perpetua, de a se reproduce, - ei sunt oamenii viitorului, singurii supraviețuitori; „fiți la fel ca ei! deveniți *mediocri!*“, iată unica morală care mai are vreun sens și mai găsește ascultare de acum înainte. - Însă această morală a *mediocrității* e greu de propovăduit! - căci nu poate mărturisi niciodată ce este și ce dorește de fapt! ea

trebuie să vorbească despre măsură și demnitate și datorie și dragoste de semeni, si-i va veni cam greu să-și ascundă ironia!

263

Există un *instinct* al *rangului* care este deja, mai mult decât orice altceva, indiciul unui rang *înalt*; există un *gust* al nuanțelor respectului care vădește o origine distinsă și obiceiuri aristocratice. Finețea, bunătatea și elevația unui suflet sunt puse la grea încercare în momentul în care pe lângă el trece ceva de prim rang, un lucru care n-a fost încă pus la adăpost prin grija autorităților de familiaritățile indiscrete și neîndemânatică: ceva neconturat, nedescoperit, ispititor, învăluit și travestit de bunăvoie, un fel de piatră de încercare însuflețită care își urmează drumul. Cel care practică investigarea sufletelor, în chip de a sa îndatorire ' și îndemânare, se va folosi tocmai de acest meșteșug sub diversele sale forme pentru a determina valoarea ultimă a unui suflet, ierarhia imuabilă și înăscută din care acesta face parte: el îi va pune la încercare *instinctul respectului*. *Difference engendre haine*: vulgaritatea câte-unei naturi iese brusc la iveală, ca o țâșnătură de apă murdară, la trecerea convoiului purtând în brațe vreun vas sfințit, vreun giuvaier scos din scrinuri ferecate, vreo carte însemnată cu pecetea marelui destin; dimpotrivă, o amuțire involuntară, o șovăială a privirii, o domolire a tuturor gesturilor este însemnul unui suflet care *simte* apropierea celor mai venerabile lucruri din lume. Felul în care s-a menținut în Europa până în zilele noastre respectul față de *Biblie* este poate cel mai bun exemplu de disciplină și rafinament al moravurilor pe care Europa le datorează creștinismului; astfel de cărți profunde, de o supremă importanță, necesită protecția unei autorități tiranice exterioare pentru a-si putea dobândi acea *durabilitate* milenară trebuincioasă epuizării și dezlegării lor. Poate fi considerată o mare reușită dacă prin educație li s- a inoculat în sfârșit maselor largi (superficialilor și intestinelor prea iuti la digestie) sentimentul că nu le e îngăduit să se atingă de orice; că există simțăminte sacre în fața cărora ele trebuie să-și scoată încălțărilor și să-și țină la distanță mâinile murdare, - aceasta fiind oarecum cea mai înaltă treaptă a umanizării la care ele pot ajunge. Dimpotrivă, în cazul așa-numiților instruiți, adepții „ideilor moderne“, nimic nu este poate mai dezgustător ca nerușinarea, neobrăzarea ochilor și mâinilor lor cu care ating, ling și pipăie toate lucrurile; și se prea poate să în popor, mai ales printre țărani, găsești în zilele noastre mai multă distincție *relativă* a gustului și tactului în privința respectului decât în lumea galantă a spiritului, în rândul cititorilor de gazete și al instruiților.

264

Din sufletul unui om nu pot fi șterse acele lucruri care au constituit obiectul celor mai dragi și mai constante preocupări ale strămoșilor săi: fie că aceștia au fost oameni harnici și strângători, simple accesorii ale unei mese de scris sau ale unei case de bani, modești și burghezi în dorințele lor, și la fel de modești în virtuțile lor; fie că erau dintr-acei care au trăit cu obișnuința de a porunci din zori și până-n noapte, amatori de plăceri brutale și, pe lângă acestea, de îndatoriri și responsabilități poate și mai brutale; fie că și-au sacrificat vreodată vechi privilegiile bazate pe origine sau pe avere pentru a-și închina întreaga viață credinței lor, - „dumnezeului“ lor- oameni cu o conștiință implacabilă și delicată, care roșește în fața oricărui compromis. În ciuda aparentelor, este cu desăvârșire imposibil ca un om să *nu* își poarte în trup calitățile și preferințele părinților și străbunilor. Iată, aceasta e problema rasei. Cele cunoscute despre părinți ne îngăduie să tragem concluzii în privința copilului: o anumită necumpătate detestabilă, o invidie tăinuită, o manieră grosolană de autoîndreptățire - trei trăsături care laolaltă au caracterizat în toate timpurile tipul plebeian -, acestea se transmit cu siguranță copilului, precum sângele stricat; chiar și prin cea mai bună educație și cultură s-ar obține doar o *amăgire* în privința unei astfel de eredități. - și ce altceva își propune astăzi educația și cultura? În epoca noastră deosebit de populară, vreau să spun deosebit de plebeiană, „educația“ și „cultura“ *trebuie* să fie esențialmente arta de a amăgi, - de a induce în eroare în privința originii, a moștenirii plebeiene transmise trupului și sufletului. Un educator care ar propovădui în zilele noastre veridicitatea înainte de toate, îndemnându-și neconținut elevii „fiți sinceri! fiți naturali! arătați-vă așa cum sunteți!“ - mai devreme sau mai târziu chiar și un astfel de măgar virtuos și candid s-ar vedea nevoit să recurgă la *furca* lui Horațiu, pentru ca *naturam expellere*: și care ar fi rezultatul? „Plebea“ *usque recurret*.

265

Cu riscul de a indispuce niște urechi inocente, vreau să arăt că egoismul aparține esenței sufletului aristocratic, și mă refer la credința de nezdruncinat potrivit căreia niște ființe „ca noi“ au absolută trebuință de alte ființe care să li se supună și să se jertfească pentru ele. Sufletul aristocratic își acceptă egoismul ca pe o stare de fapt, fără să-și pună nici cea mai mică întrebare, fără să resimtă nici un sentiment de duritate, de constrângere, de arbitrar, ci mai degrabă ca pe un fenomen ale cărui temeieri trebuie să se afle în legea primordială a lucrurilor: - dacă ar căuta să denumească într-un fel acest sentiment, ar spune că „este justetea însăși“. În anumite situații, care îl fac la început să

șovăie, își mărturisește că există oameni care au drepturi egale cu el; din momentul în care s-a lămurit în privința acestei probleme a rangului, se mișcă neșovăielnic în cercul acestor semeni și egali, manifestând față de ei aceeași pudoare și același respect delicat pe care și-l acordă sieși, -potrivit unei înnăscute mecanici celeste pe care o cunosc toate astrele. Această finețe, această rețineră în relațiile cu cei de o ' seamă cu el este o *prelungire a* egoismului său - toate stelele 'sunt asemenea egoiste-: el își respectă *propria* persoană în ceilalți și în drepturile pe care le acordă lor, fără să se îndoiască de faptul că schimbul de onoruri și drepturi face parte și el din condiția firească a lucrurilor, în chip de *esență* a tuturor relațiilor. Sufletul aristocratic dă la fel precum ia, mânat de instinctul pasionat și susceptibil al răsplății pe care îl poartă în străfundurile sale. Noțiunea de „îndurare“ n-are nici sens, nici aromă *inter pare*; se prea poate că există un chip sublim de a lăsa să se reverse asupra-ti daruri de sus, pentru a le sorbi apoi însetat strop cu strop: dar sufletul aristocratic nu e înzestrat pentru această artă și atitudine.

Egoismul său este cel care îl împiedică: în general, lui nu-i place să privească în „sus“, - ci drept *înainte*, orizontal, domol, sau în jos: - *căci el se știe în înalt*.

266

„Poate fi stimat cu adevărat doar cel care nu se caută pe sine însuși“ - Goethe către consilierul Schlösser.

267

Există o zicală pe care mamele chineze o repetă adesea copiilor lor: *xiao-xin*, „fă-ți mică inimioara!“ Aceasta e adevărata tendință fundamentală a civilizațiilor târzii: sunt convins că cel dintâi lucru după care ne-ar putea recunoaște un cetățean al Greciei antice, pe noi, europenii de astăzi, este autodiminuarea noastră, - atât doar, și ar fi îndeajuns pentru a nu fi „pe potriva gustului său“.

268

Ce este, în sfârșit, vulgaritatea? - Cuvintele sunt niște simboluri vizuale mai mult sau mai puțin exacte ale senzațiilor care revin frecvent și împreună, ale unor grupuri de senzații. Nu e suficient să folosești aceleași cuvinte pentru a te putea înțelege cu ceilalți; mai e necesar să întrebuițezi aceleași cuvinte pentru desemnarea aceluiași fel de trăiri interioare, în fine, să posezi o experiență în comun cu ceilalți. Iată de ce ,oamenii aparținând unuia și aceluiași popor se înțeleg între ei mai bine decât cei aparținând unor popoare diferite, chiar dacă aceștia din urmă uzează de aceeași limbă; sau, mai mult decât atât, atunci când oamenii au conviețuit îndelung în condiții identice (în aceeași climă, pe același sol, expuși acelorași primejdii, având aceleași necesități, îndeplinind aceeași muncă), din aceasta *ia naștere o* comunitate care „se înțelege“, un popor. În suflete, un număr egal de experiențe ce reveneau frecvent a ieșit biruitor din lupta cu alte experiențe cu o apariție mai puțin frecventă: în privința lor se cade de acord repede, și din ce în ce mai repede - istoria limbajului este istoria unui proces de abreviație -; pe temeiul acestei înțelegeri rapide se creează o unitate strânsă, din ce în ce mai strânsă. Cu cât mai mare e primejdia, cu atât mai mare va fi și necesitatea de a cădea iute și lesne la înțelegere în privința celor de făcut; a te putea înțelege bine în caz de primejdie, iată ceva de care oamenii nu se pot în nici un chip lipsi în relațiile dintre ei. În toate prietenii, în toate iubirile se reface această experiență: și toate încetează să mai dureze de îndată ce se descoperă că prin aceleași cuvinte unul din cei doi simte, gândește, presimte, se teme, dorește altceva decât partenerul său. (Teama de „eterna neînțelegere“: iată geniul binevoitor care retine atât de des două persoane de sex diferit :de la o uniune pripită la care îi îndeamnă simțurile și inima și nu vreun „geniu al speciei“ schopenhauerian - !) Care sunt primele grupuri de senzații ce se deșteaptă în interiorul unui suflet, care iau cuvântul, care dau porunci, iată criteriul care decide întreaga ierarhie, care își impune în cele din urmă tabla de valori. Evaluările valorice ale unui om ne trădează câte ceva despre *structura* sufletului său, despre felul în care acesta își consideră condițiile de existență, propriile-i necesități. Presupunând acum că dintotdeauna necesitatea i-a apropiat doar pe oamenii care puteau desemna prin semne identice trebuințe și experiențe identice, rezultă în fine că, dintre toate forțele de care au dispus vreodată oamenii, lesnicioasa *comunicabilitate* a nevoii, adică la urma urmei trăirea exclusivă a unor experiențe mediocre și *comune* trebuie să fi fost cea mai puternică. Oamenii mai asemănători între ei, mai comuni au fost și mai sunt și acum avantajați, iar cei aleși, mai delicați, mai rari, mai incompreensibili ajung să fie lesne izolați, doborâți în solitudine de accidente și reușind arareori să se perpetueze prin urmași. Trebuie chemate într-ajutor uriașe forte contrarii pentru a fi opuse acestui natural, mult-prea natural *progresus în simile*, evoluției omului în direcția similitudinii, a obișnuitului, a mediocrității, a spiritului de turmă *a vulgarității!*

269

Cu cât mai insistent se apleacă un psiholog - un psiholog înnăscut, predestinat, un ghicitor în suflete - asupra cazurilor excepționale și oamenilor de excepție, cu atât mai mare va fi primejdia la

care se expune, aceea de a se sufoca din pricina compătimirii: el are *nevoie* mai mult decât oricine altcineva de duritate și de seninătate. Căci pieirea, eșuarea oamenilor superiori, a sufletelor de elită constituie o regulă: și e îngrozitor să ai neîncetat în fața ochilor o astfel de regulă. Martiriul mereu reînnoit al psihologului constă în a descoperi într-o bună zi această pieire și apoi de a regăsi, *aproape* mereu de-a lungul întregii istorii, cazul disperat și fără scăpare al omului superior, acest veșnic „Prea târziu!“ în toate sensurile cuvântului, -nefiind exclus ca acest martiriu să-l determine la un moment dat să se înverșuneze împotriva propriului său destin, să facă o încercare de a se distruge pe sine însuși, -de a „pieri“ el însuși. La aproape toți psihologii se poate observa o predilecție manifestă, o înclinație semnificativă pentru relațiile cu oamenii banali și potoliți: prin aceasta ei își trădează nevoia continuă de a-și tămădui rănilor, de a se refugia într-un fel de uitare, departe de toate cele ce li s-au revelat în căutările și vivisecțiile lor, pe scurt, departe de „meseria“ care le apasă conștiința. Teama de propria memorie este o trăsătură caracteristică a psihologului. Judecățile de valoare ale altora îl reduc cu ușurință la tăcere: cu o mină impasibilă el ascultă felul în care se venerează, se admiră, se iubește, se transfigurează acolo unde el se mărginise să *privească* - sau își mai și disimulează tăcerea, raliindu-se formal unei oarecare opinii superficiale. Situația lui paradoxală poate ajunge de-a dreptul înspăimântătoare în momentul în care, tocmai acolo unde se deprinsese să nutrească marea compasiune îngemănată cu marea dispreț, mulțimea, oamenii instruiți, fanaticii se deprind la rândul lor cu marea venerație, - venerația față de „oamenii mari“, ființele-minune în persoana cărora este binecuvântată și stimată însăși patria, lumea, demnitatea umană, oameni așezați ca model în fața tineretului și care servesc la educația acestuia... și cine știe, poate că în toate cazurile memorabile s-a întâmplat până acum același lucru: mulțimea diviniza un zeu, - iar „zeul“ nu era decât un biet animal de jertfă! Succesul a fost dintotdeauna cel mai mare mincinos - iar „opera“ însăși este un succes; marele om de stat, cuceritorul, inventatorul sunt într-atât de deghizați în creațiile lor încât nu mai pot fi recunoscuți; „opera“, fie ea a artistului sau a filozofului, numai ea este aceea care îl inventează pe creatorul său, pe cel considerat a fi creatorul; „oamenii mari“, în felul în care sunt venerați, par niște lamentabile poezioare scrise ulterior; în lumea valorilor istorice *domnește* moneda falsă. Marii poeți bunăoară, acești Byron, Musset, Poe, Leopardi, Kleist, Gogol (nu mă încumet să-i numesc pe cei mai mari, dar îi subînțeleg), - iată-i arătându-ni-se așa cum sunt, poate așa cum sunt obligați să fie: oameni ai clipei, entuziaști, senzuali, copilăroși, ușuratici și pripiti când trebuie să-și manifeste încrederea sau neîncrederea; cu suflete care au de obicei câte o fisură de tănuit; răzbunându-se adeseori prin opere vreo terfelire intimă, căutându-și des uitarea în avânturi, urmăriți de o memorie prea fidelă, rătăciți între smârcuri și aproape înamorați de nămolul lor, până ajung să se aseuiască amăgitoarelor flăcării ce pâlpâie în jurul mlaștinilor *dându-se drept* stele probabil că norodul îi numește atunci idealști, - luptându-se ades cu un îndelung dezgust, cu o fantomă a necredinței care reapare mereu înghețându-i și silindu-i să tânjească după *glorie* și să înfulece lacomi „încrederea în sine“ din palmele lingușitorilor amețiți: - ce *martiriu* sunt acești mari artiști, și oamenii superiori în general, pentru cel care i-a ghicit! Cât de lesne de înțeles e faptul că tocmai din partea femeii-cea atât de clarvăzătoare în materie de suferință și totodată avidă să ajute și să salveze, dorință ce îi depășește cu mult puterile, din păcate - ei se bucură de acele accese de *compasiune* nelimitată, de devotament absolut pe care mulțimea, mai ales mulțimea adoroare nu o înțelege, răstălmăcind-o prin interpretări curioase și orgolioase. Această compasiune se amăgește mereu în privința puterilor sale; femeia ar vrea să creadă că iubirii *total* îi este cu puțință, - aceasta-i *superstiția* ei. Dar vai, cunoscătorul inimii își dă seama cât de săracă, neajutorată, uzurpatoare, neîndemânatică și mai degrabă capabilă de distrugere decât de salvare este chiar și cea mai bună, cea mai profundă iubire! - Se prea poate ca sfânta legendă și deghizamentul vieții lui Iisus să ascundă unul dintre cele mai dureroase cazuri de martiriu îndurat de omul care cunoaște *iubirea*: martiriul unei inimi preacurate și pline de un dor fără seamăn, nesățioasă de iubire omenească, o inimă care *cerea* să iubească și să fie iubită, atât și nimic mai mult, și o cerea cu duritate, cu furie, cu teribile izbucniri de mânie împotriva celor care îi refuzau iubirea; povestea unui biet om însetat și nesățios de iubire care a trebuit să născoască iadul pentru a-i trimite acolo pe cei care *refuzau* să-l iubească, - și care, învățându-se în cele din urmă să cunoască iubirea omenească, a trebuit să inventeze un dumnezeu alcătuit din iubire pură, din *putință* de a iubi, - un dumnezeu căruia iubirea omenească, atât de nevolnică, atât de neștiutoare îi inspira milă! Cel care simte astfel, cel care se *pricepe* astfel la iubire, - acela caută moartea. - Dar la ce bun să ne lăsăm pradă unor astfel de gânduri dureroase? Doar dacă am h obligați

270

Orgoliul și dezgustul intelectual al oricărui om care a suferit profund- *gradul* de profunzime al suferinței pe care îl pot atinge oamenii fiind aproape suficient pentru a determina locul lor în ierarhie-, înspăimântătoarea certitudine cu care este el impregnat și colorat din cap până-n picioare, certitudinea de *a ști mai* mult, datorită suferinței sale, decât pot ști cei mai inteligenți și cei mai înțelepți, explorarea multor lumi îndepărtate în care domnește oroarea, lumi în care a viețuit „ca la el

acasă“ și despre care „*voi nu aveți habar!*“ - acest taciturn orgoliu intelectual al suferindului, această mândrie a alesului cunoașterii, a „inițiatului“, aproape a victimei sale, îl obligă să recurgă la toate formele de deghizament pentru a se feri de atingerile mâinilor indiscrete și miloase și, în general, de tot ceea ce nu este pe măsura lui întru durere. Suferința profundă face din noi niște aristocrați; ea ne însingurează. Una din formele cele mai subtile de deghizament este epicureismul și afișarea unei anumite bravuri a gustului care ia suferința în derâdere, împotrivindu-se tuturor tristeților și profunzimilor. Există „oameni joviali“ care uzează de jovialitatea lor, pentru că ea îi face de nerecunoscut: - ei *vor* să fie de nerecunoscut. Există „oameni de știință“ care uzează de știință pentru că ea le conferă o aparență de seninătate, pentru că științificitatea dă posesorului ei o tentă de superficialitate: - ei *vor* să ne inducă spre această concluzie eronată. Există spirite libere și insolente care caută să tănuiască și să tăgăduiască că sunt doar niște inimi zdrobite, orgolioase, incurabile (cinismul lui Hamlet- cazul Galiani); uneori însăși nebunia este masca unei certitudini nefaste și neîndoielnice. - De unde rezultă că respectul față de „mască“ și abținerea de la o practicare anapoda a psihologiei și a curiozității sunt indicii ale unui umanism delicat.

271

Lucrul care poate arunca o prăpastie profundă între doi oameni este sensul și gradul diferit al curățeniei. Zadarnică-i întreaga cumsecădenie și utilitate reciprocă, zadarnică-i întreaga bunăvoință: până la urmă ei ajung la același rezultat acela de „a nu se mai putea înghiți“! Instinctul suprem al curățeniei îl aruncă pe omul care îl posedă în cea mai uimitoare și mai primejdioasă însingurare, asemănătoare cu aceea a unui sfânt: căci sfințenia constă tocmai în spiritualizarea supremă a instinctului amintit. Un fel de intuiție a indescriptibilei plenitudini pe care ți-o dă euforia îmbăiatului, un fel de ardoare și însetare care îmboldește neîncetat sufletul din noapte spre dimineață, din întunecime și „mâhnire“ către limpezime, strălucire, profunzime, subtilitate -: pe cât te *distinge* o astfel de înclinație - o înclinație aristocratică -, tot pe atât te și *izolează*. - Compasiunea sfântului este compasiunea față de *jegul* tuturor celor omenești, prea-omenești. și există grade și altitudini la care compasiunea însăși este resimțită de către acesta ca o necurăție, o murdărie...

272

Semne de noblețe: a nu căuta nicicând să-ti cobori îndatoririle la nivelul îndatoririlor tuturor; a refuza să cedezi altora, să împarți cu alții propriile-ti responsabilități; a-ți considera privilegiile și exercitarea lor ca *îndatoriri*.

273

Un om care năzuiește spre țeluri mărețe îi consideră pe toți cei pe care îi întâlnește în cale fie mijloace de a-și atinge țelul, fie frâne și obstacole - sau trecătoare popasuri de odihnă. *Bunătaea* lui tipic aristocratică față de semenii se poate manifesta doar din momentul în care a ajuns pe culme și domnește. Nerăbdarea și conștiința faptului de a fi osândit până atunci la a face neîncetat pe comediantul - căci războiul nu este altceva decât o comedie și un vâl care, ca orice mijloc, maschează țelul -, nerăbdarea și conștiința aceasta îi zădărnicesc toate relațiile posibile; acest soi de oameni cunoaște solitudinea și cel mai amar venin al ei.

274

Problema celui care așteaptă. - E nevoie de concursuri de împrejurări și de nenumărate circumstanțe imprevizibile pentru ca un om superior care poartă latent în el rezolvarea unei probleme să intre la momentul potrivit în acțiune - să intre, cum s-ar spune, „în erupție“. De obicei acest lucru nu se întâmplă; pe toate meridianele globului se află oameni în expectativă care nu prea știu ce anume așteaptă și, mai ales, că așteptarea lor e zadarnică. Se mai întâmplă câteodată să răsune prea târziu chemarea vestitoare, întâmplarea, cea care „îngăduie“ trecerea la acțiune, - atunci când cei mai buni ani ai tinereții, energiile cele mai active s-au irosit deja în inacțiune; și câte unul, „sărind în picioare“, își dă seama cu groază că mădulele-i sunt deja amorțite, iar spiritul prea îngreuiat! „E prea târziu“ - își zice el pierzându-si încrederea în sine și condamnat de-acum la inutilitate pe viață. - Să fie oare „Rafaelii fără mâini“ o regulă, expresia luată în cel mai larg sens cu putință, și nu niște excepții în împărăția geniului? - Poate că geniul nu este chiar așa de rar: dar îi lipsesc *mâinile*, cele cinci sute de mâini necesare pentru a struni tiranic *χαρποζ*-ul, momentul prielnic - pentru a apuca prilejul de chică!

275

Cel care nu *vrea* să vadă măreția unui om, îi va scruta cu atât mai ager scăderile și ceea ce are superficial - dându-se astfel el însuși de gol.

276

Sufletul inferior și grosolan este mai bine pregătit pentru a îndura rănile și daunele de tot felul decât sufletul aristocratic: primejdiile care îl amenință pe acesta din urmă sunt fără îndoială mai mari,

șansele Lui de a eșua și de a pieri sunt, tocmai datorită complexității condițiilor sale de viață, uriașe. - Când șopârla își pierde un deget, îi crește altul la loc: dar nu și omului.

277

- Ce necaz! Mereu aceeași poveste! Odată ridicată casa, observi că ai învățat fără să-ti dai seama un lucru pe care *trebuia* să-l fi știut înainte de a începe construcția. Etern și odios „Prea târziu!” - Melancolia lucrurilor *isprăvite!*...

278

- Drumetușele, cine ești? Te văd urmându-ți drumul, fără de sfidare și iubire, cu privirea de nepătruns; iată-te umed și întristat, precum sonda ce se înalță mereu neostoită la lumină din toate abisurile - ce căutat-a colo jos? - cu pieptu-ti ce nu suspină, cu buzele-ți ce-și tănuiesc dezgustul, cu mâna-ți ce doar cu șovăială mai apucă: cine ești? ce ai făcut? Odihnește-te aici: acest lăcaș e ospitalier cu toți, întreamează-te! și oricine ai fi, spune-mi: ce îți pofteste inima? Ce ți-ar trebui ca să te întreamezi? Spune-o doar: tot ce am, îți va fi oferit! - „Pentru întremare? Pentru întremare? O, curiosule, ce tot spui! Dă-mi, te rog - -“ Ce să-ți dau? Ce? spune dar! „Încă o mască! A doua!”

279

Oamenii de o tristețe profundă se dau de gol când sunt fericiți: ei au un fel de a se crampona de fericire de parcă ar vrea s-o zdrobească și s-o înăbușe, din gelozie, - ah, ei știu prea bine că ea le va scăpa printre degete!

280

„Jale! Jale! Dar iată! Ea dă înapoi.” - Într-adevăr! Dar voi n-o prea înțelegeți, dacă vă jeluiți din pricina asta. Ea dă înapoi, dar o face precum cel ce-și ia avânt pentru un mare salt. -

281

„Fi-voi oare crezut? - dar eu am pretenția să mi se dea crezare: niciodată n-am cugetat prea temeinic la propria-mi persoană, iar dacă am făcut-o totuși câteodată, aceasta s-a întâmplat foarte rar, fiind constrâns, mereu dezinteresat de «obiect» și gata să mă abat de la «mine», mereu neîncrezător în rezultat, aceasta datorită unei suspiciuni de neînvingătoare față de *posibilitatea* cunoașterii de sine, suspiciune prin care am ajuns să resimt *o contradictio în adjecto* chiar și în noțiunea de «cunoaștere nemijlocită» pe care teoreticienii își îngăduie s-o folosească: - cam asta ar fi tot ceea ce știu în modul cel mai neîndoielnic cu putință despre mine însumi. Trebuie că există în mine un fel de aversiune care mă împiedică să *cred* ceva precis în privința persoanei mele. - Se ascunde oare aici vreo enigmă'?

Pesemne că da; dar din fericire nu eu voi fi acela care s-o spargă în dinți. - Ea vă trădează poate *specia* din care fac parte? - Mie nu: și nu pot decât să mă felicit pentru asta -.”

282

„Dar ce ți s-a întâmplat?” - „Nu știu, spuse el șovăind; poate că niște harpii au trecut peste masa mea în zbor.” - Se întâmplă câteodată în zilele noastre că un om blând, cumpătat, discret e cuprins deodată de furie, sparge farfuria, răstoarnă masa, zbiară, tună și fulgeră, insultă pe toată lumea- și în cele din urmă se îndepărtează rușinat, mâniat pe sine, - încotro? la ce bun? Pentru a sta deoparte și a muri de foame? Pentru a se înăbuși cu propriile-i amintiri? - Cel care posedă un suflet elevat, exigent și care arareori își găsește masa pusă și mâncarea gătită, acela a fost dintotdeauna amenințat de mari primejdii: astăzi această primejdie e însă uriașă. Aruncat într-un secol gălăgios și plebeian cu care nu vrea să mănânce din aceeași strachină, el poate pieri lesne de foame și de sete sau, în caz că se va hotărî în cele din urmă să „întindă mâna” - de pe urma unui acces de dezgust. - Fără îndoială că fiecăruia dintre noi i s-a întâmplat să șadă la mese la care nu avea ce căuta; iar spiritele cele mai rafinate și năzuroase în privința hranei cunosc acea primejdioasă *dyspepsia* care te apucă atunci când îți cade vălul de pe ochi și îți dai seama cu dezamăgire ce ai în farfurie și cine îți sunt comesenii, - *greața desertului*.

283

E o dovadă de subtilă și totodată aristocratică stăpânire de sine să lauzi - presupunând că dorești în general să lauzi numai atunci când părerile tale nu concordă cu cele ale interlocutorului: - să procedezi altminteri ar însemna să te autoologiezi, ceea ce este un lucru potrivit bunului gust, - e vorba firește de o stăpânire de sine ce oferă semenilor plăcute prilejuri și îmbolduri de a ne *înțelege greșit*. Pentru a ne putea permite acest autentic lux al gustului și moralității trebuie să trăim nu printre bătăranii spiritului, ci printre oameni ale căror confuzii și erori ne amuză prin subtilitatea lor, - sau de nu, va tre-bui să ispășim amarnic această plăcere! - „EI mă laudă: *așadar* îmi dă dreptate!” - această concluzie dobitocească ne distruge jumătate din viață, nouă singuraticilor, căci prin ea dobitocul se furișează în vecinătatea și compania noastră.

284

Trăiește într-o seninătate imensă și orgolioasă; mereu *dincolo* -. Posedă-ți pasiunile, simpatiile și antipatiile, ori dispensează-te de ele, aceasta după bunul tău plac, descinde din înălțimi asupra-le pentru câteva ceasuri; încalecă pe ele, de parcă ai încăleca niște cai sau, adeseori, niște măgari: - căci trebuie să știi să uzezi la fel de bine atât de nerozia cât și de vâlvătaia lor. Păstrează-ți cele trei sute de fațade; ochelarii negri de asemenea: căci sunt momente în care nimănui nu-i este îngăduit să ne poată vedea ochii și, cu atât mai puțin, „străfundurile“. Întovărășește-te cu viciul cel ștregar și jovial ce se numește curtoazie. Rămâi stăpân asupra celor patru virtuți, îndrăzneala, comprehensiunea, afecțiunea, singurătatea. Căci la noi singurătatea e o virtute, o înclinare sublimă și avântată spre curățenie care ghicește tot ceea ce în atingerea dintre un om și celălalt - „în societate“ - duce inevitabil la necurățenie. Orice comunitate sfârșește prin a te face într-un fel sau într-altul, într-un domeniu sau într-altul, mai devreme sau mai târziu - „comun“.

285

Cele mai mari evenimente și idei - dar cele mai mari idei sunt și evenimentele cele mai mari - sunt înțelese cel mai târziu: generațiile contemporane acestor evenimente nu știu să le *trăiască*, și trec pe lângă ele. Lucrurile se petrec la fel ca în împărăția stelelor. Lumina celei mai îndepărtate stele este cea care întârzie cel mai mult până să ajungă la oameni; până atunci, omul *tăgăduiește* că acolo-există vreo stea. „Câte secole îi sunt necesare unui spirit pentru a fi înțeles?“ - iată încă un criteriu cu ajutorul căruia se poate stabili o necesară ierarhie și ceremonie: necesară atât spiritelor cât și stelelor.

286

„Aici perspectiva e nestânjenită, iar spiritul, înălțat.“ Există însă și oameni de soi contrar, oameni care se află și ei în înalt, care se bucură și ei de o perspectivă nestânjenită - dar care privesc *în jos*.

287

Ce este aristocratic? Ce semnificație are astăzi pentru noi cuvântul „aristocrat“? Prin ce se trădează, după ce poate fi recunoscut aristocratul, sub cerul acesta apăsător și acoperit al dominației plebeiene ce se instaurează și sub ai cărui nori totul devine opac și plumburiu? - Nu acțiunile sunt cele care îl revelează, - acțiunile sunt totdeauna echivoce, mereu de nepătruns -, nici „operele“. Printre artiștii și savanții zilelor noastre pot fi găsiți destui dintr-acei care prin operele lor își trădează profunda aspirație la aristocratism: însă tocmai această dorință ce tinde spre aristocratism este fundamental diferită de dorințele sufletului aristocratic, ea fiind de-a dreptul indiciul cel mai elocvent și cel mai primejdios al absenței acestuia. În acest domeniu nu operele, ci *credința* este cea care are cuvântul hotărâtor, cea care stabilește ierarhia, pentru a relua o veche formulă religioasă într-un sens nou, mai profund: o anumită certitudine fundamentală pe care un suflet aristocratic o nutrește în privința lui însuși, ceva imposibil de căutat, de găsit și, poate chiar, de pierdut. - *Sufletul aristocratic posedă respectul de sine*.

288

Există oameni dăruiți cu spirit, fie că o vreau, fie că nu; oricât s- ar suci și s-ar învârti, oricât și-ar acoperi cu mâinile ochii care îi trădează (- de parcă mâinile nu i-ar trăda și ele! -): în cele din urmă reiese întotdeauna că ei posedă un lucru pe care îl ascund și care se numește spirit. Unul din cele mai subtile mijloace pentru a induce în eroare, cât se poate, cu scopul de a trece drept mai prost decât ești - reputație care în viața comună este de multe ori la fel de dezirabilă ca o umbrelă -, se numește *entuziasm*: laolaltă cu anexele acestuia, ca de pildă virtutea. Căci, precum spune Galiani, și el se pricepea doar -: *vertu est enthousiasme*.

289

Din scrierile unui pustnic răzbat întotdeauna sunete ce amintesc de ecoul desertului, de șoaptele și privirile speriate, circumspecte ale singurătății; chiar și din cele mai violente cuvinte ale sale, chiar și din strigătul său răzbate o manieră nouă, mai primejdioasă de a tăcea, de a trece sub tăcere. Cel care a trăit an de an, zi de zi și noapte de noapte singur cu sufletul său, purtând cu acesta confidențiale certuri și dialoguri, cel care retras în peștera sa - care poate fi un labirint, dar și o mină de aur - s-a preschimbat într-un urs de peșteră sau un căutător de comori sau un balaur păzitor de comori: înseși ideile aceleia vor dobândi în cele din urmă o colorație crepusculară, un iz de pivniță și de mucegai, ceva incomunicabil și respingător, care îi izbește pe trecători cu adierea-i rece. Pustnicul nu crede că există filozof - presupunând că întotdeauna filozoful a început prin a fi un pustnic - care să-si fi exprimat în cărți opiniile sale adevărate și ultime: nu se scriu oare cărți tocmai pentru a tănui cele ce sălășluiesc în adâncul sufletului? - el se va îndoi chiar și de faptul că un filozof *poate* avea opinii „ultime și adevărate“, întrebându-se dacă nu se ascunde, dacă nu trebuie să se ascundă îndărătul fie-

cărei peșteri o altă peșteră, și mai profundă - o lume mai vastă, mai străină, mai bogată deasupra unei suprafețe, un străfund îndărătul fiecărui fundament, al fiecărei „fundamentări“. Orice filozofie este o suprafață - aceasta-i sentința pustnicului: „este ceva arbitrar în faptul că el a adăstat *aici*, că a privit îndărăt, în juru-i, că de *aici* a renunțat să sape mai adânc și a lăsat cazmaua din mână, - aici e ceva suspect“. Orice filozofie *ascunde* o altă filozofie; orice opinie este totodată un ascunziș. orice cuvânt - o mască.

290

Oricărui gânditor profund îi este mai mult teamă de a fi înțeles decât de a ajunge un neînțeles. În cazul din urmă poate că vanitatea lui este cea care va suferi; însă în primul caz suferă inima, compasiunea sa care spune neconținut: „o, vai, de ce vreți să-mi purtați și voi povara?“

291

Omul, animalul complex, ipocrit, nenatural și opac care neliniștește animalele mai puțin prin forță și mai degrabă prin șiretenia și inteligenta sa, a inventat conștiința împăcată pentru a se bucura măcar o dată de sufletul său așa cum te bucuri de ceva *simplu*; iar întreaga morală este o falsificare îndelungată și îndrăzneată fără de care n-am putea savura nici un fel de plăcere în contemplarea sufletului nostru. Din acest punct de vedere, există probabil mai multe lucruri ce fac parte din sfera noțiunii de „artă“ decât se crede în mod curent.

292

Filozoful e un om care trăiește, vede, aude, bănuiește, speră, visează fără încetare lucruri extraordinare; un om împresurat de propriile-i gânduri ce vin parcă din afară, de sus sau de jos, nimerindu-l în chip de întâmplări și trăsnete hărăzite de-a dreptul *lui*; un om care este poate el însuși o furtună ce înaintează îngreuiat de noi fulgere; un om fatal împresurat întotdeauna de bubuituri, vâjâituri și abisuri ce se cascadează înspăimântătoare. Un filozof: e o ființă care, vai, se îndepărtează adeseori de ea însăși, se teme adeseori de ea însăși, - dar care e mult prea curioasă pentru a nu „reveni“ iarăși și iarăși „la sine“.

293

Un bărbat care spune: „acest lucru mi-e pe plac, pe acesta mi-l însușesc și vreau să-l ocrotesc, și îl voi apăra chiar de-ar fi să mă lupt cu toată lumea“; un bărbat care e în stare să ducă o treabă la bunsfârșit, să înfăptuiască o hotărâre, să rămână credincios unei idei, să păstreze o femeie, să pedepsească și să doboare un neobrăzat; un bărbat care are o mânie a sa și un paloș al său, și căruia i se alătură de bunăvoie cei slabi, suferinzi, oprimați, chiar și animalele, căci toți aceștia îi aparțin de la natură, un bărbat care este un stăpân înăscut, - când un astfel de bărbat e cuprins de milă, ei bine! această milă are valoare! Dar ce însemnătate poate avea mila celor care suferă! Sau a celor care mai și *propovăduiesc* mila! Aproape pretutindeni în Europa zilelor noastre se poate remarca o sensibilitate și o susceptibilitate bolnăvicioasă față de durere, o dezgustătoare lipsă de cumpătare în a te jelui, o moleșire care împopoțonându-se cu ajutorul religiei și al zorzoanelor filozofice încearcă să treacă drept ceva superior, - un adevărat cult al suferinței. *Lipsa de virilitate* a sentimentului botezat „milă“ de aceste cercuri de exaltați este cea care, cred eu, îți sare înainte de toate în ochi. Această recentă formă a prostului gust trebuie suprimată energic și radical; iar pentru a ne feri de ea, v-aș propune să purtăm la gât, deasupra inimii, buna amuletă *gai saber*, - amuleta „științei vesele“, ca să deslușesc și germanilor înțelesul acestor cuvinte.

294

Viciul olimpien. - În ciuda filozofului care, fiind un englez pur-sânge, a încercat să discrediteze râsul în ochii tuturor gânditorilor - „râsul este o regretabilă infirmitate a naturii umane pe care orice gânditor trebuie să se străduiască a o depăși“ (Hobbes) - mi-aș permite să stabilesc chiar o ierarhie a filozofilor în funcție de rangul râsului fiecăruia - o ierarhie în care treapta supremă o ocupă cei capabili de râsetele de *aur*. și, admitând că și zeii filozofează, presupunere pe care mi-au întărit-o deja câteva concluzii -, pentru mine nu mai încapă nici o îndoială că, filozofând, ei se pricep totodată să râdă într-un fel nou, supraomenesc - și aceasta, pe socoteala tuturor lucrurilor serioase! Zeii sunt zeflemiști: se pare că ei nu-și pot retine râsul nici măcar în timpul acțiunilor sfinte.

295

Geniul inimii, marele enigmatic, zeul ispititor născut pentru a ademini conștiințele, cel a cărui voce se pricepe să coboare în infernul fiecărui suflet, cel care nu rostește nici o vorbă, nu aruncă nici o privire lipsită de tainica intenție a seducerii, din al cărui meșteșug face parte și arta înfățișării dar nu a adevăratei sale înfățișări, ci a uneia care îi va constrânge și *mai mult* pe cei ce-l urmează să se îmbulzească mereu mai strâns în juru-i, să-l urmeze din ce în ce mai convinși și mai devotați: - geniul inimii, cel care face să amuțescă toate cele zgomotoase și vanitoase și le deprinde cu ascultarea, cel

care poleiește sufletele zgrunțuroase și le face să guste o nouă dorință, - aceea de a sta nemișcate și netede ca o oglindă, pentru ca cerul cel profund să se poată oglindi în ele -; geniul inimii, cel care învață mâna butucănoasă și repezită să șovăie și să apuce cu mai multă delicatețe; cel care deslușește sub gheața groasă și opacă comoara ascunsă și uitată, delicioasa picătură de bunătate și spiritualitate, fiind o adevărată baghetă magică pentru descoperirea tuturor grăunțelor de aur ce au zăcut multă vreme îngropate în temnițele lor de mâl și nisip; geniul inimii, din a cărui apropiere și atingere toți pleacă mai bogați decât au fost înainte, dar nu în binecuvântări și daruri neașteptate, și nici fericiți și apăsați de vreo bunătate străină, ci mai bogați în ei înșiși, înnoiți în propriii lor ochi, desțeleniți, adiați și dezveliți de un vânt de primăvară, mai nehotărâți poate, mai afectuoși, mai fragili, mai sfârâmați, dar plini de speranțe ce n-au încă vreun nume, plini de o voință și de un flux nou, plini de o nouă negare și de un nou reflux - dar ce am făcut, prieteni ai mei? Despre cine v-am vorbit? Să fi uitat oare într-atât, de nu v-am pomenit nici măcar o dată numele lui? Încă puțin, și ați fi ghicit singuri cine-i acest spirit și zeu enigmatic care vrea să fie *preamărit* astfel. Precum se întâmplă celor care de mici copii s-au aflat mereu pe drum și printre străini, am întâlnit și eu nu puține spirite bizare și destul de primejdioase, dar înainte de toate pe cel despre care tocmai v-am vorbit și pe care l-am reîntâlnit mereu, și nu e unul oarecare, ci zeul Dionysos în persoană, marele zeu echivoc și ispititor căruia odinioară, o știți doar, i-am oferit în taină și cu venerație primii mei născuți - (fiind cel din urmă, mi se pare, care i-a adus *o jertfă*: căci n-am găsit pe nimeni care să fi priceput ce anume am făcut). De atunci am învățat multe, poate prea multe despre filozofia acestui zeu, - învățături care, după cum am spus, trec din gură-n gură, - eu, cel din urmă discipol și inițiat al zeului Dionysos: și va trebui poate în sfârșit, în măsura în care mi se va permite, să încep a vă oferi spre degustare, vouă, prietenilor mei, un dram din această filozofie? Cu jumătate de gură, cum se cuvine: căci e vorba de lucruri tainice, noi, străine, uimitoare, neliniștitoare. Faptul însuși că Dionysos e un filozof, și că așadar și zeii filozofează, îmi pare a fi o noutate nu lipsită de anumite riscuri, care va stârni poate un val de neîncredere de-a dreptul în rândul filozofilor, - mai puțin în rândul vostru, prieteni ai mei, căci voi l-ați putea supăra cel mult venind prea târziu și pierzând momentul prielnic: pentru că azi, după câte mi s-a spus, vouă nu vă prea place să credeți în Dumnezeu și dumnezei. De asemenea, va trebui să depășesc cu sinceritatea povestirii mele anumite limite, ceea ce poate că nu va fi mereu pe placul severelor voastre urechi. Firește, în decursul unor astfel de dialoguri zeul mai sus pomenit mergea cu sinceritatea mai departe, mult mai departe, fiind mereu cu mulți pași înaintea mea... Aș dori chiar, de mi-e îngăduit, să-i atribui, potrivit uzanțelor omenești, frumoase nume solemne, pompoase și virtuozose, să preaslăvesc îndrăzneala lui de cercetător și descoperitor, curajoasa lui onestitate, veridicitatea și dragostea sa de înțelepciune. Dar cu acest fast, cu toate aceste boarfe venerabile un astfel de zeu n-are ce face. „Păstrează-le, ar spune el, pentru tine și semenii tăi și pentru cei care mai au nevoie de ele! Eu - n-am nici un motiv să-mi acopăr goliciunea!“ - Se vede că soiul acesta de zeu și filozof duce poate lipsă de un pic de pudoare. - Odată, el mi-a spus așa: „mi se întâmplă uneori să-i iubesc pe oameni - făcând aluzie la Ariadna care era de față : omul este pentru mine un animal agreabil, viteaz, ingenios care n-are seamă pe lume, el se orientează în orice labirint ar nimeri. Eu îi doresc binele: deseori stau și mă gândesc cum l-aș putea ajuta să progreseze, cum l-aș putea face mai puternic, mai rău și mai profund.“ - „Mai puternic, mai rău și mai profund?“ am întrebat eu înspăimântat. „Da, repetă el, mai puternic, mai rău și mai profund; și mai frumos totodată“ - și zeul ispititor zâmbi cu zâmbetu-i alcyonian, de parcă ar fi spus o drăgălășenie fermecătoare. Din aceasta ne putem da seama că pudoarea nu este singura calitate care îi lipsește acestei zeități -; și avem în general motive temeinice să bănuim că într-o anumită măsură toți zeii ar putea lua lecții de la oameni. Căci noi, oamenii, suntem - mai umani...

296

O, vai, ce s-a ales din voi, gânduri ale mele scrise și pictate! Parcă mai ieri erați atât de multicolore, tinere și malițioase, atât de pline de spini și de tainice miresme că mă făceați să strănut și să râd - iar acum? V-ați și despuiat de noutatea voastră, iar câte unele din voi, mi-e teamă, sunt gata să se preschimbe în adevăruri: atât de nemuritoare arată ele, impresionante în cumsecădenia lor, și atât de plictisitoare! Dar întâmplatu-s-a vreodată altfel? Care-s lucrurile pe care le reproducem cu penele și penelurile noastre de mandarinii chinezi, noi, cei ce imortalizăm lucrurile care *pot* fi descrise? Care-s singurele lucruri pe care le putem eterniza? Ah, numai cele care tocmai se ofilesc și încep să-și piardă

parfumul! Ah, doar furtuni ce se îndepărtează vlăguite și sentimente târzii, gălbejite! Ah, numai păsări ostenite de zbor, rătăcite în zbor, păsări care se lasă prinse în mână, - în mâna *noastră!* Noi imortalizăm cele ce nu mai au mult de trăit și de zburat, numai lucruri istovite și răscoapte! Și numai pentru a putea picta *după-amiaza* voastră, voi, gânduri ale mele scrise și pictate, numai pentru ea am culori, multe culori, multe gingășii multicolore, și ocuri și cafeniuri și smaragduri și carmine cu zecile: - dar nimeni nu va ghici din a mea pictură splendoarea dimineții voastre, grăbite scânteii și minuni ale singurătății mele, bătrânele, iubitele - - *răutăcioasele mele gânduri!*

Postludiu. Din 'nalte piscuri

Amiază-a vieții! Ceas solemn!

Văratăică grădină!

Zglobie fericire, ce pândă și așteptare-i:

La prietenii-mi tânjesc și zi și noapte-i chem,

Dar unde zăboviți? Veniți! Sosit-a ceasul-semn!

Ăst munte înghețat nu-n cinstea voastră

Gătitu-și-a cu roze azi fața-i cenușie?

Pâraiele vă caută, și-n păsăresc azur

Se fugăresc, se luptă, cercând să vă zărească

Nostalgici nouri, vânturi.

Căci așternut-am vouă pe piscuri masă mare:

– Îvecinat cu stele, prăpăstii abisale

S-o mai găsi vreunul ca mine, cine oare?

Mai fost-a un regat întins c-al meu, vreodată?

Iar mierea mea cea dulce - de cine-a fost gustată?

- și iată-vă, prieteni! - O, vai!

Dar nu-s eu cel Spre care vă-ndreptarăți?

Voi ezitați, surprinși - mai bine, ocărâți!

Schimbata-mi-am dar pasul, și mână, `nfățisare?

De nu sunt eu, amici, o, spuneți, - cine-s oare?

Un altul s-a născut din eul meu fugit

Si-nstrăinat de mine?

Un luptător ce ades s-a-nvins mereu pe sine

Si-n contra forței sale prea des s-a opintit,

Iar propria-i izbândă l-a-ncătușat, rănit?

Căutam tărâmurii reci, bătute-n lung și lat

De vântul înghețat?

Om nu trăia alături, ci doar vreun urs polar,

Uitat-am Omul, Zeul, uitat-am ruga, hula?

Pășesc de-acum, stafie, spre nepătat ghețar?

- Cum, prieteni de demult! Iată, voi păliți,

Iubind și plini de spaimă!

Plecați de-aci mai bine! și făr-de supărare!

În ger și printre pietre voi n-ați ști să trăiți:

E țara caprei negre, ținut de vânătoare.

Slab vânător sunt eu! - Priviți-mi arcul

Ce-ntins se înfioară!

Arcașul cel mai vajnic a-l mânu doar poate –

Dar plângeți, vai! Săgeata mea omoară,

Fugiți de-aci, e timpul, de nu - vă bate ceasul!

Ați și plecat? - O, inimă, iubirea, Speranța ți-e întregă:

Deschide-ale porții brațe spre *noi* prieteni, iar

La cei bătrâni renunță, și uită amintirea!

De tânără tu fost-ai, mai tânără ești acum!

Speranța-n unic brâu ne-nlănțuia pe vremuri,

Însemnele iubirii de-altădată

Pe el sunt pale azi, și cine le mai caută,

Ca-n pergamente, tâlcul? E ars și înnegrit,

De vrei să-l iei în mână, tu *pregeți*, te cutremuri.

Și dusă-i prietenia - cum să-i numesc de azi?

Amici-fantome! Noaptea

I-aud bătând la geam și inima chemându-mi,

„Ci noi am fost“, spun ochii, „și suntem“, plânge șoapta

-O, vorbe ofilite, pierdut parfum de roze!

O, dor al tinereții, iluzii, amăgire! Credeam c-asemeni *mie*,

Cei ce-mi sunt rude-ntruna să se schimbe,

Dar și îmbătrâniră, iar vârsta ne desparte:

Cu mine preschimbata rămâne-n înrudire.

Amiază a vieții? A doua tinerețe! Văratăică grădină!

Zglobie fericire, ce pândă și așteptare-i,
La prietenii-mi tânjesc și zi și noapte-i chem.
La *noi* amici! Veniți! Sosit-a ceasul-semn!

*

Sfârșit e cântul, - vaiorul de dor Pe buze mi s-a stins:
Făptaș e-un vrăjitor, amic la ceas fatidic,
Un prieten de amiază - dar cine-i, nu v-o zic
Cu soarele în creștet, el schimbă Unu-n Doi
Slăvim acum victoria în dans feeric,
Serbare-ntre serbări:
Sosit-a *Zarathustra*, un oaspete de seamă!
Și lumea râde-n lacrimi, perdeaua se destramă,
Mireasă e Lumina, iar mire - Întuneric